

❀ श्रीश्रीगौरगदाधरौ जयतः ❀

श्रीश्रीकृष्णजन्मतिथिविधिः

(श्रीकृष्णजन्मतिथिस्नानविधिः)

श्रीहरिदासशास्त्री

सङ्गणकसंस्करणं दासाभासेन हरिपार्षददासेन कृतम्

* श्रीश्रीगौरगदाधरौ जयतः *

भगवत् श्रीश्रीकृष्णचैतन्यानुचर-
श्रील-श्रीरूपगोस्वामिचरण विरचितः

श्रीश्रीकृष्णराजन्मतिथिविधिः

(श्रीश्रीकृष्णजन्मतिथिस्नानविधिः)

श्रीवृन्दावनधामवास्तव्येन न्यायवैशेषिकशास्त्रि, नव्यन्यायाचार्य,
काव्यव्याकरणसांख्यमीमांसा वेदान्ततर्कतर्क
वैष्णवदर्शनतीर्थादिचुपाध्यलङ्कृतेन
श्रीहरिदासशास्त्रिणा
सम्पादितः ।

संद्ग्रन्थप्रकाशक

श्रीहरिदास शास्त्री

श्रीगदाधरगौरहरिप्रेस

श्रीहरिदास निवास, कालीदह,
पौ०—वृन्दावन, जिला—मथुरा,
(उत्तर प्रदेश) पिन—२०११२१

मुद्रक*प्रकाशक :—

श्रीहरिदासशास्त्री

श्रीगदाधरगौरहरि प्रेस, श्रीहरिदास निवास, कालीदह,

पो०—वृन्दावन, जिला—मथुरा (उ० प्र०)

पिन—२८११२१

प्रकाशनतिथि—

श्रीजगन्नाथ देवस्य स्नानयात्रा

२२-६-८६

प्रथम संस्करणम्—१२००

प्रकाशन सहायता—

१९९९२९—लरी (जर्मन मुद्रक)

* श्रीश्रीगौरगदाधरी विजयेताम् *

विज्ञप्ति:

प्रस्तुत ग्रन्थ श्रील-श्रीरूपगोस्वामिचरण प्रणीत “श्रीश्रीकृष्णजन्मतिथिविधिः” है। “श्रीश्रीकृष्ण-जन्मतिथिस्नानविधिः, श्रीश्रीकृष्णाभिषेकविधिः” नामसे भी यह ग्रन्थ प्रसिद्ध है। श्रीकृष्णजन्माष्टमी तिथि की स्नानविधि—इसमें विस्तृत रूपसे लिखित है। इस ग्रन्थके अनुसरण से श्रीवृन्दावनस्थ श्रीराधारमण मन्दिर प्रभृति देवालय में जयपुरस्थ मन्दिर समूह में एवं अन्यत्र देवालय समूह में अभिषेक अनुष्ठान सम्पन्न होता है।

इस ग्रन्थ की उपयोगिता श्रीकृष्णाभिषेक में स्वीकृत होने परभी किञ्चित् परिवर्तन के सहित अन्यान्य देववृन्द का अभिषेक भी सम्यक् प्रकार से सम्पादित हो सकता है।

ग्रन्थ प्रतिपाद्य विषय—

सप्तमी तिथि के पूर्वार्द्ध कालमें स्नानवेदिपरिष्क्रिया (१), मङ्गलवाद्य गीतपूर्वक अङ्गन में खात-खनन, चतुष्कोण में कदली स्तम्भारोपण, चन्द्रातप, पताकारोपण, माङ्गलिक द्रव्य स्थापन (२), जयन्ती दिनके प्रातःकाल में वैष्णववृन्द के सहित वाद्य नृत्य गीत के सहित दीप एवं मङ्गल घटादिके द्वारा सुशोभित स्नान वेदिका में छत्र-चामरादि द्वारा सेवित श्रीकृष्णको आनयन (३), स्वस्ति वाचन, प्रार्थनादि (४), भूतशुद्धि (५), घट स्थापन (६), महाभिषेक सम्पर्क में सङ्कल्प एवं प्रार्थना (७), आसनानि द्वारा श्रीकृष्णार्चन (८), पाद्यादि दीपान्त वैदिक मन्त्र (९), विविध विधानों से स्नान प्रक्रिया एवं तद्विषयक मन्त्र (१०) अङ्ग मार्जन, वस्त्र परिधापन एवं यज्ञसूत्र निवेदन (११), निर्मञ्छन, तिलक रचना (१२), पुष्पमाल्यादि निवेदन (१३), महानीराजन (१४), आरात्रिक मन्त्र (१५), श्रीकृष्णस्तव (१६), नन्दोत्सव (१७)।

स्नान विशेष को अभिषेक कहते हैं। देव-देवी ब्राह्मण नृपति में अभिषेक अनुष्ठान सुप्रसिद्ध है। बृहन्नन्दिकेश्वर, देवीभागवत, कालिका पुराण प्रभृति में विविध राग-रागिणी के सहित विविध सामग्री के द्वारा देवीका अभिषेक विहित है। पद्मपुराणीय पातालखण्ड के कार्तिक माहात्म्य में एवं मत्स्य-पुराण में श्रीराधाका अभिषेक वर्णित है। श्रीमद्भागवत दशमस्कन्ध के सप्तविंशोऽध्याय में श्रीगोविन्दाभिषेक वर्णित है। इसके अनुसार भगवान् श्रीकृष्णचैतन्यचरणानुचर श्रीरूप प्रभृति गोस्वामीवृन्द निज निज ग्रन्थ में अतीव आवेश के सहित श्रीराधागोविन्ददेव का अभिषेक वर्णन किये हैं।

विधि एवं प्रीति भेदसे द्विविध भक्ति अनुष्ठान सुप्रसिद्ध हैं। विधिमार्ग में सर्वथा शास्त्रविधान सापेक्ष भक्ति अनुष्ठान कर्तव्य है। किन्तु प्रीतिप्रधान भक्तिमार्ग में भी शास्त्रविधि की अपेक्षा है, शास्त्र शासन से प्रवृत्त होनेसे वैधी एवं आसक्ति हेतु प्रवृत्त होनेसे प्रीतिमार्ग होता है। आचरण क्षेत्रमें सर्वथा

ही प्रीति भक्तिपार्ग में शास्त्रविधि की अपेक्षा है। अतएव 'श्रीहरिभक्तिविलास' नामक वैष्णव-स्मृति ग्रन्थके पञ्चदश विलास में श्रीकृष्णजन्माष्टमी कृत्य का वर्णन विस्तृत रूपसे है। उसमें भी अर्घ्य प्रदानादि का विशेष विधान है। एकोनविंश विलास में जो देवप्रतिष्ठा प्रकरण है, उसमें भी स्नान-विधि वर्णित है।

उक्त ग्रन्थ समूह में वर्णित स्नानविधि के द्वारा अभिषेक कार्य सहज रूपसे निर्वाह होना सम्भव न होनेके कारण ही श्रीकृष्णचतन्यदेवचरणानुचर श्रीसनातन गोस्वामिचरण के आदेशानुसार श्रीरूपगोस्वामी चरणके द्वारा सुसम्बन्ध अभिषेक पद्धति ग्रन्थ निर्मित हुआ है। यह ग्रन्थ आनुष्ठानिक क्रमबद्ध होनेके कारण अभिषेक अनुष्ठान हेतु परमोपादेय है।

शाखा भेदसे वेदोक्त मन्त्र समूहका पाठ भिन्न भिन्न होने परभी प्रयोग क्षेत्रमें मन्त्र समूह का विनियोग प्रायशः एकरूप ही है। अतएव ऋग् यजुः साम वेदीय व्यक्ति वृन्दके पक्षमें भी यह ग्रन्थ उपादेय है।

प्रस्तुत ग्रन्थमें मुद्रण की असुविधा हेतु एवं उदात्त अनुदात्त प्रभृति नियमों में ऐकमत्य दृष्ट न होनेके कारण—उक्त चिह्न समूह विन्यास नहीं हुये हैं। सम्प्रदाय के अनुसार यथारीति मन्त्र पाठ तो होता ही रहता है। इस ग्रन्थके अन्तिम भाग में आवश्यकीय विषय समूह सन्निविष्ट होने के कारण—अभिषेक अनुष्ठान हेतु यह ग्रन्थ अतीव उपादेय हुआ है।

श्रीहरिदास शास्त्री

उपोद्घातः

अथ तेऽमो कण्ठदेशोय-भारद्वाजान्वयि-यजुर्वेदीय-भूगीर्वाण-शिरोमणि-जगद्गुरु-ः वर्जकुलचूडामणयो निखिलवेद-वेदाङ्ग-वेदान्विद्या-पारावार-पार-हृश्वानोऽशेषचतुर्थाश्रमि-साधकवृन्दाधिलालितचरणव मलाः सातवत्सिद्धान्तसाम्राज्यक्षणेक-व्रतिनः श्रीश्रीगौडीयवैष्णवमम्प्रदायाचार्यवर्ग्याः श्रीश्रीमद्रूपगोस्वामिप्रभु-पादा एवैतच्छ्रीकृष्णजन्मनिधिविधि श्रीश्रील-सनतन-गोस्वामि-प्रभुपादानां विनिदेशतः प्रणीतवन्तः । अभिषेकं खलु स्वर्देवदेवीर्भूदेवदेवीर्वाधिकृत्य प्रवर्तते । वाल्मीक-रामायणेऽयोध्याकाण्डे (३१८-२०) देव-प्रतिष्ठाभिषेकप्रयोगस्तथाग्निपुराणे (२१८ तमाध्याये) महाभारतादौ च राजाभिषेकविधिर्दरीदृश्यते । बृहत्-नन्दिकेश्वर-देवी-कालिकापुराणद्वयादौ चाष्टकलस-स्नानकालीय-रागगणिणीवाद्यादीनामपि विभेदो वरीवर्ति । पाद्म-पातालखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये (४६।३८) “वृन्दावनाधिपत्यञ्च दत्तं तस्य प्रसीदता” तथा मान्स्ये (१३।२६, ३५, ३८) “राधा वृन्दावने वने” इत्यादिभिः श्रीश्रीराधाया अभिषेकवर्णनोद्दिष्टता । श्रीश्रीमद्भागवते दशमस्कन्धे मन्विशाध्याये श्रीगोविन्दाभिषेकोऽपि संक्षेपतो वर्णितः । अतः श्रीश्रीराधा-गोविन्दाभिषेक-वर्णनायां गौडीय-गुरु-गोस्वामि-चरणानां सृष्टु आवेशोऽपि लालक्ष्यते । तथाहि श्रीश्रील-रूप-गोस्वामिभिः श्रीश्रीदानकेलिकौमुद्यां (७३-८२-तमानुच्छेदेषु), श्रीश्रीस्तवमालायां श्रीश्रीगधाष्टके (६।१६) —“अनुलमहसि वृन्दारण्यराज्येऽभिषिक्तम्”, प्रेमन्दुमुधासत्रे (५।१५) “कृष्णवनाधीना”, “वृन्दावनेश्वरी” इत्यादौ, श्रीश्रील-रघुनाथ-दासगोस्वामिभिर्मुक्ताचरिते (१३४-तम-पत्रतः १३८-तम-पत्रपर्यन्तम्), व्रज-विलासस्तवे (६१-तम-पद्ये), विलापकुमुमाञ्जल्याः सप्ताशीति-तमपद्ये च तथा श्रीश्रील-श्रीजीवचरणैरपि श्रीश्रीमाधवमहोत्सव-महावाक्ये सुविस्तरतः प्रतिपादितः श्रीश्रीराधाभिषेकः । श्रीश्रील-कविकर्णपूर-गोस्वामिपादैःपि श्रीआनन्दवृन्दावनचम्पवां (१५५-स्तवके) श्रीश्रीगोविन्दाभिषेकः संक्षेपतो वर्णितश्च ।

एतादृक्प्रियतामूलक-व्यापारे खलु शास्त्रीयमार्गोऽप्यपेक्ष्य इति कृत्वा श्रीश्रीहरिभक्तिविलासे (१५।५००-५४२) श्रीजन्माष्टमीदिवसमधि तथा (१६।३०३ ३४४) देवप्रतिष्ठामनु चाभिषेकविधिप्रयोगादिश्च यथावैष्णवसिद्धान्तं विनिरूपितः । तथाहि भाद्रकृत्यमधि प्रथमत एव श्रीजन्माष्टमीव्रतस्यावश्यकर्तव्यत्वं तदुत्पत्ति-नित्यता-भगवत्-प्रीणनविधि-तदकरण-प्रत्यवायादि-तन्माहात्म्य-तन्निर्णय-तत्पारणकालनिर्णय व्रतविध्यादिकञ्च (ह० भ० वि० १५।२४६-४०७) निरूप्याष्टमी-प्रातःसङ्कल्पमन्त्रं सूतिकागृहनिर्माणविधिञ्च (ह० भ० वि० १५।४१४-४३१) प्राच्य पूजोपक्रमः पूजामन्त्राश्च विनिरूपिताः । पुनश्च (ह० भ० वि० १५।४६६-५४२) भविष्योत्तर-भविष्यपुराणादिकं दर्शं दर्शं श्रीकृष्णदेव-सार्वभौम-कृत-श्रीश्रीनृसिंहपरि-चर्यादिकञ्च समालोच्य सत्सम्प्रदायानुसारेण विशेष-विधिरपि विन्यस्तस्तथाध्यादिसमर्पणविशेषमन्त्रा अपि विनिविष्टाः । परन्तु नो काचिच्छैली यथायथमभिषेकविधिमधि वर्तते तत्र । एकोनविंशे (३०३-३४४) देवप्रतिष्ठामवलम्ब्य स्नानविधौ लिखितेऽपि स खल्वपर्याप्तः सापेक्षश्च । एवञ्च “भविष्योत्तरदृष्टितः” (कृ० ज० ७१) उभयत्र व्रतादिप्रसङ्गे समानव्यवहारे विहितेऽपि श्रीहरिभक्तिविलासे सुविस्तरतोऽभिषेक-प्रयोगोऽपेक्ष्य एवासीदिति मन्यव्यम् । “अथवा पञ्चकाषाय.....लिखितमेव तत्” (१६।३४४) इतिकारिका-टीकायां मान्स्य-भविष्यादि-पुराणानां तथा हयशीर्षादि-पञ्चरात्रादीनाञ्च वाक्येषु विचिकित्सायां विप्रति-

पती च श्रीश्रील-सनातनगोस्वामि-प्रभुपादः पद्धतिकाराणां पक्षं निरस्यद्भिः सुसिद्धान्ते संस्थापितेऽपि तत्रत्य-प्रक्रियायाः संक्षिप्तत्वादस्फुटत्वाच्चापरितुष्टैः श्रीश्रील-रूप-गोस्वामि-द्वारैर्वैतत्प्रयोग-दिकस्य सुस्पष्टतया सुशैलीवद्दी-करणाय प्रयत्यते स्मेत्येतत्कृष्णाभिषेकविधीया प्रथमश्लोकीया वार्तेति * प्रेक्षावद्भिर्विभाव्यम् । सत्स्वभि श्रीहरिभक्तिविलासीयविधिषु एतदेव चास्य पृथङ्निर्माणे बीजमित्यप्यवधेयमिति ।

ऋग्वेदस्य शुक्रयजुर्वेदस्य च मन्त्रैरेवास्य कलेवरं प्रायशो भूषितमिति यथास्थानं व्यक्तीभावि । श्रीकृष्णजन्मविधावेवास्य प्रयोक्तव्यत्वेऽपि स्थलविशेषे यत्किञ्चित् परिवर्तनं संघट्य । देवतान्तराणामप्याभिषेकोऽनेनैव विधानेन सुष्ठु सप्तस्यतेतरामित्यपि निर्णेतव्यं तत्रभवद्भिः सुधीभिः ।

स्वस्ति-पङ्कल्प-नाञ्चगव्य-शोधन-पुरुषसूक्तादौ च विभिन्नवेदशाखाबलम्बिनां मन्त्र-स्वरादिभेदाऽपि सुधियां नावगम्य इति नो मन्ये । + तथाहि सामवेदीयानां पुरुषसूक्तम्—

“सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् ।
स भूमिं सर्वतो वृत्वाऽत्यतिष्ठद्दशाङ्गुलम् ॥”

यजुर्वेदीयानाम् — “सर्वतो वृत्वा” इत्यत्र “सर्वतः स्पृत्वा”, ऋग्वेदीयानाञ्च “विश्वतो वृत्वा” इति दृश्यम् ।

वैदिकवाक्येषु स्वरमञ्चारप्रकारे पाणिनीये [“अग्निमीले इति प्रथमा ऋक् । तत्राग्निशब्देऽव्युत्पत्तिपक्षे ‘फिष’ (फि० सू०) इत्यन्योदात्त इति माधवः । वस्तुतस्तु घृतादित्वान् । व्युत्पत्तौ तु णि-प्रत्यय-स्वरेण, अपसुप्त्वादनुदात्तः, ‘अमिपूर्वः’ (सू० १६४) इत्येकादेशस्तु ‘एकादेश उदात्तन—’ (सू० ३६५५) इत्युदात्तः ।” इत्यादिना] वैमत्यमपि स्फुटम् । विशेषतस्तु वैदिकमन्त्राणामधुना ययायथमुच्चारणाशक्तत्वादुदात्तादिस्वरचिह्नानि ग्रन्थेऽत्र नां सन्निविष्टानीति मन्तव्यम् ।

यजुर्वेदीयविधानमुरीकृत्य ग्रन्थोऽयं विरचित इत्यन्यवेदीयानां नात्र समुपायः स्यादिति न मन्तव्यम्, यतोऽस्मिन् खलु शैल्येकैव प्रदर्शिता । एतामन्वयापि स्वशाखोक्तविधानेन सम्पत्स्यत इति । अच्युत-गोत्राणामस्माकन्तु श्रीश्रीरूपचरणैकजीवातूनामेतदेव जीवनं धनञ्चेति नां कापि हानिरिति ।

श्रीवृन्दावनादौ श्रीश्रीराधारमणादीनामभिषेकोऽधुनाप्यनेनैव विधानेन प्रचलित आस्त इति सर्वेषां ज्ञातव्यम् ।

पाठान्तरादि-सन्निवेशसनाथं नूतनं संस्करणमिदं भक्तवृन्दस्य करकमलमध्यास्य क्रियाकलाप एतदीये विनियोगार्हत्वमाप्नोत्वित्याशास्ते दीनदीनः सम्पादकः ।

श्रीश्रील-श्रीजीवगोस्वामि-प्रभुपाद-विरहतिथिः

नारायणः १७, श्रीगौराब्दः ४६२, वङ्गाब्दः १३५५,
पौषः १८, रविवारः ।

श्रीनवद्वीपधामस्थ-हृविोल-कुटीर-वास्तव्यः

श्रीहरिदास-दासः

* ‘प्रभुणां विनिदेशतः’ । + जिज्ञासायां शौनकादिकृत-प्रातिशाख्यादिकं द्रष्टव्यम् ।

साङ्केतिकचिह्नानां परिचयः

शु०य०—शुक्रयजुर्वेदः ; कृ०ज० कृष्ण०—श्रीश्रीकृष्णजन्मतिथिविधिः ; श्रीभा०—श्रीमद्भागवतम् ; ऋक्—ऋग्वेदः

—:०:***:०:—

श्रीश्रीकृष्णजन्मतिथिविधेः कारिका-सूची

(दक्षिणपार्श्वस्थाङ्काः कारिका-संख्या-निर्देशकाः)

अकालमूलैः ३५, अञ्जतेति तु ४३, अथ पूर्वाह्ने २, अथ प्रातः ६, अथ सम्माननं ५६, अथासनादिना १३, अद्वीदिन्द्रेति ६६, अन्नादिति तु ५५, अग्रां रसमुद्रयसं २८, अभिवस्त्रेति ३७, अभिषिच्यैव ६८, अभिषिच्योष्ण २४, अभिषेकादि ७२, अमीभिर्वस्तुभिः २०, अद्यष्टिक १४, अश्वत्थे वेति ११, अष्टाभिः कलसैः ३५, 'असौ यः' इति ५६, अस्याः कोण ३ ।

आजिघ्रेति घटं १०, आज्यमेकपलं १६, आप्यायस्वेति २१, आब्रह्मन्निति मन्त्रेण २७, आब्रह्मन्निति वीजेषु ३३, आरात्रीति तु ६३, आशीर्वचन ६६ ।

इत्यादि-दृष्ट्या ७४, उपायन्तोपनयनं ५६, एनो न्विन्द्रमित्या ३५, एभिर्मङ्गल ५७, एष जन्मतिथि ७५, ओषधी-गन्ध ३१, ओषधीषु मनु ३२ ।

कज्जलं तु ५५, कर्मनिर्वाह ७, कलशेनामला ३०, कस्तूर्यगुरु २६, काण्डात् काण्डेति ३६, कुङ्कुमेन लिखेत् ६४, कुर्यात्तद्विह- ५, कुर्यात् प्राच्यै दिग ६, कुर्यान्मङ्गल- २, कृत्वा पादाब्ज- ४१, कृष्णं निर्मञ्छयेत् १७, कृष्णजन्मतिथेर्विधिः १, कृष्णजन्माष्टमी- ६, कृष्णस्य विजयं ८, क्रमादेकैक- ५७, क्षीरमारकृतान् ६१ ।

गणानां त्वेति १२, गणेशं तत्र १२, गन्ध इत्यभि- २६, गन्धदूर्वाक्षता- १४, गन्धद्वारामथापि ३२, गन्धद्वारेति २१, गाढप्रेमभगा- ७६, गायत्र्यादाय २१, गीतनृत्यादिभि- ७२, गीतपूर्वक- २, गृध्नानपि सिता- ६१, गृही पीठ- ४१, गोमूत्रं गोमयं २०, गोविन्दमभि- ३५, गोविन्दस्य प्रियो ७६ ।

घटस्य स्थापनं ६, घनसारादि- ६३, घृतं घृतवतीत्येव ५४, घृतं घृतेति २३, घृतं दधि १५, घृतं स्वस्निक- ५०, घृतवत्या घृतं ४७ ।

चतुर्विधानि ६२, चन्दनेनानु- २६, चन्द्रानपं ४, छत्रचामर- ८, जाती-लवङ्ग- १५ ।

तच्चक्षुरिति ४३, तत आरात्रिकं ६६, ततः कृते तु ४६, ततः प्रभाते ७३, ततः सहस्र- ३०, ततः स्तुवीत ७०, ततस्तं स्नापये- १६, ततस्तिलै- १८, ततो गन्धयुता- २६, ततो गोकुल- ५६, ततोऽङ्गमार्जनं ३७, ततोऽत्र स्वस्ति- ८, ततो निवेद्य- ६३, ततो नीराजनं ६७, ततो मात्रादि- ४४, ततो याः फलिनी- २८, ततो वीजा- २७, ततो हिरण्यरूपेति ४८, तत्कर्णिकायां ६५, तत्तन्मन्त्रयुजा ततः २०, तत्तन्मन्त्रयुजा पञ्चा- २२, तत्तन्मन्त्रसम- ४६, तत्तन्मन्त्रे- ६, तत्पुगे दीर्घिका- ३, तत्तन्मन्त्रे- ११, तत्तन्मन्त्रे- ३२, तथाग्नि- ६०, तद्वस्त्रं परि- १६, तद्वस्त्रं परिवर्त्य च ३७, तमर्वन्तमृचा ६६, तस्य सुष्ठु ७५, ताञ्च सिद्धार्थ- ५१, तिथिपिष्टजलै- १८, तिललङ्घूनि ६१, तिल-श्यामाक- २७, तिलसर्षप- १४, तिथीऽपूरितैः ३६, तुलसीचन्दन- ३६, तुलपञ्जीरुच ४४, तेजोऽपीति घृतं २२, त्वां गन्धर्व्या इति ५२ ।

दत्त्वा पुष्पाणि ४६, दद्यादात्रमनं ६२, दधिकावणेति २१, ५३, दधि सपिः २०, दधनस्त्रिपल- १६, दधिन पूर्वोक्तमेव २३, दर्पणः प्रतिपदसि ५६ दिग्बन्धं श्वेत- ६, दिवसं गमय- ७१, दीपं निवेद्य ६०, दीपं

श्रिये ५७, दीपः श्रशस्त-५१, दीपपात्रे ६५, दीपमङ्गल-७, दीपमेकं ६५, दीपावल्या सुदृश्यया १७, दीर्घायुत्वेतृचा ४६, दुग्धं दधि २२, दुर्वा अष्टोत्तर-४४, दुर्वा तु काण्डान् ५३, दुर्वा पुष्प ५०, दृष्टिमुत्ताय्य ४०, देवस्य त्वा कुशो २२, द्यौः शान्तिरिति ६८, द्रुपदादिव २६ ।

धान्यं धान्यमसीति १०, ५२, धारयेदस्य ४४, धूरसीति ततो ६०, नत्वा वृन्दाटवीनाथौ १, नव मन्त्रान् १७, नव वारान् ६७, निक्षिप्य मन्त्रै- ३१, निर्मेच्छ्य तम् ४०, निवेद्यानि ६०, निशीथे भगवज्जन्म- ७२, नृत्पकीर्त्तन-६, नेत्रान्मीन- ४३, न्यसेदथ हरेः ४२ ।

पञ्चगव्यमिति २०, पञ्चामृतेन स्नपनं २२, पठन् पुरुष- ३६, पठन् स्वस्ति ५८, पत्ताकागोपणं ५, पयः पृथिव्यां २३, पलं स्याद्दशभि- ३४, पलानां तु ३४, पाणिभ्यां धारयेत् ५८, पाद्यं श्यामाक- १४, पाद्याध्याचमने- १३, पायसं पानकानि ६१, पावमानीभिरेव २७, पीतं प्रतिसर ४६, पुनन्तु मे तृचा ८, पुनराचमनी- ४१, पुनराचमनेन १३, पुष्पं तु श्रीश्च ११, ५३, पुष्पे पुष्पवती ३३, पूर्णं प्रशस्त- ५८, पौराणैर्वैदिकै- ७०, प्रतिपदसी- ४७, प्रदर्श्य चामरे ४७, प्र पर्वतस्येति ५२, प्रभूणां विनिदेशतः १, प्रियङ्गवो २७, फलेषु पुष्पवत्येव ३३ ।

बध्नीयान्मणि- ४६, बला चातिबला २६, ब्राह्मणैः प्रीत- ६६ ।

भक्त्या महाप्रसादात् ७३, भविष्योत्तर- ७१, भुञ्जीत सह ७३, भूरसीति महीं ५२, भूरमीति स्पृशेद् १०, भूषणं विनिवेदयेत् ४८ ।

मङ्गलद्रव्यैः २६, मङ्गलानि च ५, मङ्गलार्थन्तु ४२, मतमाचमनीयकम् १५, मत्स्यमोचन- ४०, मधुनः पलमेकन्तु १६, मधुपर्कः स १६, मधुपर्को १५, मधुवाता मधुन्याप २३, मस्तकान्तं पुनः ६७, महानीराजनं ६३, महास्नानेषु २६, मही गन्धः शिला ५०, मही गन्धः शिलेति ५८, महीगन्धादिभि- ४६, महौषधियुता २६, महौषध्यष्टक २६, मुरा मांसी २५, मूर्धानं दिव १८, मूलमन्त्रेण ६६ ।

य एवं विधिना ७५, यज्ञसूत्रं ३८, यज्ञोवाहीत- ३८, यत्र तं कलसं ३४, यथाविधि ४१, यव-गोधूम- २७, यव-गोधूम-दुग्धादि- ६६, यवा कुशाग्र- १४, या ओषधीरिति ततो २६, या ओषधीरिति प्रीत्या २५, याः फलिनीरिति ११, ५३, युञ्जन्तीति तु ५५, युञ्जन्तीति तु मन्त्रतः ४३ ।

रक्तैस्तान् समधा ४, रक्षोहणेति ५६, रचितान् शर्करा ६६, रत्नं मुक्तादिकं २७, रत्नैर्वाशुः ३३, रथे अक्षेति ३२, रसैर्युक्तानि ६२, राजी लवण- ४०, रूपेण वो इति ५६, रोचनातिलकं ४३, रापयेत् कदली- ३ ।

लघिष्ठं खात- ३, लिख्यत शास्त्र- १, लिम्पे सर्वौषधि- २५, लोकवद्गोकुल- ७४ ।

वन्दनीयाः शुभे ५१, वन्दापनमिदं ४६, वन्दापयेन ततः ५७, वन्दापयेदवहितः ५८, वरुणस्येति वारिभिः १६, वरुणस्येति वै १०, वरेण्यस्येति ३०, वसुत्रं मवोहरम् ६४, वसुपत्रेऽष्ट- ६५, वस्तुषट्क ३१, वस्त्रगन्धस्त्रगा- ५६, वातो वेत्यभि- ४७, वापश्चाथ ४५, विन्याजजागरो ७२, विधानं नयना- ४३, विधिः कृष्णस्य ७५, विष्णुकान्ता- १४, विस्तार्य नव- ४, विहिते शान्ति- ६८, वीजाष्टकमिदं २७, वृन्दावने मदा ७६, वेद्यामुज्ज्वलिता ७, व्यवहारादि- ७४, व्रजभावेन ७४, व्रजेन्द्रोत्सव- ७३, व्रतादिपूर्वकं ७१ ।

शङ्ख-कज्जल- ५०, शङ्खपुष्पी २६, शङ्खमग्निर्ऋषिः ५४, शटी चम्पक- २५, शनैर्वारत्रयं ५८, शिरीषरजनी- ३६, शुद्धाम्भःपूरितै- ३५, शुद्धिन्यासादि- ७, शैलेयं रजनी- २५, षट्पञ्चाशद् ३४ ।

सङ्कुले कौतुकोत्तरे ६, सजलं करका- ४२, सप्त तेजनेति २४, समुद्रं गच्छ २६, समुद्रेत्यादि ६८, सम्पूर्णं भोजने ६२, सरस्वत्यै इति २८, सर्वतः परि ४, सर्वौषधिगणः २५, सहदेवा ३६, सहदेवी वचा २६, सहस्रधारा ३१, साक्षात्सेवां ७६, सावित्र्या चाभि- २६, सिञ्चेत् पुनस्तां ३०, सिञ्चेत् पुष्पोदकेन २८, सिञ्चेत् षोडश ३६, सिञ्चेत् षोढा ३१, सितायां मन्त्र २४, सितेत्यमृत- २२, सिद्धात्रं काञ्चनं ५१, सिन्धोरिवेति ५४, सुकण्ठश्च ३५, सुमङ्गलीति २६, सुवस्त्रे परि- ३७, सूक्तमन्त्रं ७०, सूर्यावर्त २६, सूर्यावर्तकुशा- ३६, सेवेत मधु १३, सौवर्णे राजते ६४, स्तवैः स्तोत्रैश्च ७०, स्थापयेत्तत्र ५, स्थालकं तत् ६७, स्थाले परम- ६४ स्थिरं तत्र १६, स्नानवेदी २, स्नापयेच्चन्दनो- २६, स्नापयेत्तं तिलांजलीति १८, स्नापयेत् पञ्च २०, स्नापयेत् फल- २८, स्नापयेद्ब्रत- २७, स्वस्तिकं स्वस्ति ५४।

हरिप्रियजनैः ७१, हिरण्यगर्भं १७, हिरण्याक्षेति २७, हिरण्येति च ५५, होमं तिलानां ४५।

श्रीश्रीकृष्णजन्मतिथिविधेः उद्धृतवैदिकमन्त्राणामनुक्रमणी

(दक्षिणपार्श्वस्थाङ्काः कारिका-संख्या-निर्देशकाः)

अग्निर्ऋषिः (ऋक् ६।६६।२०, शुः यः २६।६) ५४, अग्निर्ज्योतिः (शुः यः ३।६) ६०, अग्निर्वर्चो (शुः यः ३।६) ६०, अच्छा न हूत (ऋक् ४।१५।७) ६६, अच्छिद्राः शर्म (ऋक् १०।६७।१८, शुः यः १२।६२) २६, अजायमानो (शुः यः ३१।१६) ३६, अजने व्यज्जते (ऋक् ६।८६।४३) ४३, अतो ज्यायांश्च (ऋक् १०।६०।३, शुः यः ३१।३) ३६ अत्यतिष्ठत् (ऋक् १०।६०।१, शुः यः ३१।१) ३६, अथास्तं वि (ऋक् १०।८५।३३) २६, अद्वीदिन्द्र (ऋक् १०।११६।८) ६६, अद्भ्यः संभूतः (शुः यः ३१।१७) ३६, अत्रान् परिश्रुतो (शुः यः १६।७५) ५५, अगां नपात् (ऋक् २।३५।१०) ४८, अपारसमुद्वयसंसूर्ये (शुः यः ६।३) २४, अपारसस्य यो (शुः यः ६।३) २४, अपुष्पा याश्च (ऋक् १०।६७।१५, शुः यः १२।८६) ११, २८, अबध्नन् पुरुषं (ऋक् १०।६०।१५, शुः यः ३१।१५) ३६, अभि धेनूः (ऋक् ६।६७।५०) ३७, अभि चन्द्रा (ऋक् ६।६७।५०) ३७, अभि वस्त्रा (ऋक् ६।६७।५०) ३७, अभ्यस्वान् (ऋक् ६।६७।५०) ३७, अभिक्षेतां मनसा (ऋक् १०।१२।१६, शुः यः ३२।७) १७, अयं वो गर्भं (शुः यः ११।४८) ३३, अरुषं न (ऋक् ४।१५।६) ६६, अश्वत्थे वो (ऋक् १०।६७।५) ११, असौ यस्ताम्रो (शुः यः १६।६) ५६, अहेङ्मानो (ऋक् १।२४।११) १६।

आजिघ्र कलसं (शुः यः ८।४२) १०, आत्मानं पुनते २७, आदित्यवर्णं (शुः यः ३१।१८) ३६, आनये जुष्टं २२, आपः शुन्धन्तु (शुः यः २०।२०) २६, आगां ह यद् (ऋक् १०।१२।१७, शुः यः २७।२५) १७, आप्यायस्व (ऋक् १।६१।१६, शुः यः १२।११२) २१, आ ब्रह्मन् ब्राह्मणो (शुः यः २२।२२) २७, आयुष्यमग्र्यं ३८, आरण्यान् (ऋक् १०।६०।८ शुः यः ३१।६) ३६, आशुः शिशानो (ऋक् १०।१०।३।१, शुः यः १७।३३) ३३, आसन्ना पात्रं (ऋक् ६।७।१, शुः यः ७।२४ ३३।८) १८, आहं वृणे सुप्ति (शुः यः १७।७४) ३०, आह्वजानि (शुः यः २३।१६) १२।

इन्द्रः शुद्धौ (ऋक् ८११५८) ३५, इन्द्रः सुनीति २७, इन्द्रो या वज्री (ऋक् ७४६११) ६८, इमं लोकमथो २७, इमां समेत (ऋक् १०८५१३३) २६, इष्णन्निषाणामुं (शुः यः ३१२२) ११, ३६।

ईश्वरीं सर्व- २१, उत त्या (ऋक् ४११५८) ६६, उतामृत- (ऋक् १०१६०१२ शुः यः ३१२०) ३६, उद्गातेव वाकुने (ऋक् २४३१२) ८, उपासते प्रशिषं (ऋक् १०१२११२, शुः यः २५१११) १७, उशस मान (ऋक् ११२४१११) १६, ऊरु तदस्य (ऋक् १०१६०१२, शुः यः ३११११) ३६, ऋचः मामानि (ऋक् १०१-६०१६, शुः यः ३११७) ३६, ऋतस्य पथा (शुः यः ७४५) ५६, ऋतेन सत्यमिन्द्रियं (शुः यः १६१७२) ५५, ऋध्याम स्तोमं (ऋक् १०११०६१११) ८, ऋषिभिः संभृतो २७।

एक इद्राजा (ऋक् १०१२११३, शुः यः २५११२) १७, एतावानस्य (ऋक् १०१६०१३, शुः यः ३१३) ३६, एता न्विद्रं (ऋक् ८१६५१७) ३५, एवा नो दूर्वे (शुः यः १३१२०) ४०, एष वां देवा (ऋक् ४११५६) ६६।

ॐ यज्ञेश्वराय (श्रीहरिभक्तिविलासः १५५३०) १३, ॐ महस्यशीर्षा (ऋक् १०१६०११ शुः यः ३१११) ३६, ॐ हिरण्यगर्भः समवर्तताग्र (ऋक् १०१२१११, शुः यः २५११०) १७, ओषधयः प्रति (शुः यः १११८८) ३३

कतिधा व्यकल्पयन् (ऋक् १०१६०११, शुः यः ३१११०) ३६, कर्ता नः (ऋक् ११२३१६) १६, कविं सम्राज (ऋक् ६७७१, शुः यः ७२५, ३३८) १८, कस्मै देवाय हविषा (ऋक् १०१२१११-६, शुः यः २५११०) १७, काण्डान् काण्डान् (शुः यः १३१२०) ४०, कामान् समर्द्धयन्तु २७, काष्ठा भिन्दन् (ऋक् ४१५८७, शुः यः १७६५) ५४, किमूर्लपादा (ऋक् १०१६०११, शुः यः ३१११०) ३६, कुमारं साहदेव्यम् (ऋक्-४१५११०) ६६, कुमारः साहदेव्यः (ऋक् ४१५१७, ६) ६६, कुमारात् (ऋक् ४१५१८) ६६, क्रतुं रिहन्ति (ऋक् ६१८६४३) ४३।

क्षनित्रिमा उत (ऋक् ७४६१२) ६८।

गणानां त्वा (शुः यः २३११६) १२, गन्धद्वारां २१, गर्भं दधाना (ऋक् १०१२११७, शुः यः २७१२५) १७, गावो ह जज्ञिरे (ऋक् १०१६०१०, शुः यः ३११८) ३६, गोभाज इत् (ऋक् १०१६७५, शुः यः ११७११) ११, गोसवो देव- १८, ग्रीष्म इधमः (ऋक् १०१६०१६, शुः यः ३१११४) ३६।

घनाघनः (ऋक् १०११०३१, शुः यः १७३३) ३३, घृतं घृतपावानः (शुः यः ६११६) २३, घृतमग्ने मधुमत् (शुः यः २६११) ५५, घृतवती (ऋक् ६७७०१, शुः यः ३४४५) ४७, घृतस्य धारा (ऋक् ४१५८७, शुः यः १७६५) ५४।

चक्षोः सूर्यो (ऋक् १०१६०१३, शुः यः ३११२) ३६, चनो दधिध्व (ऋक् १०११६१८) ६६, चन्द्रमा मनसो (ऋक् १०१६०१३, शुः यः ३११२) ३६, चरन्ति परि (ऋक् १६११, शुः यः २३१५) ४३।

छन्दांसि जज्ञिरे (ऋक् १०१६०१६, शुः यः ३११७) ३६, जानवेदः पुनीहि (ऋक् ६१६७२७, शुः यः १६३६) ८, जिष्णोरश्वस्य (ऋक् ४१३६१६, शुः यः २३३२२) २१, ज्योतिः सूर्यः (शुः यः ३१६) ६०।

तं ज्ञं (ऋक् १०१६०१७, शुः यः ३११६) ३६, तं युवं (ऋक् ४१५११०) ६६, तच्चक्षुर्देवहितं (शुः यः ३६१२४, ऋक् ७६६१६) ४३, ततो देवानां (ऋक् १०१२११७, शुः यः २७१२५) १७, ततो विराड्- (ऋक् १०१६०१५, शुः यः ३११५) ३६, ततो विष्वङ् (ऋक् १०१६०१४, शुः यः ३११४) ३६, तत् त्वा यामि (ऋक् ११२४१११) १६, तथा लोकां (ऋक् १०१६०१४, शुः यः ३११३३) ३६, तदा शास्ते (ऋक् ११२४१११) १६,

तमर्वन्तं न (ऋक् ४।१।६) ६६, तमीमहे (ऋक् ६।६।२०, शुः यः २६।६) ५४, तमेव विदित्वा (शुः यः ३१।१८) ३६, तस्माज्जाता (ऋक् १०।६०।१०, शुः यः ३१।८) ३६, तस्मादश्वा (ऋक् १०।६०।१०, शुः यः ३१।८) ३६, तस्माद् यज्ञान् (ऋक् १०।६०।८, शुः यः ३१।६-७) ३६, तस्मिन् ह (शुः यः ३१।१६) ३६, तस्य त्वष्टा (शुः यः ३१।१७) ३६, तस्य देवा (शुः यः ३१।२१) ३६, तस्य योनि (शुः यः ३१।१६) ३६, ता आपो देवी (ऋक् ७।४६।१-४) ६८, ता आववृत्तन् (शुः यः १०।१६) ५२, तां सवितुर्वरेण्यस्य (शुः यः १७।७४) ३०, तानि धर्म्मणि (१०।६०।१६, शुः यः ३१।१६) ३६, ता नो मुञ्चन्त्वंहमः (ऋक् १०।६७।१५, शुः यः १२।८६) ११, २८, ता मह्यमस्मिन् (ऋक् १०।६७।१८, शुः यः १२।६२) २६, तिलांसि सोम- १८, ते अग्ने- ५४- (शुः यः ६।७) ४७, तेजोऽसि शुक्र- (शुः यः १।३१) २२, तेन देवा (ऋक् १०।६०।७, शुः यः ३१।६) ३६, तेन ब्रह्मविदो २७, तेन सहस्र- २७, ते ह नाकं (ऋक् १०।६०।१६, शुः यः ३१।१६) ३६, त्रिः सप्त समिधः (ऋक् १०।६०।१५, शुः यः ३१।१५) ३६, त्रिपादस्यामृतं (ऋक् १०।६०।३, शुः यः ३१।३) ३६, त्रिपादूर्ध्व (ऋक् १०।६०।४, शुः यः ३१।४) ३६, त्वां गन्धर्वा (शुः यः १२।६८) ५२, त्वामिहोपह्वये २१, त्वामोषधे (शुः यः १२।६८) ५२।

दक्षं दधाना (ऋक् १०।१२।१८, शुः यः २७।२६) १७, दधिक्राव्णो (ऋक् ४।३।६, शुः यः २३।३२) २१, दिशः प्रदिश (शुः यः ६।१६) ६, २३, दीर्घमिनु प्रमिति (शुः यः १।२०) १०, दीर्घायुत्वाय ४६, दीर्घायुरन्तु (ऋक् ४।१५।६) ६६, दीर्घायुषं (ऋक् ४।१५।१०) ६६, देवस्य त्वा सवितुः (शुः यः ६।३०) २२, देवा अग्ने (शुः यः ३१।२१) ३६, देवानां वक्षि (शुः यः २६।१) ५५, देवानामग्नि (शुः यः १।८) ६०, देवा यज्ञ- (ऋक् १०।६०।६, शुः यः ३१।१४) ३६, देवा यद् यज्ञं (ऋक् १०।६०।१५, शुः यः ३१।१५) ३६, देवेभ्यस्त्रियुगं (ऋक् १०।६७।१, शुः यः १२।७५) २५, देवैर्देवीः २७, द्यावापृथिवी (ऋक् ६।७०।१, शुः यः ३४।४५) ४७, द्यौः शान्ति- (शुः यः ३६।१७) ६८, द्रुपदादिव (शुः यः २०।२०) २६।

धान्यमसि धिनुहि (शुः यः १।२०) १०, धूरमि धूर्व (शुः यः १।८) ६०, नमो रुचाय (शुः यः ३१।२०) ३६, नान्यः पन्था (शुः यः ३१।१८) ३६, नाम्ना आमीद् (ऋक् १०।६०।१४, शुः यः ३१।१३) ३६, नित्यपुष्टां २१

पद्भ्यां भूमि- (ऋक् १०।६०।१४, शुः यः ३१।१३) ३६, पद्भ्यां शुद्धो (ऋक् १०।६०।१२, शुः यः ३१।११) ३६, पयः पृथिव्यां पय (शुः यः १।८।३६) २३, पयस्वतीः प्रदीशः (शुः यः १।८।३६) २३, पर्णं वो (ऋक् १०।६७।५) ११, पशून् तौश्चक्रे (ऋक् १०।६०।८, शुः यः ३१।६) ३६, पश्चद्भूमि- (ऋक् १०।६०।५, शुः यः ३१।५) ३६, पश्येम शरदः (शुः यः ३६।२४, ऋक् ७।६६।१६) ४३, पाञ्चजन्यः (ऋक् ६।६६।२०, शुः यः २६।६) ५४, पादोऽस्य विश्वा (ऋक् १०।६०।३, शुः यः ३१।३) ३६, पादोऽस्येहा (ऋक् १०।६०।४, शुः यः ३१।४) ३६, पावमानीः २७, पावमानीर्दिशन्तु २७, पावमान्यः २७, पुनन्तु मनसा धियः (ऋक् ६।६७।२७, शुः यः १६।३६) ८, पुनन्तु मा देवजनाः (ऋक् ६।६७।२७, शुः यः १६।३६) ८, पुनन्तु विश्वा भूतानि (ऋक् ६।६७।२७, शुः यः १६।३६) ८, पुनरूर्जा निवर्तस्व (शुः यः ८।४२) १०, पुनानां यन्त्य- (ऋक् ७।४६।१) ६८, पुरुष एवेदं (ऋक् १०।६०।२, शुः यः ३१।२) ३६, पुरुषं जात- (ऋक् १०।६०।७, शुः यः ३१।६) ३६, पुरुषः पुरुष- (शुः यः १३।२०) ४०, पुष्पवतीः (शुः यः ११।४८) ३३, पूतं पवित्रे- (शुः यः २०।२०) २६, पूतं ब्रह्म २७, पूर्वो यो देवेभ्यो (शुः यः ३१।२०) ३६, पृथिवीं यच्छ (शुः यः ३३।१८) १०, प्रजापति- श्ररति (शुः यः ३१।१६) ३६, प्रजापतेर्यन् ३८, प्र ण आयूषि (ऋक् ४।३।६, शुः यः २३।३२) २१, प्रतिपदमि (शुः यः १५।८) ४७, प्रतनंसवस्थ- (शुः यः ११।४८) ३३, प्र पर्वतस्य (शुः यः १०।१६) ५२, प्रयता सद्य (ऋक् ४।१५।८) ६६, प्रयत्नमद्भिः पृक्तः १८, प्रयस्वन्तः प्रति (ऋक् १०।११।६।८) ६६, प्राच्यै दिशे स्वाहा (शुः यः २२।२४) ६, प्राजापत्यं २७।

बह्वीः शत- (ऋक् १०।६७।१८, शुः यः १२।६२) २६, बोधद्यन्मा (ऋक् ४।१५।७) ६६, ब्रह्मपुत्र इव (ऋक् २।४३।२) ८, ब्राह्मणेष्वमृतं २७, ब्राह्मणोऽस्य (ऋक् १०।६०।१२, शुः यः ३१।११) ३६।

भवन्तु सत्या (ऋक् ६।६४।४) ५७, भवा वाजस्य (ऋक् १।६१।१६, शुः यः १२।११२) २१, भूतस्य जातः (ऋक् १०।१२१।१, शुः यः २५।१०) १७, भूर्गमि भूमि- (शुः यः १३।१८) १०।

मधु क्षरन्ति (ऋक् १।६०।६, शुः यः १३।२७) २३, मधु द्यौरस्तु (ऋक् १।६०।७, शुः यः १३।२८) २३, मधु नक्त- (ऋक् १।६०।७, शुः यः १३।२८) २३, मधुमत्, पार्थिवं (ऋक् १।६०।७, शुः यः १३।२८) २३, मधुमां अस्तु (ऋक् १।६०।८, शुः यः १३।२९) २३, मधुमात्रो (ऋक् १।६०।८, शुः यः १३।२९) २३, मधु- वाता (ऋक् १।६०।६, शुः यः १३।२७) २३, मधुश्चुतः शुचयो (ऋक् ७।४६।३) ६८, मनै नु वभ्रूणामह (ऋक् १०।६७।१, शुः यः १२।७५) २५, मनो मे हार्दि (शुः यः ६।२१) २६, मर्त्यस्य देवत्व- (३१।१७) ३६, मर्मज्यन्ते (ऋक् ४।१५।६) ६६, मां जातवेदा २७, माध्वीर्गवो (ऋक् १।६०।८, शुः यः १३।२९) २३, माध्वीनः सन्तोषधीः (ऋक् १।६०।६, शुः यः १३।२७) २३, मा नो मन्त्र (ऋक् १०।१०६।११) मा नो हिंसी- (ऋक् १०।२१।६, शुः यः १२।१०२) १७, मित्रो विश्वाभि- (ऋक् १।२३।६) १६, मुख किमस्यासीत् (ऋक् १०।६०।११, शुः यः ३१।१०) ३६, मुखादग्नि- (ऋक् १०।६०।१३, शुः यः ३१।१२) ३६, मूर्धानं दिवो (ऋक् ६।७।१, शुः यः ७।२४, ३३।८) १८।

य आत्मदा बलदा (ऋक् १०।१२१।२, शुः यः २५।११) १७, य ईशे अस्य (ऋक् १०।१२१।३, शुः यः २५।१२) १७, यं क्रदसो अवसा (ऋक् १०।१२१।६, शुः यः ३२।७) १७, यः प्रागतो निमिषतो (ऋक् १०।१२१।३, शुः यः २५।१२) १७, यजुस्तस्माद् (ऋक् १०।६०।६, शुः यः ३१।७) ३६, यज्ञेन यज्ञ- (ऋक् १०।६०।१६, शुः यः ३१।१६) ३६, यज्ञापवीतं परमं ३८, यज्ञोपवीतं बल- ३८, यत् पुरुषं (ऋक् १०।६०।११ शुः यः ३१।१०) ३६, यत् पुरुषेण [ऋक् १०।६०।६, शुः यः ३१।१४] ३६, यत्र पूर्वं साध्याः [ऋक् १०।६०।१६, शुः यः ३१।१६] ३६, यत्रादि सूर [ऋक् १०।१२१।६, शुः यः ३२।७] १७, यत् सनवथ [ऋक् १०।६७।५] ११, यदन्तेनाति- [ऋक् १०।६०।२, शुः यः ३१।२] ३६ यद्भूतं यच्च [ऋक् १०।६०।२, शुः यः ३१।२] ३६, यमो राजा २७, यशोन पक्वं [ऋक् १०।१०६।११] ८, यश्चापश्चन्द्रा [ऋक् १०।१२१।६, शुः यः १२।१०२] १७, यश्चिदापो महिना [ऋक् १०।१२१।८, शुः यः २७।२६] १७, यस्त्वेवं ब्राह्मणो [शुः यः ३१।२१] ३६, यस्य छायामृतं [ऋक् १०।१२१।२, शुः यः २५।११] १७, यस्य समुद्रं रसया [ऋक् १०।१२१।४, शुः यः २५।१३] १७, यस्येमाः प्रदिशो [ऋक् १०।१२१।४, शुः यः २५।१३] १७, यस्येमे हिमवन्ता [ऋक् १०।१२१।४, शुः यः २५।१३] १७, या आपो दिव्या [ऋक् ७।४६।२] ६८, या ओषधीः पूर्वा [ऋक् १०।६७।१, शुः यः १२।७५] २५, या ओषधीः सोम [ऋक् १०।६७।१८, शुः यः १२।६२] २६, याः फलिनीर्या [ऋक् १०।६७।१५, शुः यः १२।८६] ११, २८, यामस्य कण्वो [शुः यः १७।७४] ३०, यासां राजा [ऋक् ७।४६।३] ६८, यासु राजा [ऋक् ७।४६।४] ६८, युञ्जन्ति ब्रध्न- [ऋक् १।६।१, शुः यः २३।५] ४३, ये के चोभयादनः [ऋक् १०।६०।१०, शुः यः ३१।८] ३६, ये चैनं रुद्रा [शुः यः १६।६] ५६, येन देवाः २७, येन द्यौरग्रा [ऋक् १०।१२१।५, शुः यः ३२।६] १७, येन स्वः स्तभित [ऋक् १०।१२१।५, शुः यः ३२।६] १७, यो अन्तरिक्षे [ऋक् १०।१२१।५, शुः यः ३२।६] १७, यो देवानां [शुः यः ३१।२०] ३६, यो देवेभ्य [शुः यः ३१।२०] ३६, यो देवेवधि [ऋक् १०।१२१।८, शुः यः २७।२६] १७, यो वा दिव [ऋक् १०।१२१।६, शुः यः १२।१०२।१७] १७।

रक्षोहणं बलगहनं [शुः यः ५।२३] ५६, रा भूतांशो [ऋक् १०।१०६।११] ८, रुचं ब्राह्म [शुः यः

३१२१) ३६, रूपेण वो (शुः यः ७।४५) ५६, रोचन्ते रोचना (ऋक् १।६।१, शुः यः २३।५) ४३ ।

वनसातयः शान्ति- (शुः यः ३६।१७) ६८, वरुणः प्राविता (ऋक् १।२३।६) १६, वरुणस्योत्तम्भनमसि (शुः यः ४।३६) १०, १६, वपन्तो अस्यासीद्- (ऋक् १०।६०।६, शुः यः ३१।१४) ३६, वाजी बहन्वाजिनं (शुः यः २६।१) ५५, वातप्रमियः (ऋक् ४।५८।७, शुः यः १७।६५) ५४ वातो वामनो (शुः यः ६।७) ४७, बाहू गजान्यः (१०।६०।१२, शुः यः ३१।११) ३६, विराजो अधि (ऋक् १०।६०।५, शुः यः ३१।५) ३६, विश्वकर्मणः (शुः यः ३१।१७) ३६, विश्वतः सोम (ऋक् १।६१।१६ शुः यः १२।११२) २१, विश्वतो नः शकुने (ऋक् २।४३।२) ८, विश्वे देवा (ऋक् ७।४६।४) ६८, विष्कमिने (ऋक् ६।७०।१, शुः यः ३४।४५) ४७, विष्णोर्विक्रमणमसि (शुः यः १०।१६) ५२, वी पृथ्वी (ऋक् ६।७०।१, शुः यः ३४।४५) ४७, वृषेक वाजी (ऋक् २।४३।२) ८, वृहस्पतिप्रसूता- (ऋक् १०।६७।५, शुः यः १२।८६) ११, २८, वेदाहमेतं (शुः यः ३१।१८) ३६, वैश्वानरमृत (ऋक् ६।७।१, शुः यः ७।२४ ३३।८) १८, वैश्वानरो यास्वग्निः (ऋक् ७।४६।४) ६८-

शतं धामानि (ऋक् १०।६०।१, शुः यः १२।७५) २५, शतं सेना (ऋक् १०।१०३।१, शुः यः १७।३३) ३३, शतो धामं २७, शीर्ष्णीं द्यौः (ऋक् १०।६०।१४, शुः यः ३१।१३) ३६, शुद्ध आशीर्वान् (ऋक् ८।६५।७) ३५, शुद्धं शुद्धेन (ऋक् ८।६५।७) ३५, शुद्ध शुद्धाभि- (ऋक् ८।६५।८) ३५, शुद्धैरुक्थै- (ऋक् ८।६५।७) ३५, शुद्धो ममद्वि (ऋक् ८।६५।८) ३५, शुद्धो रत्नानि (ऋक् ८।६५।६) ३५, शुद्धो रयि (ऋक् ८।६५।८) ३५, शुद्धा वाजं (ऋक् ८।६५।६) ३५, शुद्धो वृत्ताणि (ऋक् ८।६५।६) ३५, श्रियं वयो (ऋक् ६।६४।४) ५७, श्रियं वमाना (ऋक् ६।६४।४) ५७, श्रिये जातः (ऋक् ६।६४।४) ५७, श्रीश्च ते लक्ष्मीश्च (शुः यः ३१।२) ११, ३६, श्रोत्राद्यायुश्च (ऋक् १०।६०।१३, शुः यः ३१।१२) ३६ ।

संक्रन्दनो- (ऋक् १०।१०३।१, शुः यः १७।३३) ३३, संभृतं पृषदाज्यम् (ऋक् १०।६०।८, शुः यः ३१।६) ३६ स जातो (ऋक् १०।६०।५, शुः यः ३१।५) ३६, सत्याः सन्तु (ऋक् १०।११६।८) ६६, सत्या- नृते (ऋक् ७।४६।३) ६८, स दाधार पृथिवीं (ऋक् १०।१२१।१, शुः यः २५।१०) १७, सप्त ते अग्ने समिधः (शुः यः १७।७६) २४, सप्त होत्राः सप्तधा (शुः यः १७।७६) २४, सप्तास्यासन् (ऋक् १०।६०।१५, शुः यः ३१।१५) ३६, स भूमिं सर्वतो (ऋक् १०।६०।१, शुः यः ३१।१) ३६, समिद्धो अञ्जन् (शुः यः २६।१) ५५, समुद्रं गच्छ (शुः यः ६।२१) २६, समुद्रज्येष्ठाः (ऋक् ७।४६।१) ६८, समुद्रार्था याः (ऋक् ७।४६।२) ६८, सरस्वत्यै भेषज्येन (शुः यः २०।३) २८, सरस्वत्यै वाचो (शुः यः ६।३०) २२, सर्वतो नः शकुने (ऋक् २।४३।२) ८, सहस्रधारां पयसा (शुः यः १७।७४) ३०, सहस्रशीर्षा (ऋक् १०।६०।१, शुः यः ३१।१) ३६, सहस्राक्षः (ऋक् १०।६०।१) शुः यः ३१।१) ३६, सहस्रेण शतेन (शुः यः १३।२०) ४०, साध्या ऋषयश्च (ऋक् १०।६०।७, शुः यः ३१।६) ३६, साशनानशने (ऋक् १०।६०।४, शुः यः ३१।४) ३६, सिन्धोरिव (ऋक् ४।५८।७, शुः यः १७।६५) ५४, सिन्धोरुच्छ्वासे (ऋक् ६।८६।४३) ४३, सुदुधा हि २७, सुमङ्गलीरियं (ऋक् १०।८५।३३) २६, सुरभि नो मुख (ऋक् ४।३६।६, शुः यः २३।३२) २१, सोमः स्वस्त्वचा २७, सौभाग्यमस्यै (ऋक् १०।८५।३३) २६, स्वस्ति न इन्द्रो (ऋक् १।८६।६, शुः यः २५।१६) ८, स्वस्ति नः पूषा (ऋक् १।८६।६, शुः यः २५।१६) ८, स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो (ऋक् १।८६।६, शुः यः २५।१६) ८, स्वस्ति नो वृहस्पति- (ऋक् १।८६।६, शुः यः २५।१६) ८, स्वित्तः स्नातो (शुः यः २०।२०) २६ ।

हिरण्यदा (ऋक् २।३५।१०) ४८, हिरण्यपावाः (ऋक् ६।८६।४३) ४३, हिरण्ययात्र परि (ऋक् २।३५।१०) ४८, हिरण्यरूपः स (ऋक् २।३५।१०) ४८, हिरण्याक्षः सविता २७ ।

श्रीश्रीकृष्णजन्मतिथिविधौ उद्धृत-पद्यानुक्रमणी

(दक्षिणपार्श्वस्थाङ्काः कारिका-संख्या-निर्देशकाः)

अङ्गेषु करयोः (भाः १०।६।२१) ७४, अतस्त्वां पूजयिष्यामि (हः भः विः १३।५२२) १२, अपसर्पन्तु ते (हः भः विः ५।५७) ६, अमीभिर्वस्तुभिः २०, अर्घ्याष्टक- १४, अवतार-सहस्राणि [हः भः विः १३।५२२] १२, आज्यमेकपलं १६, उद्वर्तनं ४५ ।

करोषि मधुसूदन [हः भः विः १३।५२२] १२, कश्चिज्जानाति [हः भः विः १३।५२२] १२, कस्तूर्य-गुरु- २६, कुरुष्व मे दयां [हः भः विः १३।५२२] १२, कुर्याद्दानादने- ४५, गन्ध इत्यभि- २६, गन्ध-दूर्वाक्षता- १४, गोप्यः संस्पृष्ट- [भाः १०।६।२१] ७४, गोमूत्रं गोमयं २०, गोमूत्रेण [भाः १०।६।२०] ७४, घृतं दधि तथा [हः भः विः ५।४६] १५, घृतं स्वस्तिक- ५०, चकार सूनो- [भाः १०।७।४] ७४, जन्मर्क्षं तेऽद्य [भाः १०।११।१८] ७४, जन्मर्क्षयोगे [भाः १०।७।४] ७४, जातिपुष्पं [हः भः विः १६।२२३] २६, जाती-लवङ्ग- १५ ।

ताम्रं सिद्धार्थ- ५१, तिल-श्यामक- [हः भः विः १६।३१५] २७, तिल-पर्षप- १४, ते नश्यन्तु [हः भः विः ५।५७] ६, दधि सर्पिः २०, दधनस्त्रिपल- १६, दर्भपिञ्जल- [हः भः विः १६।२२३] २६, दीपः प्रशस्त- ५१, दुग्धं दधि घृतं २२, दुष्कृतं चैव [हः भः विः १३।५२२] १२, दूर्वा पुष्पं ५०, देवा ब्रह्मादयो [हः भः विः १३।५२२] १२, द्वादशाङ्गेषु [भाः १०।६।२०] ७४, न ते सख्या- [हः भः विः १३।५२२] १२, न्यस्यात्मन्यथ [भाः १०।६।२१] ७४ ।

पञ्चगव्यमिति २०, पद्मकं रोचना [हः भः विः १६।२२३] २६, पलं स्याद्दशभिः ३४, पलानां तु ३४, पाद्यं श्यामक- १४, पुनर्गोरजमा [भाः १०।६।२०] ७४, प्रिङ्गवो [हः भः विः १६।३१५] २७, बला चातिबला [हः भः विः १६।३१४] २६ ।

मङ्गलानि [हः भः विः १६।२२३] २६, मगमाचमनीयकम् १५, मधुनः पल- १६, मधुपर्कः स १६, मधुपर्कोऽभि- [हः भः विः ५।४६] १५, महास्नानेषु [हः भः विः १६।३१४] २६, मही गन्धः ५०, महौषध्यष्टकं [हः भः विः १६।३१४] २६, मातुरवसङ्ग- [हः भः विः १३।५२२] १२, मुरा मांसी [हः भः विः ६।१२७] २५, यत्र तं कलश ३४, यव गोधूम- [हः भः विः १६।३१५] २७, यवाः कुशाग्र- १४, ये भूता भुवि [हः भः विः ५।५७] ६, ये भूता विघ्न- [हः भः विः ५।५७] ६ ।

रक्षाञ्चक्रुश्च [भाः १०।६।२०] ७४, वन्दनीया शुभे ५१, वाञ्छितं कुरु [हः भः विः १३।५२२] १२, विप्रेभ्यो देहि [भाः १०।११।१८] ७४, विष्णुकान्ताभि- १४, बीजन्यास- [भाः १०।६।२१] ७४, बीजाष्टक-मिदं [हः भः विः १६।३१५] २७, शङ्ख-कज्जल- ५०, शङ्खपुष्पी [हः भः विः १६।३१४] २६, शटी चम्पक- [हः भः विः ६।१२७] २५, शैलेयं रजनी- [हः भः विः ६।१२७] २५, षट्तिली ४५, षट्पञ्चाशद् ३४, संसारानि- [हः भः विः १३।५२२] १२, मवौषधिगणः [हः भः विः ६।१२७] २५, सहदेवी वचा [हः भः विः १६।३१४] २६, सितेत्यमृतपञ्चकम् २२, सिद्धान्नं काञ्चनं ५१, सूर्यावर्ति [हः भः विः १६।३१४] २६, स्वरूपं न [हः भः विः १३।५२२] १२, हवनं वपनं ४५ ।

विशिष्टशब्दानुक्रमनिका

अकालमूलम् ३५, अक्षतम् १४, अगुरुः २६, अङ्गमार्जनम् ३७, अतिबला २६, अनुलेपनम् २६, अब्रजम् १४, अभिवीजनम् ४७, अभिषेचनम् २४, अमलाम्भः ३०, अमृतपञ्चकम् २२, अर्घाष्टकम् १४, अष्टकलसम् ३५, अष्टदीपकाः ६५, अष्टमी-तिथिः १२, आचमनीयकम् १५, आज्यम् १६, आदर्शः ४७, आरात्रिकम् ६६, आशीर्वचनम् ६६, आसनादिः १३, उद्धर्तनम् १८, ४५, उदगतोयम् २४, एकपलं १६, ओषधिः ३२, ओषधी ३१ ।

कज्जलम् ५०, ५५, कदलीस्तम्भाः ३, करकान्वितम् ४२, कणिका ६५, कस्तूरी २६, काञ्चनम् ५१, ५५, कुङ्कुमम् ६४, कुन्दपुष्पम् २६, कुशाग्रकम् ३६, कुशाग्रम् १४, कुशोदकम् २०, २२, कुष्ठं २५, कृती ५८, कृष्णजन्माष्टमीदिनम् ६, कृष्णपक्षः १२, कोणचतुष्टयम् ३, क्षीरम् २०, क्षीरमारकृत-काकाः ६१, क्षाद्रं १५, २२, स्वातम् ३ ।

गणेशपूजनम् १२, गन्धः १४, २६, ३१, ३२, ५०, ५२, गन्धयुताम्भः २६, गाढप्रेमभरान्वितः ७६, गायत्री - १, गृही ४१, गोकुलवासी ५६, ग दानम् ४६, गोधूमः २७, ६६, गोमयम् २०, २१, गोमूत्रम् २०, २१, ७४, गोरजः ७४ ।

घटस्थापनम् ६, १०, घनसारदि-संस्कृत-नाम्बूलम् ६३, घृतम् १५, २२, ५०, ५४, चन्दनम् २६, चन्दनोदकम् २६, चन्द्रातपः ४, चम्पकः २५, जन्मनिश्चिन्तनविधिः ७५, जन्मर्क्षम् ७४, जन्मर्क्षयोगः ७४, जागरोत्तमवम् ७२, जागरोत्सवविधानम् ७२, जातिपुष्पम् २६, जाति-लवङ्ग-कक्कोलादयः १५, टङ्कः ३४, तन्त्रोक्त-मन्त्रः ३१, ताम्रकम् ५६, ताम्रम् ५१, तिलः १४, २७, तिलकम् ४३, तिलदानम् ४५, तिलपिष्ट-जलम् १८, तिललङ्घूनि ६१, तिल-स्नानम् ४५, तिलाः १८, तीर्थोदयुग्मितम् ३६, तुलसीचन्दनयुतम् ३६, तूलपञ्जीः ४४, त्रिलं १६ ।

वधि १५, १६, २०, २१, २३, ५०, ५३, दर्पणम् ५१, ५६, दर्भाञ्जलम् २६, दिग्बन्धः ६, दीपः ७, ५१, ५७, दीपपात्रम् ६५, दीपावली ७, दीधिका ३, दुग्धम् २१, २२, ६६, दुर्वा १४, २६, ४४, ५०, ५३, दृष्टयुत्तारणम् ४०, धान्यम् ५०, नयनाञ्जलम् ४३, निम्बराजी ४०, निर्मञ्छनम् १७, ४०, नीवारः २७, नेत्रोन्मीलनम् ४३ ।

पञ्चगव्यम् २०, पञ्चगव्य-स्नानम् २०, पञ्च-पल्लवम् ११, पञ्चामृतम् २२, पताकारोपणम् ५, पद्म-कम् २६, पद्मम् ६४, पयः २३, पलम् ३४, पादाब्जधावनम् ४१, पाद्यम् १४, पाद्यादिदीपान्तमन्त्रः १३, पाद्यार्घ्याचमनादयः १३, पानकानि ६१, पायसम् ६१, पिष्टदीपावली १७, पिष्टम् ६५, पीठम् ४१, पुनराच-मनम् १३, पुराचमनीयम् ४१, पुरुषसूक्तकम् ३६, पुष्पम् १४, ३१, ३३, ५०, ५३, पुष्पोदकसेचनम् २८, पूर्णप्रशस्तपालम् ५८, पौराणमन्त्रः ७०, प्रतिसर्ग-बन्धनम् ४६, प्रशस्तपालम् ५१, प्रियङ्गुः २७, फलतोयम् २८, फलम् ३१, ३३, ५० ५३, बला २६, ब्रीहिः २७, भूतापमार्गणम् ६, भूमिस्पर्शनम् १० ।

मङ्गलकुम्भाद्याः ७, मङ्गलद्रव्यम् २६, मङ्गलाः ४४, मणिबन्धकः ४६, मत्स्यमोचनम् ४०, मधु १६, २३, मधुपर्क १३, १५, १६, महानीराजतं ६३, महापूजा १२, महाप्रसादान्तम् ७३, महाभिषेकः १२, महा-स्नानम् २६, मही ५०, ५२, महीगन्धादि-द्रव्यम् ४६, महौषधिः २६, महौषध्यष्टकम् २६, मांसी ५, मुरा

२५, मुस्तः २५, मूलमन्त्रम् ६६ ।

यज्ञसूत्रम् ३८, यवः १४, २७, ६६, रजनीद्वयम् २५, ३६, रत्नतायम् २७, रत्नम् ३१, ३३, रहस्यस्तवाः ७०, रूप्यम् ५६, रोचना २६ ४३, ५०, ५५, रोचना-तिलकम् ४३, रौप्यम् ५१, खणम् ४०, लाजाः ६१, वकीरिपुः ३१, कचा २५, २६, कन्दाफनम् ४६, वपनम् ४५, वसुषत्रम् ६४, वस्तुषट्कम् ३१, वस्त्रपरिवर्तनम् ६, ३७, वापः ४५, विष्णुकान्ता १४, वीजन्यासः ७४, वीजम् ३१, ३३, वीजाष्टकम् २७, वेदी ७, वैदिकमन्त्रः ७०, व्याघ्री २६ व्रजभाव-सेवी ७०, शकृत् ७४, शङ्खः ५०, ५४, शङ्खपुष्पी २६, शटी २५, शान्तिकर्म ६८, शालिः २७, शिरीषः ३६, शिला ५०, ५२, शुद्धि-न्यासादयः ७, शैलेयम् २५, श्यामाकः १४, २७, श्रीकृष्ण-जन्ममहोत्सवः १२, श्वेत-सर्षपाः ६, षट्तिली ४५ ।

सङ्कलाः १२, सत्वादिः २६, सदाभद्रा ३६, सर्पिः २०, सर्वौषधिगणः २५, सर्वौषधिद्रवः २५, सर्षपः १४, ४०, सहदेवा ३, सहदेवी २६, गह्वराग-कलसः ३१, सावित्री २६, मिही २६, सिता २२, २४, सिताकृत-गृध्राः ६१, सिद्धाक्रमम् ५१, ५५, सिद्धार्थः ५१, ५६, सिन्दूरम् ५०, ५४, सुवस्त्रम् ३७, सूक्तम् ७०, सूत्रम् ४, सूर्यावर्ति २६, ३६, स्तवनम् ७०, स्थालकम् ६७, स्थालम् ६४, स्नपनम् १८, १६, स्नानवेदी-परिष्कार्या २, स्वस्तिवः ३०, ५४, सा'स्तवाचनम् ८, हवनम् ४५, हविः २३, होमः ४५ ।

श्रीश्रील-रूपगोस्वामी-प्रभुपाद-विरचितः

श्रीश्रीकृष्णजन्मतिथिविधिः

(श्रीश्रीकृष्णजन्मतिथिस्नानविधिः)

- १ । नत्वा वृन्दाटवीनाथो प्रभूणां विनिदेशतः ।
लिख्यते शास्त्रलोकाभ्यां कृष्णजन्मतिथेर्विधिः ॥
- २ । अथ पूर्वार्द्धे सप्तभ्यां स्नानवेदी-परिष्कृत्याम् ।
कुर्यान्मङ्गलवादित्रैर्गीत-पूर्वकमङ्गले ।
- ३ । तत्पुरो दीधिकाकारं लघिष्ठं खातमाचरेत् ।
रोपयेत् कदलीस्तम्भानस्याः कोणचतुष्टये ॥
- ४ । रक्तैस्तान् सप्तधा सूत्रैः सर्वतः परिवेष्टयेत् ।
चन्द्रातपं तदुपरि विस्तार्य नवचित्रितम् ॥
- ५ । पताकारोपणं सुष्ठु कुर्यात्तद्विचतुष्टये ।
मङ्गलानि च वस्तूनि स्थापयेत्तत्र सर्वतः ॥
- ६ । अथ प्रातः सतां वृन्दैः कृष्णजन्माष्टमीदिने ।
नृत्यकीर्तनवादित्र-सङ्कुले कौतुकोत्तरे ॥
- ७ । दीपमङ्गलकुम्भाद्यैर्वेद्यामुज्ज्वलिताकृतौ ।
शुद्धि-न्यासादि-पूर्वाङ्गकर्मनिर्वाहपूर्वकम् ॥
- ८ । कृष्णस्य विजयं कुर्याच्छत्रचामरसेवितम् ।
'पुनन्तु मे' नृचचा कुर्यात्ततोऽत्र स्वस्तिवाचनम् ॥

'पुनन्तु मा देवजनाः पुनन्तु मनसा धियः ।
पुनन्तु विश्वा भूतानि जातवेदः पुनीहि माम्'

(ऋग्वेदः— नवम-मण्डलम्, ६७-तम-सूक्तम्, २७-तम-मन्त्रम् ; शुक्लयजुर्वेदः १६।३९)

तथाऽस्य कर्मणः पुण्याहं भवन्तो ब्रुवन्तु । ॐ पुण्याहम्, ॐ पुण्याहम्, ॐ पुण्याहम् ।

‘उद्गातेव शकुने साम गायसि ब्रह्मपुत्र इव सवनेषु शंससि ।

वृषेव वाजी शिशुमतीरपीत्या सर्वतो नः शकुने भद्रमा वद

विश्वतो नः शकुने पुण्यमा वद’

(ऋग्वेदः २।४३।२)

अस्य कर्मणः स्वस्ति भवन्तो ब्रुवन्तु । आयुष्मते स्वस्ति । ॐ स्वस्ति, ॐ स्वस्ति, ॐ स्वस्ति ।

‘स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः ।

स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु’

(ऋग्वेदः १।८६।६) ; (शुक्लयजुर्वेदः २५।१६)

अस्य कर्मणो ऋद्धिं भवन्तो ब्रुवन्तु । ॐ ऋध्यताम्, ॐ ऋध्यताम्, ॐ ऋध्यताम् ।

ऋध्याम स्तोमं सनुयाम वाज मा नो मन्त्रं सरथेहोप यातम् ।

यशो न पक्वं मधु गोष्वन्त रा भूतांशो अश्विनोः काममप्राः’

(ऋग्वेदः १०।१०६।११)

६ । कुर्यात् ‘प्राच्यै दिश’ इति दिग्बन्धं श्वेतसर्षपैः ।

“प्राच्यै दिशे स्वाहार्वाच्यै दिशे स्वाहा दक्षिणायै दिशे स्वाहार्वाच्यै दिशे स्वाहा प्रतीच्यै दिशे स्वाहार्वाच्यै दिशे स्वाहोदीच्यै दिशे स्वाहार्वाच्यै दिशे स्वाहोर्ध्वायै दिशे स्वाहार्वाच्यै दिशे स्वाहा ॥

(शुक्लयजुर्वेदः २२।२४)

‘दिशः प्रदिश आदिशो विदिश उद्दिशो दिग्भ्यः स्वाहा ॥’

(शुक्लयजुर्वेदः ६।१६)

‘अपसर्पन्तु ते भूता ये भूता भुवि संस्थिताः ।

ये भूता विघ्नकर्तारस्ते नश्यन्तु शिवाज्ञया ॥’

इति भूतानपसारयेत् । अथ—

(६ ।) घटस्य स्थापनं कुर्यात्तत्तन्मन्त्रैर्विधानतः ॥

१० । ‘भूरसी’ति स्पृशेद्भूमिम्...

‘भूरसि भूमिरस्यदितिरसि विश्वधाया विश्वस्य भुवनस्य धर्त्री ।

पृथिवीं यच्छ पृथिवीं दृंह पृथिवीं मा हिंसीः ॥’

(शुक्लयजुर्वेदः १३।१८)

(१० ।)धान्यं ‘धान्यमसी’ति च ।

‘धान्यमसि धिनुहि देवान् प्राणाय त्वोदानाय त्वा व्यानाय त्वा । दीर्घमिनु प्रसितिमायुषे

धां देवो वः सविता हिरण्यपाणिः प्रतिगृभ्णात्वच्छिद्रेण पाणिना चक्षुषे त्वा महीनां पयोऽसि॥'
(शुक्लयजुर्वेदः १।२०)

(१० ।) 'आजिघ्रे'ति घटं न्यस्य.....

'आजिघ्र कलसं मह्या त्वा विशन्तिवन्दवः । पुनरूर्जा निवर्त्तस्व सा नः सहस्रं
धुक्ष्वोरुधारा पयस्वती पुनर्मावि शताद्रयिः ।'

(शुक्लयजुर्वेदः ८।४२)

(१० ।) 'वरुणस्ये'ति वै जलम् ॥ —दत्त्वा

'वरुणस्योत्तम्भनमसि वरुणस्य स्कम्भसर्जनी स्थो वरुणस्य ऋतसदन्यसि वरुणस्य
ऋतसदनमसि वरुणस्य ऋतसदनमासीद ॥'

(शुक्लयजुर्वेदः ४।३६)

११ । तत्र न्यसेद् दृश्य'मश्वत्थे वे'ति पञ्चपल्लवम् ।

'अश्वत्थे वो निषदनं पर्णे वो वसतिः कृता ।

गोभाज इत् किलासथ यत् सनवथ पूरुषम् ॥'

(ऋग्वेदः १०।६७।५)

(११ ।) 'याः फलिनी'रिति फलम्.....

'याः फलिनीर्या अफला अपुष्पा याश्च पुष्पिणीः

वृहस्पतिप्रसूता स्ता नो मुञ्चन्त्वंहसः

(ऋग्वेदः १०।६७।१५; शुक्लयजुर्वेदः १२।८६)

(११ ।)..... पुष्पं तु 'श्रीश्च ते' इति ॥

'श्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्यावहोरात्रे पार्श्वे नक्षत्राणि रूपमश्विनौ व्यात्तम् ।

इष्टान्निषाणामुं म इषाण सर्वलोकं म इषाण ॥'

(शुक्लयजुर्वेदः ३१।२२)

१२ । 'गणानां त्वे'ति मन्त्रेण गणेशं तत्र पूजयेत् ॥

'गणानां त्वा गणपतिं हवामहे प्रियाणां त्वा प्रियपतिं हवामहे निधीनां त्वा निधि-
पतिं हवामहे वसो मम । आहमजानि गर्भधमा त्वमजासि गर्भधम् ॥'

(शुक्लयजुर्वेदः २३।१६)

अथ सङ्कल्पः—

ॐ विष्णुः ॐ तत्सदद्य भाद्रे मासि कृष्णे पक्षे अष्टम्यान्तिथौ अमुकगोत्रः अमुकदेवशर्मा
श्रीकृष्णप्रोतिकामः श्रीकृष्णस्य जन्ममहोत्सवे महापूजापूर्वक-महाभिषेकमहं करिष्ये ।

'अवतार-सहस्राणि करोषि मधुसूदन ।

न ते संख्यावताराणां कश्चिज्जानाति वै भुवि ॥

देवा ब्रह्मादयो वापि स्वरूपं न विदुस्तव ।

अतस्त्वां पूजयिष्यामि मातुरुत्सङ्गसंस्थितम् ॥

वाञ्छितं कुरु देवेश दुष्कृतं चैव नाशय ।

कुरुष्व मे दयां देव संसारातिभयापह ॥' *—इति प्रार्थयेत् ।

१३ । अथासनादिना कृष्णं पाद्याध्याचमनैरपि ।

सेवेत मधुपर्केण पुनराचमनेन च ॥

पाद्यादि-दीपान्तं 'ॐ यज्ञेश्वराये'ति प्रत्येकं पठेत् । तत्र पाद्यादिदीपान्तमन्त्रः—'ॐ यज्ञेश्वराय यज्ञसम्भवाय यज्ञपतये गोविन्दाय नमो नमः ।' इति

१४ । पाद्यं श्यामाक-दूर्वाब्ज-विष्णुकान्ताभिरिष्यते ।

तिल-सर्षप-पुष्पाणि गन्धदूर्वाक्षतास्तथा ।

यवाः कुशाग्रमित्येतदध्याष्टकमुदीरितम् ॥

१५ । जाती-लवङ्ग-कक्कोलैर्मतमाचमनीयकम् ।

घृतं दधि तथा क्षौद्रं मधुपर्कोऽभिधीयते ॥

(श्रीविष्णुधर्मः)

१६ । आज्यमेकपलं ग्राह्यं दध्नस्त्रिपलमेव च ।

मधुनः पलमेकन्तु मधुपर्कः स उच्यते ॥

१७ । 'हिरण्यगर्भ' इत्यादीन्नव मन्त्रान् जपन्ततः ।

कृष्णं निर्मञ्छयेत् पिष्टदीपावल्या सुदृश्यया ॥

* ग-करलिप्या 'स उच्यते' इत्यतः परम्—

अथासनम्—पुरुष एवेदं सर्वं यद्भूतं यच्च भव्यम् ।

उतामृतत्वस्येशानो यदन्नेनातिरोहति ॥

(ऋग्वेदः १०।६०।२)

गौतमीयेऽपि—ॐ सर्वान्तर्यामिणो देव सर्ववीजमिदं ततः ।

आत्मस्थाय परं शुद्धमासनं कल्पयाम्यहम् ॥

अन्यत्रापि—आसनं भास्वरं देव क्षीरकाष्ठविनिर्मितम् ।

मया निवेदितं भक्त्या गृहाण परमेश्वर ॥

स्वागतम्—तस्य ते परमेशान स्वागतं स्वागतं भवेत् ।

कृतार्थोऽनुगृहीतोऽस्मि सकलं जीवितं तु मे ।

यदागतोऽसि देवेश चिदानन्दामयाव्यय ॥

अज्ञानाद्वा प्रमादाद्वा वैकल्यात् साधनस्य च । यदपूर्णं भवेत् कृत्यं तथाप्यभिमुखो भव ॥

पाद्यं पादाग्रतो दद्यात्—

एतावानस्य महिमा ऽतो ज्यायाँश्च पूरुषः ।

पादोऽस्य विश्वा भूतानि त्रिपादस्यामृतं दिवि

(ऋग्वेदः १०।६०।३)

पाद्यादिदीपान्तमन्त्रः—

ॐ यज्ञेश्वराय यज्ञसम्भवाय यज्ञपतये गोविन्दाय नमो नमः ।

(श्रीहरिभक्तिविलासः १५।५३०)

गौतमीये—ॐ यद्भक्तिलेशसम्पर्कात् परमानन्दसंप्लवः ।

तस्य ते चरणोपान्ते पाद्यं शुद्धाय कल्पये ॥

अर्घं शिरसि—

त्रिपादूर्ध्व उदैत् पूरुषः पादोऽस्येहाभवत् पुनः ।

ततो विष्वङ् व्यक्रामत् साशनानशने अभि ॥

(ऋग्वेदः १०।६०।४)

ॐ यज्ञेश्वराय यज्ञसम्भवाय यज्ञपतये गोविन्दाय नमो नमः ।

आचमनम्—ततो विराड्जायत विराजो अधि पूरुषः ।

स जातो अत्यरिच्यत पश्चाद्भूमिमथो पुरः

(ऋग्वेदः १०।६०।५)

अनेनापि पुनराचमनं कार्यम् । ॐ यज्ञेश्वराय इत्यादि ।

गौतमीयेऽपि—वेदानामपि वेदाय देवानां दैवतात्मने ।

आचामं कल्पयामीशं सुधायाः श्रुतिहेतवे ॥

मधुपर्कं मुखे—ॐ यज्ञेश्वराय इत्यादि ।

अन्यत्रापि—सर्वकल्मषहीनाय परिपूर्णसुखात्मने ।

मधुपर्कमिदं देव कल्पयामि प्रसीद मे ॥

पुनराचमनीयकम्—ततो विराड्जायत विराजो अधि पूरुषः ।

स जातो अत्यरिच्यत पश्चाद्भूमिमथो पुरः

ॐ यज्ञेश्वराय इत्यादि ।

(ऋग्वेदः १०।६०।५)

गौतमीयेऽपि पुनराचमनीयकम्—

उच्छिष्टोऽप्यशुचिर्वापि यस्य स्मरणमात्रतः ।

शुद्धिमाप्नोति तस्मै ते पुनराचमनीयकम् ॥”

ॐ हिरण्यगर्भः समवर्त्तताग्रे भूतस्य जातः पतिरेक आसीत् ।
 स दाधार पृथिवीं द्यामुतेमां कस्मै देवाय हविषा विधेम
 य आत्मदा बलदा यस्य विश्व उपासते प्रशिषं यस्य देवाः ।
 यस्य छायामृतं यस्य मृत्युः कस्मै देवाय हविषा विधेम
 यः प्राणतो निमिषतो महित्वै-क इद्राजा जगतो बभूव ।
 य ईशे अस्य द्विपदश्चतुष्पदः कस्मै देवाय हविषा विधेम
 यस्येमे हिमवन्तो महित्वा यस्य समुद्रं रसया सहाहुः ।
 यस्येमाः प्रदिशो यस्य बाहू कस्मै देवाय हविषा विधेम
 येन द्यौरुग्रा पृथिवी च हल्हा येन स्व स्तभितं येन नाकः ।
 यो अन्तरिक्षे रजसो विमानः कस्मै देवाय हविषा विधेम
 यं क्रन्दसी अवसा तस्तभाने अभ्यैक्षेतां मनसा रेजमाने ।
 यत्राधि सूर उदितो विभाति कस्मै देवाय हविषा विधेम
 आपो ह यद् वृहतीर्विश्वमायन् गर्भं दधाना जनयन्तीरग्निम् ।
 ततो देवानां समवर्त्ततासुरेकः कस्मै देवाय हविषा विधेम
 यश्चिदापो महिना पर्यपश्यद् दक्षं दधाना जनयन्तीयज्ञम् ।
 यो देवेष्वधि देव एक आसीत् कस्मै देवाय हविषा विधेम
 मा नो हिंसोज्जनिता यः पृथिव्या यो वा दिवं सत्यधर्मा जजान ।
 यश्चापश्चन्द्रा वृहतीर्जजान कस्मै देवाय हविषा विधेम

(ऋग्वेदः १०।१२।१-६ ; शुक्लयजुर्वेदः २३।१०-१३, ३२।६-७, २७।२५-२६, १२।१०२)

१८ । ततस्तिलैस्तमुद्वर्त्य 'मूर्धानं दिव' इतृषचा ।

'मूर्धानं दिवो अरति पृथिव्या वैश्वानरमृत आ जातमग्निम् ।
 कविं सम्राजमतिथिं जनाना मासन्ना पात्रं जनयन्त देवाः'

(ऋग्वेदः ६।७।१ ; शु० य० ७।२४, ३३।८)

(१८ ।) स्नापयेत्तं 'तिलोऽसौ'ति तिलपिष्टजलैस्ततः ॥

'तिलोऽसि सोमदेवत्यो गोसवो देवनिर्मितः ।

प्रयत्नमद्भिः पृक्तः सुधया पुष्टा पितृन् लोकान् पृणाहि नः स्वाहा ॥'

१९ । तद्वस्त्रं परिवर्त्यथ स्थिरं तत्र निवेशयेत् ।

ततस्तं स्नापयेच्छुद्धं 'वरुणस्ये'ति वारिभिः ॥

'वरुणस्योत्तम्भनमसि वरुणस्य स्कम्भसर्जनी स्थो वरुणस्य ऋतसदन्यसि वरुणस्य

ऋतसदनमसि वरुणस्य ऋतसदनमसीद ॥'

(शुक्लयजुर्वेदः ४।३६)

'तत् त्वा यामि ब्रह्मणा वन्दमानस् तदा शास्ते यजमानो हविर्भिः ।
अहेङ्मानो वरुणेह बोध्यु रक्षंस मा न आयुः प्र मोषीः'

(ऋग्वेदः १।२४।११)

'वरुणः प्राविता भुवन् मित्रो विश्वाभिरुतिभिः ।
करतां नः सुराधसः'

(ऋग्वेदः १।२३।६)

२० । स्नापयेत् पञ्चगव्येन तत्तन्मन्त्रयुजा ततः ॥

(गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सपिः कुशोदकम् ।

अमोभिर्वस्तुभिः षड्भिः पञ्चगव्यमिति स्मृतम् ॥)

२१ । गायत्र्यादाय गोमूत्रम्.....(गायत्री तु प्रसिद्धा)

(२१ ।).....'गन्धद्वारे'ति गोमयम् ।

'गन्धद्वारां दुराधर्षा नित्यपुष्टां करीषिणीम् ।

ईश्वरीं सर्वभूतानां त्वामिहोपह्वये श्रियम् ॥'

(२१ ।) 'आ प्यायस्वे'ति वै दुग्धम्

'आ प्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोम वृष्यम् ।

भवा वाजस्य संगथे'

(ऋग्वेदः १।६१।१६ ; शु० ष० १२।११२)

(२१ ।).....'दधिक्राव्णे'ति वै दधि ॥

'दधिक्राव्णो अकारिषं जिष्णोर्श्वस्य वाजिनः ।

सुरभि नो मुखा करत् प्र ण आयूषि तारिषत्'

(ऋग्वेदः ४।३६।६ ; शुक्लयजुर्वेदः २३।३२)

२२ । 'तेजोऽसौ'ति घृतं तत्र.....

'तेजोऽसि शुक्रमस्यमृतमसि धाम नामासि प्रियं देवानामनाधृष्टं देवयजनमसि ॥'

(शुक्लयजुर्वेदः १।३१)

(२२ ।).....'देवस्य त्वा' कुशोदकम् ।

'देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्याम् ।

सरस्वत्यै वाचो यन्तुर्यन्त्रिये दधामि बृहस्पतेष्टा साम्राज्येनाभिषिञ्चामि ॥'

(शुक्लयजुर्वेदः ६।३०)

“आनये जुष्टं गृह्णामि, अग्नीषोमाभ्यां जुष्टं गृह्णामि ।”

(२२ ।) तत्तन्मन्त्रयुजा पश्चामृतेन स्नपनं ततः ॥

(दुग्धं दधि घृतं क्षौद्रं सितेत्यमृतषष्ठकम् ॥

—तत्परिमाणं लेख्यम्)

२३ । ‘पयः पृथिव्यां’ पयसि.....

‘पयः पृथिव्यां पयः ओषधीषु पयो दिव्यन्तरिक्षे पयो धाः । पयस्वतीः प्रदिशः सन्तु मह्यम् ॥’

(शुक्लयजुर्वेदः १८।३६)

(२३ ।).....दधिन पूर्वोक्तमेव हि ।

(२३ ।) ‘घृतं घृते’ति हविषि.....

‘घृतं घृतपावानः पिबत वसां वसापावानः पिबतान्तरिक्षस्य हविरसि स्वाहा । दिशः प्रदिश आदिशो विदिश उदिशो दिग्भ्यः स्वाहा ॥’

(शुक्लयजुर्वेदः ६।१६)

(२३ ।).....‘मधु वाता’ मधुन्यपि ॥

‘मधु वाता ऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः ।

माध्वीर्नः सन्त्वोषधीः

मधु नक्तमुतोषसो मधुमत् पार्थिवं रजः ॥

मधु द्यौरस्तु नः पिता

मधुमात्रो वनस्पतिः—मधुमाँ अस्तु सूर्यः ।

माध्वीर्गर्गो भवन्तु नः”

(ऋग्वेदः १।६०।६-८ ; शुक्लयजुर्वेदः १३।२७-२९)

२४ । ‘अपां रसमुद्वयसं’ सितायां मन्त्र ईरितः ।

‘अपां रसमुद्वयसंसूर्ये सन्तंसमाहितम् । अपां रसस्य यो रसस्तं वो गृह्णाम्युत्तममुपयाम-
गृहीतोऽसीन्द्राय त्वा जुष्टं गृह्णाम्येष ते योनिरिन्द्राय त्वा जुष्टतमम् ॥’

(शुक्लयजुर्वेदः ६।३)

(२४ ।) अभिविच्योष्णतोयैर्न ‘सप्त तेऽग्ने’ति माधवम् ॥

‘सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वाः सप्त ऋषयः सप्त धाम प्रियाणि । सप्त होत्राः सप्तधा
त्वा यजन्ति सप्त योनीरायुणस्वा घृतेन स्वाहा ॥’

(शुक्लयजुर्वेदः १७।७६)

२५ । ‘या ओषधी’रिति प्रीत्या सिम्पेत् सर्वोषधिद्रवैः ।

(मुरा मांसी वचा कुष्ठं शैलेयं रजनीद्वयम् ।

शटी चम्पकमुस्तञ्च सन्वर्षधिगणः स्मृतः ॥)

तत्र मन्त्रः—‘या ओषधीः पूर्वा जाता देवेभ्यस्त्रियुगं पुरा ।

मनै नु बभ्रूणामहं शतं धामानि सप्त च

(ऋग्वेदः १०।६७।१, शु० य० १२।७५)

२६ । ‘या ओषधी’रिति ततो महौषधियुताम्भसा ।

(सहदेवी वचा व्याघ्री बला चातिबला तथा ।

शङ्खपुष्पी तथा सिंहो सूर्यावर्त्ता तथाष्टमी ।

महौषध्यष्टकं ह्येतन्महास्नानेषु योजयेत् ॥)

तत्र मन्त्रः—‘या ओषधीः सोमराज्ञी—बह्वीः शतविचक्षणाः ।

ता मह्यमस्मिन्नासने ऽच्छिद्राः शर्म यच्छत’ इति

(ऋग्वेदः १०।६७।१८ ; शुक्लयजुर्वेदः १२।६२)

(२६ ।) ‘सुमङ्गली’ति मन्त्रेण मङ्गलद्रव्यैः पूजयेत् ॥

(मङ्गलद्रव्याणि यथा—पद्मकं रोचना दूर्वा दर्भपिञ्जलमेव च ।

जातिपुष्पं कुन्दपुष्पं मङ्गलानि निवेशयेत् ॥ इति)

तत्र मन्त्रः—‘सुमङ्गलीरियं बध्नु—रिमां समेत पश्यत ।

सौभाग्यमस्यै दत्त्वाया—ऽथास्तं वि परेतन’

(ऋग्वेदः १०।८५।३३)

२७ । ‘आब्रह्मन्नि’ति मन्त्रेण ततो बीजाष्टकेन च ।

(यव-गोधूम-नीवार-तिल-श्यामाक-शालयः ।

प्रियङ्गवो ब्रीहयश्च बीजाष्टकमिदं स्मृतम् ॥

मन्त्रः—‘आ ब्रह्मन् ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायतामा राष्ट्रे राजन्यः शूर इषव्योऽतिव्याधी
महारथो जायतां दोग्ध्री धेनुर्वोढानड्वानाशुः सपतिः पुरन्धिर्योषा जिष्णू रथेष्ठाः सभेयो
युवास्य यजमानस्य वीरो जायतां निकामे निकामे नः पर्जन्यो वर्षतु फलवत्यो न ओषधयः
पच्यन्तां योगक्षेमो नः कल्पताम् ॥’

(शुक्लयजुर्वेदः २२।२२)

(२७ ।) ‘हिरण्याक्षे’ति मन्त्रेण, ‘पावमानी’भिरेव वा ।

स्नापयेद्रत्नतोयेन, रत्नं मुक्तादिकं भवेत् ॥

‘हिरण्याक्षः सविता देव ओगादथद्रत्नानि दाशुषे वीर्याणि ।’

‘पावमानीः स्वस्त्ययनी सुदुघा हि घृतश्चुतः ।

ऋषिभिः संभृतो रसो ब्राह्मणेष्वमृतं हितम् ।
 पावमानीदिशन्तु न इमं लोकमथो अमुम् ।
 कामान् समर्द्धयन्तु नो देवैर्देवीः समाहिताः ।
 येन देवाः पवित्रेणात्मानं पुनते सदा ।
 तेन सहस्रधारेण पावमान्यः पुनन्तु माम् ।
 प्राजापत्यं पवित्रं शतो द्यामं हिरण्मयम् ।
 तेन ब्रह्मविदो वयं पूतं ब्रह्म पुनीमहे ।
 इन्द्रः सुनीति सहमा पुनातु सोमः स्वस्त्वद्या वरुणः समीच्या ।
 यमो राजा प्रमृणाभिः पुनातु मां जातवेदा मूर्जयन्त्या पुनातु ।'

२८ । 'सरस्वत्यै' इति ततः सिञ्चेत् पुष्पोदकेन च ।

'सरस्वत्यै भैषज्येन वीर्यायान्नाद्यायाभिषिञ्चामि ।'

(शुक्लयजुर्वेदः २०।३)

(२८ ।) स्नापयेत् फलतोयेन ततो 'याः फलिनी'रिति ॥

'याः फलिनीर्या अफला अपुष्पा याश्च पुष्पिणीः
 वृहस्पतिप्रसूता—स्ता नो मुञ्चन्त्वंहसः'

(ऋग्वेदः १०।६७।१५ ; शुक्लयजुर्वेदः १२।८६)

२९ । ततो गन्धयुताम्भोभिः सावित्र्या चाभिमन्त्रितैः ।

(कस्तूर्यगुरु-सत्वादिगन्ध इत्यभिधीयते ॥)

(२९ ।) चन्दनेनानुलिप्याथ 'द्रुपदादिव' इत्युच्यते ।

'द्रुपदादिव मुमुचानः स्वित्तः स्नातो मलादिव ।

पूतं पवित्रेणैवाज्यमापः शुन्धन्तु मैनसः ॥'

(शुक्लयजुर्वेदः २०।२०)

(२९ ।) 'समुद्रं गच्छ' मन्त्रेण स्नापयेच्चन्दनोदकैः ॥

'समुद्रं गच्छ स्वाहान्तरिक्षं गच्छ स्वाहा देवं सवितारं गच्छ स्वाहा मित्रावरुणौ गच्छ
 स्वाहाहोरात्रे गच्छ स्वाहा छन्दांसि गच्छ स्वाहा देवं सवितारं गच्छ स्वाहा यज्ञं गच्छ
 स्वाहा सोमं गच्छ स्वाहा दिव्यं नभो गच्छ स्वाहाग्निं वैश्वानरं गच्छ स्वाहा । मनो मे
 हार्दि यच्छ दिवं ते क्षमो गच्छतु स्वर्ग्योतिः पृथिवीं भस्मनापूरा स्वाहा ॥'

(शुक्लयजुर्वेदः ६।२१)

३० । ततः सहस्रधाराख्य-कलशेनामलाम्भसा ।

सिञ्चेत् पुन'स्तां सवितुर्वरेण्यस्ये'ति मन्त्रतः ॥

‘तां सवितुर्वरेण्यस्य चित्रामाहं वृणे सुमति विश्वजन्याम् ।
यामस्य कण्ठो अदुहत् प्रपीनां सहस्रधारां पयसा महीं गाम् ॥’

(शुक्लयजुर्वेदः १७।७४)

३१ । सहस्रधाराकलसे वस्तुषट्कं क्रमात् पुनः ।
निक्षिप्य मन्त्रैस्तन्त्रोक्तैः सिञ्चेत् षोढा वकीरिपुम् ॥
(ओषधी-गन्ध-बीज-पुष्प-फल-रत्नानीति षट् ।)

३२ । तत्र ‘या ओषधी’ रित्यमोषधीषु मनुर्भवेत् ।
‘रथे अक्षेति’ गन्धेषु, ‘गन्धद्वाराम’थाप वा ॥

३३ । ‘आब्रह्मन्नि’ति बीजेषु, पुष्पे ‘पुष्पवती’ भवेत् ।
‘ओषधयः प्रतिगृभ्णीत पुष्पवतीः सुपिप्पलाः ।
अयं वो गर्भं ऋत्विग्यः प्रत्नंसधस्थमासदत् ॥’

(शुक्लयजुर्वेदः ११।४८)

(३३ ।) फलेषु ‘पुष्पवत्ये’व, रत्ने ‘ष्वाशुः शिशानकः’ ॥
‘आशुः शिशानो वृषभो न भीमो घनाघनः क्षोभणश्चर्षणीनाम् ।
संक्रन्दनोऽनिमिष एकवीरः शतं सेना अजयत् साकमिन्द्रः ।’

(ऋग्वेदः १०।१०३।१ ; शु० य० १७।३३)

३४ । पलं स्याद्दशभिष्टुङ्कैः पलानां तु शतद्वयम् ।
षट्पञ्चाशद्युतं माति यत्र तं कलसं विदुः ॥

३५ । अष्टाभिः कलसैः प्रीत्या गोविन्दमभिषेचयेत् ।
अकालमूलैः सुदृढैः सुकण्ठैश्च समोदरैः ।
शुद्धाम्भःपूरितैरेतो न्विन्द्रमित्यादिकं पठन् ॥

‘एतो न्विन्द्रं स्तवाम शुद्धं शुद्धेन साम्ना ।
शुद्धैरुक्थैर्वावृद्धांसं शुद्ध आशीर्वान् ममतु
इन्द्रः शुद्धो न आ गहि शुद्धः शुद्धाभिरुतिभिः ।
शुद्धो रयिं नि धारय शुद्धो ममद्वि सोम्यः
इन्द्रः शुद्धो हि नो रयिं शुद्धो रत्नानि दाशुषे ।
शुद्धो वृत्राणि जिघ्नसे शुद्धो वाजं सिषाससि’

(ऋग्वेदः ८।६५।७-९)

३६ । तीर्थोदपरितैः कृष्णं सिञ्चेत् षोडशसंख्यकैः ।
तुलसीचन्दनयुतैः पठन् पुरुषसूक्तम् ॥

‘ॐ सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् ।
स भूमिं सर्वतो वृत्वा इत्यतिष्ठदशङ्गुलम्
पुरुष एवेदं सर्वं यद्भूतं यच्च भाव्यम्
उतामृतत्वस्येशानो यदन्नेनातिरोहति
एतावानस्य महिमा इतो ज्यायाँश्च पुरुषः ।
पादोऽस्य विश्वा भूतानि त्रिपादस्यामृतं दिवि
त्रिपादूर्ध्वं उदैत् पुरुषः पादोऽस्येहाभवत् पुनः ।
ततो विष्वङ् व्यक्रामत् साशनानशने अभि
ततो विराडजायत विराजो अधि पुरुषः ।
स जातो अत्यरिच्यत पश्चाद्भूमिमथो पुरः
तस्माद् यज्ञात् सर्वहुतः संवृतं पृषदाज्यम् ।
पशून् ताँश्चक्रे वायव्या-नारण्यान् ग्राम्याश्च ये
तस्माद् यज्ञात् सर्वहुतः ऋचः सामानि जज्ञिरे ।
छन्दांसि जज्ञिरे तस्मा-द्यजुस्तस्मादजायत
तस्मादश्वा अजायन्त ये के चोभयादतः ।
गावो ह जज्ञिरे तस्मात् तस्माज्जाता अजावयः
तं यज्ञं वर्हिषि प्रोक्षन् पुरुषं जातमग्रतः ।
तेन देवा अयजन्त साध्या ऋषयश्च ये
यत् पुरुषं व्यदधुः कतिधा व्यकल्पयन् ।
मुखं किमस्यासीत् किं बाहू किमूरु पादा उच्येते
ब्राह्मणोऽस्य मुखमासी-द्बाहू राजन्यः कृतः ।
ऊरू तदस्य यद्वैश्यः पद्भ्यां शूद्रो अजायत
चन्द्रमा मनसो जात-श्चक्षोः सूर्यो अजायत ।
श्रोत्राद्वायुश्च प्राणाश्च मुखादग्निरजायतः
नाभ्या आसीदन्तरिक्षं शीर्ष्णो द्यौः समवर्तत ।
पद्भ्यां भूमिर्दिशः श्रोत्रात् तथा लोकां अकल्पयन्
यत् पुरुषेण हविषा देवा यज्ञमतन्वत ।

वसन्तो अस्यासीदाज्यं ग्रीष्म इध्मः शरद्धविः
सप्तास्यासन् परिधय—स्त्रिः सप्त समिधः कृताः ।
देवा यद् यज्ञं तन्वाना अबध्नन् पुरुषं पशुम्
यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवा—स्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् ।
ते ह नाकं महिमानः सचन्त यत्र पूर्वे साध्याः सन्ति देवाः'

शुक्लयजुर्वेदः ३१।१-१६ ; ऋग्वेदः १०।६०।१-५, ८-१०, ७, ११-१४, ६, १५-१६)

‘अद्भ्यः संभृतः पृथिव्यै रसाच्च विश्वकर्म्मणः समवर्तताग्रे ।
तस्य त्वष्टा विदधद्रूपमेति तन्मर्त्यस्य देवत्वमाजानमग्रे ॥
वेदाहमेतं पुरुषं महान्तमादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ।
तमेव विदित्वाऽतिमृत्युमेति नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय ॥
प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तरजायमानो बहुधा विजायते ।
तस्य योनिं परिपश्यन्ति धीरास्तस्मिन् ह तस्थुर्भुवनानि विश्वा ॥

यो देवेभ्य आतपति यो देवानां पुरोहितः ।
पूर्वो यो देवेभ्यो जातो नमो रुचाय ब्राह्मणे ॥
रुचं ब्राह्मं जनयन्तो देवा अग्रे तदब्रुवन् ।
यस्त्वैवं ब्राह्मणो विद्यात्तस्य देवा असन् वशे ॥

(ॐ) श्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्यावहोरात्रे पार्श्वे नक्षत्राणि रूपमश्विनौ
व्यात्तम् । इषाणन्निषाणामुं म इषाण सर्वलोकं म इषाण ॥'

(शुक्लयजुर्वेदः ३१।१७-२२)

३७ । ततोऽङ्गमार्जनं कृत्वा तद्वस्त्रं परिवर्त्य च ।

‘अभिवस्त्रे’ति मन्त्रेण सुवस्त्रे परिधापयेत् ॥

‘अभि वस्त्रा सुवसनान्यर्षा—ऽभिः धेनूः सुदुधाः पूयमानः ।
अभि चन्द्रा भर्तवे नो हिरण्या ऽभ्यश्वान् रथिनो देव सोम’

(ऋग्वेदः ६।६७।५०)

३८ । ‘यज्ञोपवीत’मन्त्रेण यज्ञसूत्रं निवेदयेत् ॥

‘यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं, प्रजापतेर्यत् सहजं पुरस्तात् ।
आयुष्यमग्रं च प्रतिमुञ्च शुभ्रं, यज्ञोपवीतं बलमस्तु तेजः ॥’

३९ । सहदेवा-सदाभद्रा-सूर्यावर्ता-कृशाग्रकैः ।

शिरीष-रजनीभ्याश्च ‘काण्डात् काण्डे’ति मन्त्रतः ॥

४० । निमञ्छ्य तम्.....

‘काण्डात् काण्डात् प्ररोहन्ती पुरुषः परुषस्परि ।
एवा नो दूर्वे प्रतनु सहस्रेण शतेन च ॥’

(शुक्लयजुर्वेदः १३।२०)

(४० ।).....ततो निम्बराजी-लवण-सर्षपैः ।

दृष्टिमुत्तार्य ते येषु मत्स्यमोचनमाचरेत् ॥

४१ । गृही पीठमथानीय कृत्वा पादाब्जधावनम् ।
पुनराचमनीयानि यथाविधि निवेदयेत् ॥

४२ । मङ्गलार्थन्तु कलशं सजलं करकान्वितम् ।
फलादि-सहितं रम्यं न्यसेदथ हरेः पुरः ॥

४३ । ‘तच्चक्षु’रिति मन्त्रेण नेत्रोन्मीलनमाचरेत् ।

‘तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत् । पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः शतं शृणुयाम
शरदः शतं प्रब्रवाम शरदः शतमदीनाः स्याम शरदः शतं भूयश्च शरदः शतात् ॥’

(शुक्लयजुर्वेदः ३६।२४ ; ऋग्वेदः ७।६६।१६)

(४३ ।) ‘अञ्जते’ति तु मन्त्रेण विधाय नयनाञ्जनम् ।

‘अञ्जते व्यञ्जते समञ्जते क्रतुं रिहन्ति मधुनाभ्यञ्जते ।

सिन्धोरुच्छ्वासे पतयन्तमुक्षुणं हिरण्यपावाः पशुमाशु गृभ्णते’

(ऋग्वेदः ६।६६।४३)

(४३ ।) रोचनातिलकं कुर्याद् ‘युञ्जन्ती’ति तु मन्त्रतः ॥

‘युञ्जन्ति ब्रध्नमरुषं चरन्तं परि तस्थुषः ।

रोचन्ते रोचना दिवि’

(ऋग्वेदः १।६।१ ; शुक्लयजुर्वेदः २३।५)

४४ । दूर्वा अष्टोत्तरशतं तूलपञ्जोश्च मङ्गलाः ।

ततो मात्रादिहस्तेन धारयेदस्य मस्तके ॥

४५ । होमं तिलानां दानञ्च वापञ्चाथ समाचरेत् ॥

तथा हि—‘उद्धर्तनं तिलैः स्नानं हवनं वपनं तथा ।

कुर्याद् दानादने चेति षट्तिली नावसीदति ॥’ इति

४६ । दत्त्वा पुष्पाणि माल्याणि ‘दीर्घायुस्वे’तृष्यचा ततः ।

पीतं प्रतिसरं रम्यं बध्नीयान्मणिबन्धके ॥

दीर्घायुत्वाय बलाय, वर्चसे सुप्रजस्त्वाय, चासा अथो जीव शरदः शतम् ।'

४७ । 'प्रतिपदसी'त्यादर्शम्.....

'प्रतिपदसि प्रतिपदे त्वानुपदस्यनुपदे त्वा सम्पदसि सम्पदे त्वा तेजोऽसि तेजसे त्वा ॥'

(शुक्लयजुर्वेदः १५।८)

(४७ ।) 'घृतवत्या' घृतं तथा ।

प्रदर्श्य.....

'घृतवती भुवनानामभिश्चियो—वीं पृथ्वी मधुदुघे सुपेशसा ।

द्यावापृथिवी वरुणस्य धर्मणा विष्कभिते अजरे भूरिरेतसा'

(ऋग्वेदः ६।७०।१ ; शुक्लयजुर्वेदः ३४।४५)

(४७ ।) चामरेणाथ, 'वातो वे'त्यभिबीजयेत् ॥

'वातो वा मनो वा गन्धर्वाः सप्तविंशतिः ।

ते अग्रेऽश्वमयुज्जंस्ते अस्मिञ्जवमादधुः ॥'

(शुक्लयजुर्वेदः ६।७)

४८ । ततो 'हिरण्यरूपे'ति भूषणं विनिवेदयेत् ॥

'हिरण्यरूपः स हिरण्यसंह—गपां नपात् सेदु हिरण्यवर्णः

हिरण्ययात् परि योनेनिषद्या हिरण्यदा ददत्यन्नमस्मै'

(ऋग्वेदः २।३५।१०)

४९ । ततः कृते तु गोदाने वन्दापनमिदं भवेत् ।

महोगन्धादिभिर्द्रव्यैस्तत्तन्मन्त्रसमन्वितैः ॥

५० । महो गन्धः शिखा धान्यं दूर्वा पुष्पं फलं दधि ।

घृतं स्वस्तिक-सिन्दूरं शङ्ख-कज्जल-रोचनाः ॥

५१ । सिद्धान्नं काञ्चनं रोप्यं तान्नं सिद्धार्थ-दर्पणौ ।

दीपः प्रशस्तपात्रञ्च वन्दनीयाः शुभे दिने ॥

५२ । 'भूरसी'ति महीं..... (पूर्वोक्त एव)

(५२ ।) गन्धं 'त्वां गन्धर्वा' इति ब्रुवन् ।

'त्वां गन्धर्वा अखनंस्त्वामिन्द्रस्त्वां बृहस्पतिः ।

त्वामोषधे सोमो राजा विद्वान् यक्षमादमुच्यत ॥'

(शुक्लयजुर्वेदः १२।६८)

(५२ ।) 'प्र पर्वतस्ये'ति शिलां.....

‘प्र पर्वतस्य वृषभस्य पृष्ठान्नावश्चरन्ति स्वसि च इयानाः ।
ता आववृत्रघ्नधरागुदक्ता ग्रहिबुध्नयमनु रीयमाणाः ।
विष्णोर्विक्रमणमसि विष्णोर्विक्रान्तमसि विष्णोः क्रान्तमसि ॥’

(शुक्लयजुर्वेदः १०।१६)

(५२ ।)धान्यं ‘धान्यमसौ’ति च ॥ (पूर्वोक्त एव)

५३ । दूर्वा तु काण्डात् ‘काण्डे’ति..... (पूर्वोक्त एव)

(५३ ।)पुष्पं तु ‘श्रीश्च ते’ इति । (पूर्वोक्त एव)

(५३ ।) ‘याः फलिनी’रिति फलं.....(पूर्वोक्त एव)

(५३ ।)‘दधिक्राव्णे’ति वै दधि ॥ (पूर्वोक्त एव)

५४ । घृतं ‘घृतवती’त्येव.....(पूर्वोक्त एव)

(५४ ।)स्वस्तिकं ‘स्वस्ति नः’ पठन् । (पूर्वोक्त एव)

(५४ ।) ‘सिन्धोरिवे’ति सिन्दूरं.....

‘सिन्धोरिव प्राध्वने शुघनासो वातप्रमियः पतयन्ति यद्वाः ।
घृतस्य धारा अरुषो न वाजी काष्ठा भिन्दन्नू मिभिः पिन्वमानः’

(ऋग्वेदः ४।१८।७) ; (शुक्लयजुर्वेदः १७।६५)

(५४ ।)शङ्खमग्निर्ऋषिः पव- ॥

‘अग्निर्ऋषिः पवमानः पाञ्चजन्यः पुरोहितः ।

तमीमहे महागयम्’

(ऋग्वेदः ६।६६।२० ; शुक्लयजुर्वेदः २६।६)

५५ । कज्जलं तु ‘समिद्धोऽञ्जन्’.....

‘समिद्धो अञ्जन्कृदरं मतीनां घृतमग्ने मधुमत् पिन्वमानः ।

वाजी बहन्वाजिनं जातवेदो देवानां वक्षि प्रियमा सधस्थम् ॥’

(शुक्लयजुर्वेदः २६।१)

(५५ ।)‘युञ्जन्तो’ति तु रोचनाम् । (पूर्वोक्त एव)

(५५ ।) ‘अन्नादि’ति तु सिद्धान्नं.....

‘अन्नात् परिस्रुतो रसं ब्रह्मणा व्यपिवत् क्षत्रं पयः सोमं प्रजापतिः ।
ऋतेन सत्यमिन्द्रियं विपानं शुक्रमन्थस इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु ॥’

(शुक्लयजुर्वेदः १६।७५-७२)

(५५ ।)‘हिरण्ये’ति च काश्चनम् ॥ (पूर्वोक्त एव)

५६ । 'रूपेण वो' इति रूप्यम्.....

'रूपेण वो रूपमभ्यागां तुथो वो विश्ववेदा विभजतु ।

ऋतस्य पथा प्रेत चन्द्रदक्षिणा वि स्वः पश्य व्यन्तरिक्षं यतस्व सदस्यैः ॥'

(शुक्लयजुर्वेदः ७।४५)

(५६ ।) 'असौ यः' इति तात्रकम् ।

'असौ यस्ताम्रो अरुण उत बभ्रुः सुमङ्गलः । ये चैनं रुद्रा अभितो दिक्षु श्रिताः सहस्रशोऽवैषां हेड ईमहे ॥'

(शुक्लयजुर्वेदः १६।६)

(५६ ।) 'रक्षोहणे'ति सिद्धार्थं.....

'रक्षोहणं बलगहनं वैष्णवीमिदमहं तं बलगमुत्किरामि यं मे निष्टयो यममात्यो निचखानेदमहं तं बलगमुत्किरामि .. यं मे सबन्धुर्यमसबन्धुनिचखानेदमहं तं बलगमुत्किरामि यं मे सजातो यमसजातो निचखानोत्कृत्यां किरामि ॥'

(शुक्लयजुर्वेदः ५।२३),

(५६ ।) दर्पणः 'प्रतिपदसि' ॥ (उक्त एव)

५७ । दीपं 'श्रिये जात' इति क्रमादेकैकमादरात् ।

वन्दापयेत्.....

'श्रिये जातः श्रिय आ निरियाय श्रियं वयो जरितृभ्यो दधातु ।

श्रियं वसाना अमृतत्वमायन् भवन्तु सत्या समिथा मितद्री'

(ऋग्वेदः ६।६४।४)

(५७ ।) ततः सर्वैरेभिर्मङ्गलवस्तुभिः ॥

५८ । पूर्णं प्रशस्तपात्रञ्च पाणिभ्यां धारयेत् कृती ।

पठन् 'स्वस्ति न इन्द्रे'ति 'मही गन्धः शिले'ति च ।

वन्दापयेदवहितः शनैर्वारत्रयं मुदा ॥

५९ । उपायनोपनयनं ततो गोकुलवासिभिः ।

अथ सम्माननं तेषां वस्त्रगन्धस्नानादिभिः ॥

६० । 'धूरसो'ति ततो धूपम्.....

'धूरसि धूर्वं धूर्वन्तं धूर्वं तं योऽस्मान् धूर्वति तं धूर्वं यं वयं धूर्वामः । देवानामसि बह्वितमं सस्नितमं पप्रितमं जुष्टतमं देवहूतमम् ॥'

(शुक्लयजुर्वेदः १।८)

(६० ।)तथाग्निज्योतिरितृचचा ।

(६० ।) दीपं निवेद्य हरये.....

‘अग्निज्योतिरितृचचाः स्वाहा सूर्यो ज्योतिरितृचचाः सूर्यः स्वाहा ।

अग्निर्वर्चो ज्योतिर्वर्चः स्वाहा सूर्यो वर्चो ज्योतिर्वर्चः स्वाहा ।

ज्योतिः सूर्यः सूर्यो ज्योतिः स्वाहा ॥’

(शुक्लयजुर्वेदः ३।६)

(६० ।) निवेद्यानि निवेदयेत् ॥

६१ । क्षीरसारकृतान् काकान् गृध्रानपि सिताकृतान् ।

तिललङ्घानि लाजांश्च पायसं पानकानि च ॥

६२ । चतुर्विधानि चाक्षानि रसैर्युक्तानि षड्विधं ।

सम्पूर्णं भोजने वृत्ते दद्यादाचमनं हरेः ॥

६३ । ततो निवेद्य ताम्बूलं घनसारादि-संस्कृतम् ।

महानीराजनं कुर्यादारात्रींति तु मन्त्रतः ॥

६४ । सौवर्णं राजते कांस्ये स्थाले परमशोभने ।

कुङ्कुमेन लिखेत् पद्मं वसुपत्रं मनोहरम् ॥

६५ । तत्कर्णिकायां पिष्टेन दीपपात्रे विनिर्मिते ।

दीपमेकं विनिक्षिप्य वसुपत्रेऽष्टदीपकान् ॥

६६ । यव-गोधूम-दुग्धादि-रचितान् शर्करायुतान् ।

मूलमन्त्रेण चाभ्यर्च्य तत् आरात्रिकं कृती ॥

६७ । स्थालकं तत् समुद्धृत्य मस्तकान्तं पुनः पुनः ।

नव वारान् भगवतस्ततो नोराजनं चरेत् ॥

६८ । ‘द्यौः शान्ति’रिति मन्त्रेण विहिते शान्तिकर्मणि ।

‘द्यौः शान्तिरन्तरिक्षं शान्तिः पृथिवी शान्तिरापः शान्तिरोषधयः शान्तिः । वनस्पतयः शान्तिर्विश्वे देवाः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिः सर्वं शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः सा मा शान्तिरेधि ॥’

(शुक्लयजुर्वेदः ३६।१७)

(६८ ।) अभिषिच्यैव दूर्वाद्यैः ‘समुद्रे’त्यादि मन्त्रतः ॥

‘समुद्रज्येष्ठाः सलिलस्य मध्यान् पुनाना यन्त्यनिविशमानाः ।

इन्द्रो या वज्री वृषभो रराद ता आपो देवीरिह मामवन्तु

या आपो दिव्या उत वा स्रवन्ति खनित्रिमा उत वा याः स्वयंजाः ।

समुद्रार्था याः शुचयः पावका—स्ता आपो देवीरिह मामवन्तु
यासां राजा वरुणो याति मध्ये सत्यानृते अवपश्यञ्जनानाम् ।
मधुश्चुतः शुचयो याः पावका—स्ता आपो देवीरिह मामवन्तु
यासु राजा वरुणो यासु सोमो विश्वे देवा यासूर्जं मदन्ति ।
बैश्वानरो यास्वग्निः प्रविष्ट—स्ता आपो देवीरिह मामवन्तु'

(ऋग्वेदः ७।४६।१-४)

६८ । 'अद्वीदिन्द्रे'ति मन्त्रेण 'तमर्वन्त'मृचाथवा ।

ब्राह्मणं प्रीतिमनसा आशीर्वचनमाचरेत् ॥

'अद्वीदिन्द्र प्रस्थितेमा हवींषि चनो दधिष्व पचतोत् सोमम् ।

प्रयस्वन्तः प्रति हर्यामसि त्वा सत्याः सन्तु यजमानस्य कामाः'

(ऋग्वेदः १०।११६।८)

'तमर्वन्तं न सानसि—मरुषं न दिवः शिशुम् ।

मर्मज्यन्ते दिवेदिवे

बोधद्यन्मा हरिभ्यां कुमारः साहदेव्यः ।

अच्छा न हूत उदरम्

उत त्या यजता हरी कुमारान् साहदेव्यात् ।

प्रयता सद्य आ ददे

एष वां देवावश्विना कुमारः साहदेव्यः ।

दीर्घायुरस्तु सोमकः

तं युवं देवावश्विना कुमारं साहदेव्यम् ।

दीर्घायुषं कृणोतन'

(ऋग्वेदः ४।१५।६-१०)

७० । ततः स्तुवीत गोविन्दं पौराणैर्वैदिकैरपि ।

सूक्तर्मन्त्रै रहस्यैश्च स्तवैः स्तोत्रैश्च भक्तिमान् ॥

७१ । दिवसं गमयन्नेवं हरिप्रियजनैः सह ।

अतादि-पूर्वकं कुर्याद् भविष्योत्तरदृष्टितः ॥

७२ । निशीथे भगवज्जन्मन्यभिषेकादि-मङ्गलम् ।

गीतनृत्यादिभिश्चात्र विदध्याज्जागरोत्सवम् ॥

७३ । ततः प्रभाते निष्पाद्य व्रजेन्द्रोत्सवमुत्तमम् ।

भक्त्या महाप्रसादान्नं भुञ्जीत सह वैष्णवैः ॥

(श्रीश्रीकृष्णजन्मतिथिविधिः (श्रीश्रीकृष्णजन्मतिथिस्नानविधिः))

७४ । लोकवद् गोकुलस्यापि व्यवहारादि-दर्शनात् ।

‘.....जन्मर्क्षयोगे समवेतयोषिताम् ।

.....चकार सूनोरभिषेचनं सती ॥’

(श्रीमद्भागवतम् १०।७।४)

‘जन्मर्क्षं तेऽद्य भवतो विप्रेभ्यो देहि गाः शुचिः ॥’

(श्रीभाग० १०।११।१८)

‘गोमूत्रेण स्नापयित्वा पुनर्गौरजसार्भकम् ।

रक्षाञ्चक्रुश्च शकुता द्वादशाङ्गेषु नामभिः ॥

गोप्यः संस्पृष्टसलिलाग्रङ्गेषु करयोः पृथक् ।

न्यस्यात्मन्यथ बालस्य वीजन्यासमकुर्वत ॥’

(श्रीभाग० १०।६।२०-२१)

(७४ ।) इत्यादि-दृष्ट्या दशमात् व्रजभावेन सेविना ॥

७५ । एष जन्मतिथि-स्नानविधिः कृष्णस्य कीर्तितः ।

य एवं विधिना कुर्यात्तस्य सुष्ठु फलं शृणु ॥

७६ । गोविन्दस्य प्रियो भूत्वा गाढप्रेमभरान्वितः ।

वृन्दावने सदा तस्य साक्षात्सेवां समाचरेत् ॥

इति श्रीश्रील-रूपगोस्वामि-प्रभुपाद-विरचितः

श्रीश्रीकृष्णजन्मतिथिस्नानविधिः सम्पूर्णः ॥

—:०:*:०:—

पुरुषसूक्तम् (षोडशोपचार-निर्णय)

उपचार १६ सोलह हैं । अवशिष्ट सब उपचार इन्हीं सोलहों के अन्तर्गत हैं—

आवाहनासनापाद्यार्घ्याचमनीयस्नानाचमनवस्त्रयुगलाचमनोपवीताचमनगन्धपुष्पधूपदीपो-
पहाराचामनमुखवासस्तोत्रप्रणामप्रदक्षिणाप्रदक्षिणाऽरातिकमंत्रन्त्रपुष्पांजलिक्षमाप्रार्थनाऽन्तानि ।

अर्घ्य के बाद जो आचमनीय उपचार है वह आचमनीय तो पृथक् उपचार ही है इसके अतिरिक्त अन्य सब आचमन उन २ उपचारोंके अङ्गभूत हैं । प्रणाम और प्रदक्षिणा स्तोत्र के ही अङ्गभूत हैं अथवा स्तोत्र, प्रदक्षिणा आरात्रिक तथा मंत्र पुष्पांजलि, क्षमा-प्रार्थना—ये सब प्रणाम (नमस्कार) के अङ्ग हैं । (वीरमित्रोदय) उपचारोंके विषयमें भी कईपक्ष प्रचलित हैं ।

‘तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः संभृतं’ मंत्र से ही स्नान, पश्चात्स्नान, गन्धजलस्नान, विशेष-स्नान-आदि करा देने चाहियें । पश्चात्स्नान ‘पयः पृथिव्याम् आदि तत्तन्मंत्रों से भी करा देने चाहियें । (वी० मि०)

दीपक दो होते हैं—एक तो उपचारदीपक तथा एक कर्मादि में तमःसंचारिभूतादि-निवारक (रक्षार्थ) अखण्ड या सखंडरक्षादीपक ।

सांग सुविभूषित मूर्ति के पक्षमें विष्णु का ध्यान इस तरह करे यथा—

शंखचक्रगदापद्मपाणिं सजलजलदसुन्दरं संवीतपीताम्बरं, कमलदलललितलोचनं
लसत्किरीटकुण्डलकेयूरकंकणं, रत्नखचितशुभ्रमुद्रान्वितकरांगुलीकंकटितटविलसद्भ्रतनमेखलं
श्रीभगवन्तं ध्यायामि ।

अब सरलता के लिये पुरुषसूक्त के प्रतिमंत्रान्त में अङ्गन्यास लिखते हुए उपचार भी लिखे देते हैं—

अथ न्यासोपचार सहितं
* माध्यन्दिनीयपुरुषसूक्तम् *

हरिः ओ३म्—सहस्रशीर्षापुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥ सभूमिर्दृ० सर्वतःस्पृत्वास्त्य-
तिष्ठद्दशांगुलम् ॥१॥ इति वामकरे, आवाहनं सम० । पुरुषऽएवेदं० सर्व्वयद्भूतं यच्च भाव्यम् ।

उत्तामृतत्वस्थेशानोयदन्ने नातिरोहति ॥२॥ इति दक्षिणकरे, आसनं स० । एतावानस्य महिमातो ज्ययायांश्च पूरुषः । पादोस्यविविश्वाभूतानि त्रिपादस्यामृतन्दिवि ॥३॥ इति वामपादे, पाद्यं । त्रिपादूर्ध्वऽऽउदैतपूरुषः पादोऽस्येहाभवत्पुनः । ततोविविषवङ् व्यक्क्रामत्साशनानशनेऽभि ॥४॥ दक्षिणपादे, अर्घ्यं सम० । ततोविविराडजायतविविराजोऽधि पूरुषः । सजातोऽत्यरिचयत पश्चाद्भूमिमथोपुरः ॥५॥ वामजानौ, आचमनीयं । तस्माद्यज्ञात्सर्व्वहुतः सम्भृतं पृषदाज्ज्यम् । पशूँ स्ताँश्चक्रे व्वायव्यानाराण्याग्राम्याश्च ये ॥६॥ दक्षिणजानौ, स्नानम्, आचमनीयं स० । तस्माद्यज्ञात्सर्व्वहुतऽऽचः सामानि जज्ञिरे । छन्दाठं सिजज्ञिरे तस्माद्यज्ञुस्तस्मादजायत ॥७॥ वामकट्यां, वस्त्रयुग्ममाचनीयं स० । तस्मादश्वाऽऽजायन्त्येकेचोभयादतः । गावो ह जज्ञिरे तस्मात्तस्माज्जाताऽऽजावयः ॥८॥ दक्षिणकट्यां, यज्ञोपवीतमाचमनम् । तं यज्ञं वहिषिप्रौक्षन्पूरुषज्जातमग्रतः । तेन देवाऽऽयजन्त साध्याऽऽश्रूययश्च ये ॥९॥ नाभौ, चन्दनं सम० । यत्पूरुषं व्यदधुः कतिधाव्यकल्पन् । मुखाङ्कुमस्यासीत्किं बाहू किमूर्ध्वादाऽऽउच्येते ॥१०॥ हृदये, पुष्पाणि स० । ब्राह्मणोऽस्य मुखमासोद्बाहू राजन्यः कृतः । ऊरुतदस्य यद्वैश्यः पद्भ्यां शूद्रोऽजायत ॥११॥ कण्ठे, धूपं स० । चन्द्रमामनसो जातश्चक्षुः सूर्योऽजायत । श्रोत्राद्वायुश्च प्राणश्च मुखादग्निरजायत ॥१२॥ वामबाहौ, दीपं सम० । नाभ्याऽऽसीदन्तरिक्षं शीर्ष्णोद्द्यौः समवर्त्तत । पद्भ्याम्भूमिर्द्दिशः श्रोत्रात्थालोकां रऽऽकल्पयन् ॥१३॥ दक्षिणबाहौ, नैवेद्यं । यत्पूरुषेण हविषा देवा यज्ञमतन्वत । वसन्तोऽस्यासीदाज्ज्यङ्घ्रीष्मऽऽधमः शरद्विः ॥१४॥ मुखे, नमस्कारं सम० । सप्तास्यसन्नपरिधयस्त्रिः सप्तसमिधः कृताः । देवा यज्ञजन्तन्वानाऽऽबध्नन्पूरुषं पशुम् ॥१५॥ अक्ष्णोः दक्षिणां प्रदक्षिणां च सम० । यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवास्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् । तेह नाकम्महिमानः सचन्त यत्र पूर्वं सादृचाः सन्ति देवाः ॥१६॥ शिरसि, मंत्रं पु० प्रदक्षिणां च ततः पूजान्ते क्षमाप्रार्थना कुर्यात्, यस्म स्मृत्येत्यादिपद्यैः ।

इति न्यासपूजासहितं श्रीपूरुषसूक्तम् आचार्यपरमानन्दशास्त्रिमिश्रत्रिगुणायकसंगृहीतं समाप्तम् । “यदि स्थिरप्रतिमा (मूर्ति) का मुख उत्तर को हो तो पूजन के समय पूजक किधर को मुख करे”—इसका निर्णय

प्रतिमाः प्राङ्मुखोरुदङ्मुखो यजेतान्यत्र प्राङ्मुखः (गृ० प०) अथ श्रीमित्रमिश्रा वीरमित्रोदये—अत्र प्रतिमाः प्राङ्मुखोरुदङ्मुखो यजेतेति यदुक्तं तत्स्थिरप्रतिमाविषयम् तथा तत्र दर्शनात्, अन्यत्रेति चलप्रतिमाविषयम् । अथवा ‘देवस्य मुखमारभ्य दिशं प्राचीं प्रकल्पयेत्तदादिपरिवाराणामङ्गावरणसंस्थितिः ॥१॥ (शौ० वि० पू० प्रकारोद्धृतं वीरमित्रोदयीयं वचनम्)

आसीनः प्रागुदग्वार्चेदर्चायां त्वथ संमुखः (श्री० भा०) पूज्यपूजकयोर्मध्ये दिशं प्राचीं प्रकल्पयेत् । प्राच्येव प्राची सोद्दिष्टा मुक्त्वा वै देवपूजनम् ।

इस सबका निष्कर्ष यह है कि—स्थिर प्रतिमाके पूजन में पूजक को देवता के संमुख ही अपना मुख करके पूजन के लिये बैठना चाहिये, उसमें यह विचार न करे कि देवता का मुख उत्तर को है तो मेरा मुख दक्षिण को हो जायगा क्योंकि वहाँ तो 'पूज्यपूजकयोर्मध्ये-प्राची' तथा-देवस्यमुखमारभ्य (वी० मि०) के प्रमाण से पूजक के सामने पूर्व ही है । यह सर्व संमत एक पक्ष है । दूसरा पक्ष यह है कि स्थिरप्रतिमा का मुख यदि पूर्वकी तरफ है तो पूजकको उत्तराभिमुख होकर पूजन करना चाहिये जैसा कि ऊपर (गृ० प०) के वाक्य में स्पष्ट है इस पक्ष में पूजक के पश्चिमाभिमुख होने की शंका भी नहीं रहती और यदि देवता का मुख दक्षिण की तरफ है तो पूजक को उदङ् मुख होकर बैठना 'उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा दैवं कर्म समारमेत्' के प्रमाण से प्रमाणित है ही । देवता के पश्चिमाभिमुखत्व में तो पूजक का पूर्व को मुख होना युक्त ही है । इस पक्ष में उत्तराभिमुखदेवमूर्ति के होने पर पूजक को पूर्वाभिमुख होकर बैठने की "एकत्र निर्णीतः शास्त्रार्थोऽन्यत्रऽपि प्रयुज्यते" न्याय से 'उत्तराभिमुखीः प्रतिमाः प्राङ्मुखो यजेत' विधि तो स्वतः प्राप्त हो जाती है । इससे पूजक को दक्षिणाभिमुख होने की शङ्का भी नहीं रहती । चलप्रतिमा के विषय में निर्णय स्पष्ट ही है । किंतु इसमें "देवस्य मुखमारभ्य दिशं प्राचीं प्रकल्पयेत्" आदि के अनुसार ही प्राची दिशा की कल्पना करके तदादि मानकर ही देवपूजन तथा अंगपूजा एवं आवरण पूजा करनी चाहिये ।

आवरण सहित देव पूजा यदि करनी हो तो 'कृत्वाऽवरणपूजांतु धूपदीपौ निवेदयेत् (पु० अ०) के अनुसार ही उपचार समर्पण करे ।

मुद्राओं के विषय में निर्णय

मुद्राओं का लक्षण हम यहाँ अनावश्यक होने के कारण नहीं लिख रहे हैं । क्योंकि गृह्यपरिशिष्ट के प्रमाणानुसार धर्मसिधुकारने मुद्राविधि को तांत्रिक मानते हुए अवैदिकता के कारण अनावश्यक माना है (ध० सि० तृ० प० सं० प्र० व०) ।

प्रयोग

शौचादिनित्यक्रियाओं से निवृत्त होकर स्नानकर शुद्धवस्त्रयुगल धारणकर शुद्ध स्थान-पर शुभासन पर पूर्वाभिमुख होकर (स्थिर प्रतिमाके संमुख बैठकर) 'अपवित्रः पवित्र वा'

आदिसे अपने शरीरपर तथा संभृतसंभार पर जल छिड़ककर, तीन बार आचमनकर प्राणायाम कर गुरुगणेशजी को नमस्कार कर सूर्य भगवान को प्रणाम कर सङ्कल्प करे—

* अथ श्रीसूक्तम् *

क्षीरोदारणवसम्भूते, कमले कमलालये ।

धनं प्रयच्छ शोभाढ्ये ! त्वां विनास्ति न मे गतिः

अर्थ—हे क्षीरसमुद्र से उत्पन्न होने वाली ! हे कमले ! कमलवासिनि ! हे शोभा-
शालिनि ! आप मुझे धन दो, क्योंकि तुम्हारे बिना मुझे कोई सुख प्राप्त नहीं हो रहा है ।
अतएव सुख प्रदानार्थ हे लक्ष्मि ! आप मेरे गृह में वास करो ।

* श्रीसूक्तानुसार *

ध्यान, एवं पूजनविधान

संकल्पः—देशकालौ संकीर्त्य अहं श्रीमहालक्ष्मीप्रीतये श्रीसूक्तस्य पाठं करिष्ये' इस
तरह संकल्प करके भगवती श्रीमहालक्ष्मीजी का ध्यान नीचे के श्लोक से जैसे—

या सा पद्मासनस्था विपुलकटितटीपद्मपत्रायताक्षी गम्भीरावर्तनाभिः स्तनभरनमितां
शुभ्रवस्त्रोत्तरीया । लक्ष्मीर्दिव्यैर्गजेन्द्रैर्मणिगणखचितः स्नापिता हेमकुम्भै—नित्यं सा पद्महस्ता
मम वसतु गृहे सर्वमांगल्ययुक्ता ॥१॥

श्रीसूक्त की पन्द्रह ऋचाओं के 'इन्दिरा' आनन्द, कर्दम, और चिक्लीत ऋषि हैं ।
'इन्दिरा' ॐ हिरण्यवर्णा मन्त्र की ऋषि हैं । तथा आनन्द, कर्दम और चिक्लीत ये तीनों
शेष चौदह ऋचाओं के ऋषि हैं । ये तीनों इन्दिरा (लक्ष्मी) के पुत्र हैं ।

विनियोग :—

ॐ हिरण्यवर्णामिति पञ्चदशर्चस्य श्रीसूक्तस्य श्री आनन्दकर्दमचिक्लीतेन्द्रासुता
महर्षयः । श्रीरग्निदेवता, आद्यास्तिस्रोऽनुष्टुभः चतुर्थी वृहती, पञ्चमीषष्ठ्यो त्रिष्टुभौ, ततो-
ऽष्टावनुष्टुभः । अन्त्या प्रस्तारपंक्ति । हिरण्यवर्णामिति बीजम्, ताम आचह जातवेद इति
शक्तिः । कीर्तिमृद्धिं ददातु म इति कीलकम्, मम श्रीमहालक्ष्मीप्रसादसिद्धयर्थे न्यासे जपे
(पाठे) च विनियोगः ।

इस विनियोग को बोलकर हाथ के जल को ताम्रपात्र में छोड़ दे, फिर 'ॐ श्रीमिति

बीजाभ्यां जलेन त्रिवारं करशुद्धिं कुर्यात् ॐ श्रीं इन दो बीजों से तीन बार जल से हाथ धो डाले ।

मूर्धाक्षिकर्णनासामुखगलदोर्हृदयनाभिगुह्येषु ।

पायूरुजानुजंघाचरणेषु न्यसेद्वचः क्रमेण ॥ पूर्वमंगन्यासः (पृ० भा०)

हिरण्यवर्णमिति शिरसि । ॐ तांमआवह जात वेद इति नेत्रयोः । अश्वपूर्वमिति कर्णयोः । कांसोस्मितामिति नासिकायाम् । चन्द्रां प्रभासामिति मुखे । आदित्यवर्णमिति कण्ठे । उपेतु मामिति बाह्वोः क्षुत्पपासामिति हृदये । गन्धद्वारामिति नाभौ । मनसः काममिति गुह्ये । कर्दमेनेति पायौ (गुदे) । आपः स्रजन्तिवत्यूर्वोः । आर्द्राणुष्करिणीं पुष्टिमिति जान्वोः । आर्द्रा यस्करिणोमिति जंघयोः । तांम आवह जातवेद इति पादयोः ।

अथ करन्यासः (पृ० भा०)

ॐ नमो भगवत्यै महालक्ष्म्यै इति विशेषणं प्रतिन्यासं योजनीयम् । ॐ हिरण्यवर्णाय अंगुष्ठाभ्यां नमः । ॐ हरिण्यै तर्जनीभ्यां नमः । ॐ सुवर्णरजतस्रजायै मध्यमाभ्यां नमः । ॐ चन्द्रायै अनामिकाभ्यां नमः । ॐ हिरण्यमयै कनिष्ठिकाभ्यां नमः । ॐ लक्ष्म्यै करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः ।

हृदयादि षडंगन्यासः— (पृ० भा०)

ॐ हिरण्यवर्णायै हृदयाय नमः । ॐ हरिण्यै शिरसे स्वाहा । ॐ सुवर्णरजतस्रजायै शिरवायैवषट् । ॐ चन्द्रायै कवचाय हुम् । ॐ हिरण्यमयै नेत्रत्रयाय वौषट् । ॐ लक्ष्म्यै अस्त्राय फट् । (“वक्षः शिरः शिखा बाहू नेत्रमस्त्राय फट् इति” क्रमः)

फिर ‘भूर्भुवः स्वरोम्’, यह बोलकर चुटकी से सब दिशाओं में दिग्बन्ध करे ।

हिरण्यमयै नमः हृदयाय नमः, ॐ चन्द्रायै नमः शिरसे स्वाहा, ॐ रजतस्रजायै नमः शिखायैवषट्, ॐ हिरण्यस्रजायै नमः कवचाय हुम्, ॐ हिरण्यायै नमः नेत्रत्रयाय वौषट् ॐ हिरण्यवर्णायै नमः अस्त्राय फट्, इत्यपि कुत्रचित् ।

इस तरह क्रमसे न्यास करे । पुनः ध्यान करे ।

अरुणकमलसंस्था, तद्रजः पुंजवर्णा, करकमलधृतेष्ठाभीतिपुग्गाम्बुजाता ।

मणिमुकुटविचित्राऽऽलंकृताऽऽकल्पजालैः, सकलभुवनमता संततं श्रीः श्रियै नमः ॥

अथ सोपचारं पूजनम्

‘हिरण्यवर्णां’ से आवाहनम् ॥१॥ ‘तां म आवह०’ से आसनम् ॥२॥ ‘अश्वपूर्वां’ से

पाद्यम् ॥३॥ 'कांसोस्मिता' से अर्घम् ॥४॥ 'चन्द्रां प्रभासां' से आचमनं पंचामृतम् ॥५॥
'आदित्यवर्णो' से शुद्धजलेन गंगोदकेन वा स्नानम् ॥६॥

इसके पश्चात् पञ्चोपचार से पूजन करे पुनः अभिषेक करे ।

'उपेतु मां' से वस्त्रयुगलम् ० आच ॥७॥ 'क्षुत् पिपासां' से यज्ञोशवीतम् आच ०
सम ॥८॥ 'गन्धद्वारां' से चन्दनम् ॥९॥ 'मनसः कामं' पुष्पाणि स ॥१०॥
'कर्दमेन' से धूपम् ॥११॥ 'आपःसृजन्तु' से दीपम् ॥१२॥ 'आर्द्रापुष्करिणीं' से
नैवेद्यं स ॥१३॥ 'आर्द्रापुष्करिणीं' से फलं ताम्बूलं च ॥१४॥ 'ताम्रऽआवह' से
दक्षिणां, नीराजनं, मन्त्रपुष्पाञ्जलिं च ॥१५॥ 'यः शुचिः' से नमस्कारम् ॥१६॥

इसके पश्चात्—यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपोयज्ञक्रियादिषु । न्यूनं सम्पूर्णतां याति
सद्यो वन्दे तमच्युतम् । कहे और ॐ विष्णवे नमः ३ तीन बार कहे ।

(अथ श्रीसूक्त का सम्पुटपुरश्चरणविधान)

श्रीसूक्त के पुरश्चरण में 'ॐ श्रीं ह्रीं श्रीं कमले कमलालये प्रसीद २ श्रीं ह्रीं श्रीं ॐ
महालक्ष्म्यै नमः ।'

इस मन्त्र को सम्पुट में आदि और अन्त में कहे और जिस मन्त्र का सम्पुट करना हो
उसके दो चरण आदि में और दो चरण अन्तमें कहे,—ऐसा ही रुद्रयामल में विधान है ।

यथा—दुर्गे स्मृता हरसि भीतिमशेषजन्तोः ।

स्वस्थैः स्मृता मतिमतीव शुभां ददासि ।

दारिद्र्यदुःखभयहारिणि का त्वदन्या ।

सर्वोपकारकरणाय सदाद्र्चिता ॥”

इस मन्त्र का सम्पुट लगा कर पुरश्चरण करना है तो निम्न प्रकार से होगा—

ॐ श्रीं ह्रीं श्रीं कमले कमलालये प्रसीद २ श्रीं ह्रीं श्रीं ॐ महालक्ष्म्यै नमः । ॐ दुर्गे
स्मृता हरसि भीतिमशेषजन्तोः स्वस्थैः स्मृता मतिमतीव शुभां ददासि ।

ॐ हिरण्यवर्णा हरिणीं सुवर्णं रजनसृजाम् । चन्द्रां हिरण्यमयीं लक्ष्मीं जातवेदोममावह ।
दारिद्र्यदुःखभयहारिणि का त्वदन्या सर्वोपकारकरणाय सदाद्र्चिता ॥

ॐ श्रीं ह्रीं श्रीं कमले कमलालये प्रसीद प्रसीद श्रीं ह्रीं श्रीं ॐ महालक्ष्म्यै नमः ॥
इस प्रकार का विधान है ।

इति श्रीसूक्तस्य न्यासध्यानपूजनादिकम् आचार्य परमानन्दशास्त्रिमिश्रत्रिगुणायकेन
संगृहीतं सम्पूर्णम् ।

* अथ श्रीसूक्तस्य *

श्रीविद्यारण्यकृतभाष्यानुसारी—

* सरलहिन्दीभाषार्थः *

ॐ हिरण्यवर्णा हरिणीं सुवर्णरजतस्रजाम् ।

चन्द्रां हिरण्ययीं लक्ष्मीं जातवेदो म आवह ॥१॥

हे जातवेदः (हे अग्ने !) तुम स्वर्ण के समान कान्तिवाली तथा कुछ हरितवर्ण वाली, कोई कोई हरिणी का मृगी भी अर्थ करते हैं, जैसा कि पुराणमें लिखा है कि—‘श्रीधृत्वा-हरिणीरूपमरण्ये सञ्चचार ह’ अर्थात् लक्ष्मीजी ने हरिणी रूप धारण कर वन में भ्रमण किया था, तथा सोने एवं चाँदी के पुष्पों की माला धारण करने वाली, चन्द्रमा की भांति प्रकाश युक्त, हिरण्य के से रूप वाली लक्ष्मी को मेरे लिए बुलाओ ॥१॥

तां म आवह जातवेदो लक्ष्मोमनपगामिनीम् ।

यस्यां हिरण्यं विन्देयं गामश्वं पुरुषानहम् ॥२॥

हे जातवेद (अग्निदेव) तुम उस लक्ष्मी को मेरे लिए बुलाओ जिसके कि आने पर मैं स्वर्ण, गौ, अश्व (घोड़े) एवं पुत्र पौत्रादि नौकर चाकर प्राप्त कर सकूँ और वह अनपगामिनी अर्थात् मुझे कभी न छोड़े वह मेरे घरमें स्थिर होकर रहे ॥२॥

अश्वपूर्वा रथमध्यां हस्तिनादप्रबोधिनीम् ।

श्रिय देवीमुपह्वये श्रीर्मादेवो जुषताम् ॥३॥

मैं ऐसी लक्ष्मी देवी का अपने पास आने के लिये आवाहन करता हूँ जिसके कि आगे घोड़े चलते रहें तथा रथ जिसके मध्य में हों एवं सुन्दर हाथियों के नादों को जतलाने वाली हो ऐसी वह आश्रय करने योग्य सेनारूप आवाहित की हुई लक्ष्मीदेवी मुझ पर प्रसन्न हो ॥३॥

कांसोस्मितां हिरण्यप्राकारामार्द्रां ज्वलन्तीं तृप्तां तर्पयन्तीम् ।

पद्मे स्थितां पद्मवर्णां, तामिहोपह्वये श्रियम् ॥४॥

जो वाणी और मनके अगोचर या ब्रह्मरूप है तथा मंद २ हास्य करने वाली एवं स्वर्ण के आकार वाली, दयार्द्र हृदय वाली, प्रशस्त प्रकाशवाली और जो स्वयं तृप्त है तथा समस्त मनोरथों से भक्तोंको तृप्त कर देने वाली है ऐसी विश्व विख्यात पद्म (कमल) में वास करने वाली एवं कमल सदृश वर्ण वाली लक्ष्मी का मैं यहाँ आवाहन करता हूँ अपने घर बुलाता हूँ ॥४॥

चन्द्रा प्रभासां यशसा ज्वलन्तीं श्रियं लोके देवजुष्टामुदाराम् ।

तां पद्मिनीमीं शरणमहं प्रपद्ये अलक्ष्मोऽर्म्मेनश्यतां त्वां वृणोमि ॥५॥

मैं चन्द्रमाके समान प्रकाश करने वाली, प्रकृष्टकांति वाली, कीर्तिसे प्रकाशमान, स्वर्ग में देवताओं से भी सेवित, अत्यन्त उदार हृदय वाली, कमल के से आकार वाली लक्ष्मीकी इस लोक में शरण प्राप्त करता हूँ जिससे कि मेरी दरिद्रता दूर हो, अतः तुझ लक्ष्मी का मैं वरण करता हूँ ॥५॥

आदित्यवर्णे तपसऽधिजातो वनस्पतिस्तव वृक्षोऽथ विल्वः ।

तस्य फलानि तासां तुदन्तु मायान्तरायाश्च बाह्या अलक्ष्मीः ॥६॥

हे सूर्य के समान कांतिवाली ! तुम्हारे तप से वनस्पति विल्ववृक्ष की उत्पत्ति हुई है अतएव उस विल्ववृक्ष के फल तुम्हारी कृपा से मेरे आंतरिक अज्ञान और उसके कार्य एवं बाहिरी अलक्ष्मी (दरिद्रता) को नष्ट करें ॥६॥

उपंतु मां देवसखः कीर्तिश्च मणिना सह ।

प्रादुर्भूतोऽस्मिराष्ट्रोऽस्मिन्कीर्ति मृद्धिददातु मे ॥७॥

हे लक्ष्मिमातः ! महादेवजी के सखा कुबेर तथा कीर्ति दक्षप्रजापति की कन्या (कीर्त्यभिमानीनी देवता) ये दोनों मुझे मणिभद्र (कोशाध्यक्ष) (मणि चिंतामणि) के साथ प्राप्त हों अर्थात् मुझे धन और यश दोनों मिलें, क्योंकि मैं इसी राष्ट्र (भारतवर्ष) में उत्पन्न हुआ हूँ अतएव मुझे वे कुबेरजी कीर्ति और ऋद्धि अवश्य प्रदान करें ॥७॥

क्षुत्पिपासामलांज्येष्ठामलक्ष्मीं नाशयाम्यहम् ।

अभूतिमसमृद्धिश्च सर्वा निर्णुद मे गृहात् ॥८॥

हे मातः ! भूख और प्यास के कारण मलिनता को धारण करने वाली आपकी जेठी बहन अलक्ष्मी (दरिद्रता) का मैं नाश चाहता हूँ अतएव हे देवि ! मेरे घर से असमृद्धि और अभूति (अनैश्वर्य) को शीघ्र दूर कर दो ॥८॥

गन्धद्वारां दुराधर्षा नित्यपुष्टां करोषिणीम् ।

ईश्वरीं सर्वभूतानां तामिहोपह्वये श्रियम् ॥९॥

जो गन्धलक्षण वाली अर्थात् पृथ्वीरूप (पृ० भा०) किसी के भी वश में न रहने वाली, नित्यपुष्ट (धनधान्यादि से समृद्ध) शुष्क गोमयवती अर्थात् बहुत से घोड़े और गौ आदि पशुओं से भरी हुई, समस्त प्राणियों की ईश्वरी या आधार भूत ऐसी उस भगवती भूरूप लक्ष्मी को मैं आवाहित करता हूँ अर्थात् अपने यहाँ बुलाता हूँ ॥९॥

मनसः काममाकूति वाचः सत्यमशीमहि ।

पशूनां रूपमन्नस्य मयि श्रीः श्रयतां यशः ॥१०॥

हे लक्ष्मिदेवि ! मानसिक सङ्कल्प, वाणी की सत्यता, पशुओं गोमहिष्यादिकोंके रूप (दुग्ध, दधि नवनीत) आदिकी अधिकता को एवं अन्नादिकों यव व्रीहिधान, गोधूम चणक (आदि) के रूपों (भक्ष्य, भोज्य, चोष्य, लेह्य) को प्राप्त करूँ । श्री (लक्ष्मी) और यश (कीर्ति) मुझ में अर्थात् मेरे घर में वास करें, मैं धनवान् एवं कीर्तिमान् हो जाऊँ ॥१०॥

कर्दमेन प्रजा भूता मयि सम्भव कर्दम ।

श्रियं वासय मे कुले मातरं पद्मालिनीम् ॥११॥

कर्दम नाम के ऋषि पुत्र से श्रीलक्ष्मीजी सन्तानवती हैं, अतः हे कर्दम श्रीपुत्र ! तुम मेरे घर में अवश्य रहो । हे कर्दम ! तुम मेरे कुल में कमल की मालाओं को पहिने हुई अपनी माता लक्ष्मी को बसाओ ॥११॥

आपःसृजन्तु स्निग्धानिचिकलीत वस मे गृहे ।

चिकलीत देवीं मातरं श्रियं वासय मे कुले ॥१२॥

जल चिकने पदार्थों को या स्नेह युक्त कार्यों को उत्पन्न करे । हे चिकलीत ! लक्ष्मी पुत्र ! आप मेरे घरमें निवास करो तथा माता लक्ष्मी देवी को भी मेरे घर में बसाओ ॥१२॥

आर्द्रा पुष्करिणीं पुष्टिं पिंगलां पद्ममालिनीम् ।

चन्द्रां हिरण्मयीं लक्ष्मीं जातवेदोम आवह ॥१३॥

हे अग्निदेव ! आर्द्रगन्ध वाली तथा अभिषेक के लिये उद्युक्त हाथियों के शुण्डाग्र भागों वाली या कमलों से युक्त या पद्मलतारूप पुष्टिस्वरूपवाली, पीतवर्ण वाली एवं कमल-मालाविभूषिता, चन्द्रमा के समान प्रकाश करने वाली, स्वर्णरूप लक्ष्मी को मेरे घर में आवाहन करो ॥१३॥

आर्द्रा यस्करिणीं यष्टिं, सुवर्णां हेममालिनीम् ।

सूर्यां हिरण्मयीं लक्ष्मीं, जातवेदो म आवह ॥१४॥

हे जातवेद ! अग्ने ! दया से आर्द्रचित्त वाली या आर्द्रगन्ध वाली तथा दुष्टों को दण्ड देने वाली यष्टि स्वरूपा (धर्म दण्डस्वरूपा) सुन्दर कांति वाली एवं सुवर्ण कमलों की माला धारण करने वाली, सूर्य की भाँति प्रकाशित होने वाली स्वर्णके समान आभा वाली या सुवर्णरूप लक्ष्मी को मेरे घर में बुलाओ और बसाओ ॥१४॥

तां मऽआवह जातवेदो लक्ष्मीमनपगामिनीम् ।

यस्यां हिरण्यं प्रभूतं गावो दास्योऽश्वान्निन्देयं पुरुषानहम् ॥१५॥

हे अग्निदेव ! मेरे घर में उस लक्ष्मी को बुलाओ जो अनपगामिनी हो अर्थात् मुझे कभी न छोड़े, जिस लक्ष्मी के आने पर मैं सोना, उत्तम यश और दास दासियों, घोड़े, नौकर-चाकर एवं पुत्रों तथा पौत्रों को भी प्राप्त करूँ अर्थात् ऐसी लक्ष्मी मेरे गृहमें निरन्तर रूप से रहे ॥१५॥

यः शुचिः प्रयतो भूत्वा जुहुयादाज्यमन्वहम् ।

सूक्तं पञ्चदशर्चश्च श्रीकामः सततं जपेत् ॥१६॥

जो मनुष्य लक्ष्मी की प्राप्ति की इच्छा रखता हो वह पवित्र और सावधान चित्तसे प्रतिदिन अग्नि में गो-घृत से हवन करे और उसके साथ ही साथ लक्ष्मी सूक्त की पन्द्रहों ऋचाओं का जप करे ऐसा करने से अवश्य ही लक्ष्मी की प्राप्ति होती है ।

विशेषः—इस श्री सूक्त के अनुष्ठान में अग्निदेव को सम्मुख प्रज्वलित करके श्रीसूक्त की १५ ऋचाओंसे प्रत्येकके अन्त में 'स्वाहा' पद उच्चारण करके अग्नि में केवल घी का हवन करे तथा उस प्रज्वलित अग्निके ही सम्मुख होकर अञ्जलि बांधकर पन्द्रहों ऋचाओं का निरन्तर पाठ करता रहे, इस तरह करने से शीघ्र फल प्राप्ति होती है । इस सूक्त की १५ आवृत्ति करके प्रतिदिन हवन करने से शीघ्र ही फलप्राप्त होता है इसमें सन्देह नहीं ।

ऐसे स्वल्प हवन के लिये लोहे का या नवीन मृन्मय चल कुण्ड भी प्रशस्त माना गया है । उसमें प्रतिदिन हवन करता रहे । इसके लिए शास्त्रोक्त प्रमाण है ॥१६॥

स्वल्पो होमो वेदिकायां लोहपात्रेऽथवा भवेत् ।

मृन्मये वा हस्तकृते कैश्चिदेवं समीरितं (कु. कौ. ६६)

नैमित्तिके च नित्ये वेदीचाप्यायसं पात्रम् ।

नूतनमृन्मयपात्रं कैश्चिदभिहितं प्रशस्तम् (कु. त. प्र.)

एकमेखलकं वापि कुण्डं संक्षेपकर्मणि ।

कुर्याच्चलं स्थिरं वापि नहि कुण्डं बिना शुभम् । (कु. ना. पं. रा. ३०)

इत्याचार्यपरमानन्दशास्त्रिमिश्रकृतभाषाटीकाविभूषितं श्रीसूक्तं समाप्तम् ।

ॐ अथ हिन्दीभाषाभाष्यसमन्वितम् *

* श्रीलक्ष्मीसूक्तम् *

विधान—

कृतनित्योचितक्रियोऽनुष्ठानकर्ता उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा उपविश्य 'अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थांगतोऽपि वा । यः स्मरेत् पुण्डरीकाक्षं स बाह्याऽभ्यन्तरः शुचिः । इति मन्त्रेणात्मनं पूजासामग्रीं च संप्रोक्ष्य वारत्रयमाचम्य निर्विघ्नकार्यसिद्धयर्थं गणेशादीन् संस्तूय संकल्पयेत् ।

नित्यनैमित्तिक कार्यो से निवृत्त होकर अनुष्ठान कर्ता उत्तराभिमुख या पूर्वाभिमुख हो 'अपवित्रः पवित्रो वा' इस मंत्र से अपने ऊपर तथा सामग्री पर जल प्रोक्षण करके तीन बार आचमन कर निर्विघ्नकार्यसमाप्त्यर्थं गणेशादि देवों का ध्यान कर संकल्प करे ।

संकल्प :—

हरिः ॐ विष्णुर्विष्णुर्विष्णुर्नमः परमात्मने श्रीश्वेतवाराहकल्पे जम्बूद्वीपे भरतखण्डे आर्यावर्तान्तर्गतब्रह्मावर्तकदेशे बौद्धावतारे अमुकनाम्नि संवत्सरे अमुकमासे अमुकपक्षे अमुक-
तिथौ अमुकवासरे अमुकगोत्रोत्पन्नोऽमुकनामाहमद्य भगवत्याः श्रीलक्ष्मीदेव्याः प्रसादसिद्धयर्थं विपुलधनप्राप्त्यर्थं च लक्ष्मीसूक्तस्य पाठमहं करिष्ये ॥

इसके पश्चात् जो विधि श्रीसूक्त में लिखी है उसी विधि के अनुसार भगवती लक्ष्मी का पूजन कर इस लक्ष्मी सूक्त का सविधि पाठ करे ।

ध्यानम्—

सौवर्णपद्मसद्माऽमलकमलकृतं युग्मशःपाणियुग्मे, बिभ्रन्ती शोभयोद्ग्राहितजलधिजलो-
च्छन्नगात्री विधात्री । बाहुद्वन्द्वकराभयाऽर्द्रहृदयाभक्तप्रियोत्लासिनी, लक्ष्मीर्मे भवनेवस-
त्वनुदिनंचन्द्राहिरण्यपि ॥१॥

सरसिजनिलये सरोजहस्ते धवलतरांशुकगन्ध माल्यशोभे । भगवति हरिवल्लभे मनोज्ञे-
त्रिभुवन भूतिकरि प्रसीम मह्यम् ॥१॥

हे कमल वासिनि ! कमल सदृश कोमल हाथों वाली ! स्वच्छ स्वच्छ सुगन्धित पुष्पों की माला को धारण करने से शोभा वाली ! हे विष्णुप्रिये ! मन की बातों को जानने वाली ! त्रिभुवन (त्रैलोक्य) को ऐश्वर्य तथा धन देने वाली हे देवि ! मेरे ऊपर प्रसन्न हो जाओ ॥१॥

धनमग्निर्धनं वायुर्धनं सूर्यो धनं वसुः ।

धनमिन्द्रो बृहस्पतिर्वरुणो धनमश्विनौ ॥२॥

अग्निदेव धन दें ! वायुदेव धन दें ! सूर्यदेव धन दें ! इसी भाँति वसु, इन्द्र, बृहस्पति, वरुण एवं अश्विनीकुमार आदि समस्त देव हमारे गृहमें वास करते हुए हमें धन प्रदान करें ।

वैनतेय सोमं पिव सोमं पिबतु वृत्रहा ।

सोमं धनस्य सोमिनो, मह्यं ददातु सोमिनः ॥३॥

हे गरुड़ देव ! आप सोम रस पीजिये । इन्द्रदेव भी सोमरस पीवें । सोमी (सोम रस पीने वाले) कुवेर आदिक समस्त देव मेरे लिये भी सोम रस दें और सोम रस के पीने वाले सर्वदा हमारे घर में निवास करें । जिससे कि मैं भी ऐश्वर्यशाली बन जाऊँ ॥३॥

न क्रोधो न च मात्सर्यं न लोभो नाशुभा मतिः ।

भवन्ति कृतपुण्यानां भक्तानां श्रीसूक्तं जपेत् ॥४॥

जो इस श्रीसूक्त का पाठ करते हैं उन भक्तों को एवं जिन्होंने पुण्य किये हैं ऐसे लोगों को केवल पाठ मात्र से क्रोध, मत्सरता, लोभ एवं अशुभ मति आदि नहीं सताते हैं ॥४॥

पद्मानेन पद्म ऊरु पद्माक्षि पद्मसम्भवे ।

तन्मे भजसि पद्माक्षि येन सौख्यं लभाम्यहम् ॥५॥

हे कमल के सदृश मुख वाली ! हे कमल के समान जंघों वाली ! हे कमल नयने ! हे कमल में वास करने वाली ! हे पद्माक्षि ! तुम मेरे यहाँ सदैव वास करो, जिससे कि मैं सुख एवं ऐश्वर्य प्राप्त करूँ ॥५॥

विष्णुपत्नीं क्षमां देवीं माधवीं माधवप्रियाम् ।

विष्णुप्रियां सखीं देवीं नमाम्यच्युतबल्लभाम् ॥६॥

विष्णु-पति क्षमा स्वरूपिणी, माधवी, विष्णु प्रिया, माधव प्रिया, सखी, देवी एवं अच्युत अर्थात् सच्चिदानन्द परमेश्वर की बल्लभा को मैं प्रणाम करता हूँ ॥६॥

महालक्ष्मी च विद्महे विष्णुपत्नी च धीमहि ।

तन्नो लक्ष्मीः प्रचोदयात् ॥७॥

हम महालक्ष्मीजी की जिज्ञासा करते हैं और विष्णु-पत्ति का ध्यान करते हैं अतएव श्री महालक्ष्मीजी हमें प्रेरित करें अर्थात् हमारे गृह में निरंतर निवास करें ॥७॥

पद्माननेपद्मिनिपद्मपत्रे पद्मप्रिये पद्मदलायताक्षि ।

विश्वप्रियेविश्वमनोऽनुकूलेत्वत्पादपद्मं मयिसन्निधत्स्व ॥८॥

हे कमल मुख ! हे कमल वाली ! हे कमलके पत्रों वाली ! हे कमलों से प्रेम करने वाली, हे कमल के समान बड़ी बड़ी आँखों वाली, संसार की प्रिय, संसार के मन के अनुकूल चलने वाली, हे महालक्ष्मि ! तुम अपने चरण कमलों को मेरे घरमें रखो ॥८॥

आनन्दः कर्दमः श्रोदश्चिकलीत इति विश्रुताः ।

ऋषयः श्रियः पुत्राश्च मयि श्रीर्देविदेवताः ॥९॥

आनन्द, कर्दम, श्रोद, चिकलीत ये चार जो प्रसिद्ध पुत्र हैं जो कि इस श्रीसूक्त के ऋषि भी हैं और इस सूक्त की प्रधान देवतालक्ष्मीजी के पुत्र ही हैं मुझे श्री दे ॥९॥

ऋणरोगादि दारिद्र्यं पापञ्च अपमृत्यवः ।

भय शोकमनस्तापा नश्यन्तु मम सर्वदा ॥१०॥

हे महालक्ष्मि ! मेरी ऋण रोगादि बाधाएँ, दारिद्र्य, पाप, अपमृत्यु (अकाल मृत्यु) भय शोक एवं समस्त मानसिक ताप आदि सदा के लिये नष्ट हों जिससे कि मैं सर्वदा सुख भोगूँ ॥१०॥

श्रीर्वर्चःस्वमायुष्यमारोग्यंमाविधात्पवमानं महीयते ।

धान्यधनंपशुं बहुपुत्रलाभंशतसंवत्सरंदीर्घमायुः ॥११॥

इस सूक्त का पाठ करने से लक्ष्मी, तेजस्विता, आयु, आरोग्य, आदि सभी तथा पवित्रता एवं गौरव वस्तुएँ वृद्धि को प्राप्त होती हैं और धन, धान्य, पशु, बहुपुत्रलाभ, सौ वर्षों तककी आयु इसके जप मात्रसे ही प्राप्त होती हैं ॥११॥

इत्याचार्यपरमानंदशास्त्रिकृतभाषाटीकाविभूषितं श्रीलक्ष्मीसूक्तं समाप्तम् ॥

देव-पूजन

पूर्वाभिमुख बैठकर बायीं ओर घण्टा, धूप तथा दाहिनी ओर शंख, जल पात्र तथा पूजन की सामग्री रखकर आचमन, प्राणायाम करके संकल्पवाक्य के अन्तमें “शालग्राम-पूजनं तदङ्गत्वेन गणपत्यादिदेवानाम्मण्डले स्थापनं पूजनञ्च करिष्ये” कहकर जलादि छोड़े ।

दीपक-पूजन

घृतका दीपक अपनी बाईं तथा तैलका दाहिनी ओर पूर्व या उत्तरमुख करके चावल आदिपर रख प्रज्वलित कर हाथ धो नीचे लिखी प्रार्थना करें ।

ओ दीप ! देवरूपस्त्वं कर्मसाक्षी ह्यविघ्नकृत् ।

यावत्कर्मसमाप्तिः स्यात् तावत्त्वं सुस्थिरो भव ॥

घण्टा-पूजन

आवाहनके लिये घण्टा बजा पश्चात् घण्टा का पूजन करें ।

आगमार्थन्तु देवानां गमनार्थन्तु रक्षसाम् ।

घण्टा-नादं प्रकुर्वीत पश्चात् घण्टां प्रपूजयेत् ॥

शङ्ख-पूजन

शङ्ख में जल भरकर शंख-मुद्रा दिखा पूजा कर नीचे लिखी प्रार्थना करें ।

त्वं पुरा सागरोत्पन्नो विष्णुना विधृतः करे ।

निमित्तः सर्वदेवेश पाञ्चजन्य ! नमोस्तुते ॥

स्वस्तिवाचन

श्रीमन्महागणाधिपतये नमः । १। लक्ष्मीनारायणाभ्यां नमः । २। उमामहेश्वराभ्यां नमः । ३। वाणीहिरण्यगर्भाभ्यां नमः । ४। शचीपुरन्दराभ्यां नमः । ५। मातापितृचरणकमलेभ्यो नमः । ६। इष्टदेवताभ्यो नमः । ७। कुलदेवताभ्यो नमः । ८। ग्रामदेवताभ्यो नमः । ९। वास्तु-देवताभ्यो नमः । १०। स्थानदेवताभ्यो नमः । ११। एतत्कर्मप्रधानदेवताभ्यो नमः । १२। सर्वेभ्यो देवैभ्यो नमः । १३। सर्वेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो नमः । १४। अविघ्नमस्तु । १५। ॐ स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्व-वेदाः । स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पति-र्वधातु । १६। ॐ पयः पृथिव्यां पय ओषधीषु पयो दिव्यश्तरिक्षे पयोधाः । पयस्वतीः प्रदिशः सन्तु मह्यम् । १७। ॐ विष्णोरराटमसि विष्णोः शनत्रेस्थो विष्णोः स्यूरसि विष्णो-ध्रुवोसि वैष्णवमसि विष्णवे त्वा । १८। ॐ अग्निर्देवता वातो देवता सूर्यो देवता चन्द्रमा

देवता ववसवो देवता रुद्रा देवता ऽऽदित्या देवता मरुतो देवता विश्वेदेव देवता बृहस्पति-
 देवतेन्द्रो देवता वरुणो देवता । १६। ॐ द्यौः शान्तिरन्तरिक्षं शान्तिः पृथिवी शान्तिरापः
 शान्तिरोषधयः शान्तिर्वनस्पतयः शान्तिर्विश्वेदेवाः शान्तिर्ब्रह्मा शान्तिः सर्वशान्तिः शान्ति-
 रेव शान्तिः सामा शान्तिरेधि । २०। ॐ पृषदश्वा मरुतः पृश्निमातरः शुभं यावानो विदथेषु
 जग्मयः । अग्निजिह्वा मनवः सूरचक्षसो विश्वे नो देवा अवसा गमन्निह । २१। ॐ भद्रं
 कर्णेभिः शृणुयाम देवा भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः । स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवांसस्तनूभिर्व्यशेमहि
 देवहितं यदायुः । २२। ॐ शतमिन्तु शरदो अन्तिदेवा यत्रा नश्चक्रा जरसन्तनूनाम् । पुत्रासो
 यत्र पितरो भवन्ति मानोमध्या रीरिषतायुर्गन्तोः । ॐ अदितिर्द्यौरदितिरन्तरिक्षमदितिर्माता
 स पिता स पुत्रः । विश्वेदेवा अदितिः पञ्चजना अदितिर्जातमदितिर्जनित्वम् । ॐ यतो यतः
 समीहसे ततो नो अभयं कुरु । शन्नः कुरु प्रजाभ्योऽभयन्नः पशुभ्यः । २५। ॐ विश्वानि देव
 सवितर्दुरितानि परासुव । यद्भद्रं तन्न आसुव । २६। ॐ एतन्ते देव सवितर्यज्ञम्प्राहुर्वृहस्पतये
 ब्रह्मणे । तेन यज्ञमव तेन यज्ञपतिं तेन मामव । ॐ मनो जूतिर्जुषतामाज्यस्य बृहस्पतिर्यज्ञ-
 मिमं तनोत्व रिष्टं यत्र समिमं दधातु । विश्वेदेवास इह मादयन्तामो ३ स प्रतिष्ठ । २८।
 एष वै प्रतिष्ठा नाम यज्ञो यत्रेतेन यज्ञेन यजन्ते सर्वमेव प्रतिष्ठितम्भवति । २९। ॐ गणानां
 त्वां गणपतिं हवामहे प्रियाणां त्वा प्रियपतिं हवामहे निधीनां त्वा निधिपतिं हवामहे वसो
 मम । आहमजानि गर्भधमा त्वमजसि गर्भधम् । ३०। ॐ नमो गणेभ्यो गणपतिभ्यश्च वो
 नमो नमो व्रातेभ्यो व्रातपतिभ्यश्च वो नमो नमो गृत्सेभ्यो गृत्सपतिभ्यश्च वो नमो नमो
 विरूपेभ्यो विश्वरूपेभ्यश्च वो नमः । ३१। सुमुखश्चैकदन्तश्च कपिलो गजकर्णकः । लम्बो-
 दरश्च विकटो विघ्ननाशो विनायकः । धूम्रक्रेतुर्गणाध्यक्षो भालचन्द्रो गजाननः । द्वादशैतानि
 नामानि यः पठेच्छृणुयादपि । विद्यारम्भे विवाहे च प्रवेशे निर्गमे तथा । संग्रामे सङ्कटे
 चैव विघ्नस्तस्य न जायते । ३२।

पुण्याहवाचन

तत्रादौ युग्मब्राह्मणानां हस्तेषु ।

(यजमानः) “शिवा आपः सन्तु” (ब्राह्मणाः) “सन्तु शिवा आपः ।” इति जलम् । (यजमानः)
 “सुगन्धाः पान्तु ।” (ब्राह्मणाः) “सौमंगल्यं चास्तु ।” इति गन्धम् । (यजमानः) “सौमनस्य
 मस्तु ।” (ब्रा०) “अस्तु सौमनस्यम् ।” इति पुष्पम् । (यज०) “अक्षतं चारिष्टं चास्तु ।”
 (ब्रा०) “अस्त्वक्षतं मरिष्टं च ।” इत्यक्षतान् । (यज०) “सफलताम्बूलानि पान्तु ।” (ब्रा०)
 “ऐश्वर्यं मस्तु ।” इति सफलताम्बूलम् (यज०) “दक्षिणाः पान्तु ।” (ब्रा०) बहुदेयं चास्तु ।”

इति दक्षिणा । (यज०) “ॐ स्वचित मस्तु ।” (ब्रा०) “अस्त्वचितं मंगलं च ।” इति जलम् । दीर्घायुः शान्तिः पुष्टिस्तुष्टिः श्रेयशो विद्या विनयो बहुपुत्रं बहुधनं चास्तु । यं कृत्वा सर्ववेदयज्ञक्रियारंभाः शोभनाः प्रवर्तन्ते तमहर्माकारमादि कृत्वा ऋग्यजुः सामाथर्वणा-
 शीर्वचनं बह्वृषिसमनुज्ञातं भवद्विरनुज्ञातः पुण्यं पुण्याहं वाचथिष्ये । वाच्यता । मिति ब्राह्मणवचनम् । पुनः यजमानो ब्रूयात् । व्रतनियमतपस्स्वाध्यायक्रतुदमदानां विशिष्टानां सर्वेषां ब्राह्मणानां मनः समाधीयताम् (ब्राह्मणाः) समाहितमनसः स्मः । (यजमानो ब्रूयात्) प्रसीदन्तु भवन्तः (ब्राह्मणाः) प्रज्ञाः स्म । ततो यजमानः । अग्नीकृतजानुमण्डलः कमलमुकुल-
 सदृशमजलिं शिरस्याधाय दक्षिणेन पाणिना जलपूर्णं (सुवर्णं) कलशं धारयित्वा भूमौ स्थापिते पात्रद्वये प्रथमपात्रे किञ्चिदुदकं पातयेत् । तत्र ब्राह्मणा वदेयुः ॐ शान्तिरस्तु । पुष्टिरस्तु । बृद्धिरस्तु । ऋद्धिरस्तु । अविघ्नमस्तु । आयुष्यमस्तु । आरोग्यमस्तु । शिवमस्तु । शिवं कर्मास्तु । कर्मसमृद्धिरस्तु । पुत्रसमृद्धिरस्तु । वेदसमृद्धिरस्तु । शास्त्रसमृद्धिरस्तु । धनधान्य-
 समृद्धिरस्तु । इष्टसपदस्तु । अरिष्टनिरसनमस्तु यच्छ्रेयस्तदस्तु । ततः द्वितीयपात्रे पातयेत् । यत्पापमकल्याणं तद्दूरे प्रतिहतमस्तु । पुनः प्रथमपात्रे पातयेत् । उत्तरोत्तरे कर्मण्यविघ्न-
 मस्तु । उत्तरोत्तरमहरहरभिवृद्धिरस्तु । उत्तरोत्तराः क्रिया शुभाः शोभनाः संपद्यन्ताम् । तिथिकरणं मुहूर्तनक्षत्रग्रहलग्नाधिदेवताः प्रीयन्ताम् । तिथिकरणे सुमुहूर्ते सुनक्षत्रे सुग्रहे सुदैवते प्रीयेताम् । अग्निपुरोगा विश्वेदेवाः प्रीयन्ताम् । इन्द्रपुरोगा मरुद्गणाः प्रीयन्ताम् । माहेश्वरीपुरोगा मातरः प्रीयन्ताम् । वशिष्ठपुरोगा ऋषिगणाः प्रीयन्ताम् । अरुन्धतीपुरोगा एकपत्न्यः प्रीयन्ताम् । ब्रह्मपुरोगाः सर्वेदेवाः प्रीयन्ताम् । विष्णुपुरोगाः सर्वेदेवाः प्रीयन्ताम् ।
 ऋषयश्छन्दांस्थाचार्या वेदा देवा यज्ञाश्च प्रीयन्ताम् । ब्रह्म च ब्राह्मणाश्च प्रीयन्ताम् । अम्बिकासरस्वत्यौ प्रीयेताम् । अद्धामेधे प्रीयेताम् । दुर्गापांचाल्यौ प्रीयेताम् । भगवती कात्यायनी प्रीयताम् । भगवती माहेश्वरी प्रीयताम् । भगवती ऋद्धिकरी प्रीयताम् । भगवती बृद्धिकरी प्रीयताम् । भगवती पुष्टिकरी प्रीयताम् । भगवती तुष्टिकरी प्रीयताम् । भगवन्तौ विघ्नविनायकौ प्रीयेताम् । सर्वाः कुलदेवताः प्रीयन्ताम् । पुनः द्वितीयपात्रे पातयेत् । हताश्च ब्रह्मद्विषः । हताश्च परिपन्थिनः । हताश्च विघ्नकर्तारः । शत्रवः पराभवं यान्तु । शाम्यन्तु घोरानि शाम्यन्तु पापानि । शाम्यन्तु वीतयः । पुनः प्रथमपात्रे पातयेत् । शुभानि वर्द्धन्ताम् । शिवा आपः सन्तु । शिवा ऋतवः सन्तु । शिवा अग्नयः सन्तु । शिवा आहुतयः सन्तु । शिवा वनस्पतयः सन्तु । शिवा अतिथयः सन्तु । अहोरात्रे शिवे स्थाताम् । निरामे निरामे नः पर्जन्यो वर्षन्तु फलवत्यो न आपधयः पच्यन्ताम् । योगक्षेमोः न कल्पताम् । शुक्रांगारकबुधवृहस्पतिशनैश्चरराहुकेतुसोमादित्यरूपाः सर्वे ग्रहाः प्रीयन्ताम् । भगवान्नारायणः प्रीयताम् । भगवान्पर्जन्यः प्रीयताम् । भगवान् स्वामी

महासेनः प्रीयताम् । पुरोनुवाक्यया यत्पुण्यं तदस्तु । याज्यया यत्पुण्यं तदस्तु । वषट्कारेण यत्पुण्यं तदस्तु । प्रातः सूर्योदये यत्पुण्यं तदस्तु ।

ततो यजमानः सुवर्णकलशं भूमौ निधाय प्रथमपात्रपातितजलेन शिरःसंमृज्य सपरिवार-
गृहांश्चाभिषेचयेत् । द्वितीयपात्रजलमेकान्ते पातयेत् ।

(यजमानो ब्रूयात्) । ब्राह्मं पुण्यमहर्घ्यं सृष्ट्युत्पादन कारकम् । वेदवृक्षोद्भवं पुण्यं तत्पुण्याहं ब्रुवन्तु नः । भो ब्राह्मणाः ! मम सपरिवारस्य गृहे पुण्याहं भवन्तो ब्रुवन्तु (ब्राह्मणाः) ॐ पुण्याहम् ३ ॥ ॐ पुनन्तु मा देवजनाः पुनन्तु मनसा धियः । पुनन्तु विश्वा भूतानि जातवेदः पुनोहि मा ॥ (यजमानः) पृथिव्यामुद्धृतायान्तु यत् कल्याणं पुराकृतम् । ऋषिभिः सिद्धगन्धर्वैस्तत्कल्याणं ब्रुवन्तु नः । भो ब्राह्मणाः ! मम सपरिवारस्य गृहे कल्याणं भवन्तो ब्रुवन्तु । (ब्राह्मणाः) ॐ कल्याणम् ३ ॥ यथेमां वाचं कल्याणी मावदानी जनेभ्यः ब्रह्म राजन्याभ्या शूद्राय चार्याय च स्वाय चारणाय च । प्रियो देवानां दक्षिणार्घ्यं दातुरिह भूयासमयं मे कामः समृद्धयतामुपपादो नमत् ॥ (यजमानः) सागरस्य च या लक्ष्मीर्महा-
लक्ष्म्यादिभिः कृता । संपूर्णा सुप्रभावा च तां च ऋद्धिं ब्रुवन्तु नः । भो ब्राह्मणाः ! मम सपरिवारस्य गृहे ऋद्धिं भवन्तो ब्रुवन्तु । (ब्राह्मणाः) ॐ ऋद्धयताम् ३ ॥ ॐ सत्रस्य ऋद्धिरस्यगन्म ज्योतिरमृता अभूम । दिवं पृथिव्या अद्धचारुहामाविदाम देवान्त्स्वर्ज्योतिः ॥ (यजमानः) स्वस्त्यस्तु ह्यविनाशाख्या नित्यं मंगलदायिनी । विनायकप्रिया नित्यं तां च स्वस्ति ब्रुवन्तु नः ॥ भो ब्राह्मणाः ! मम सपरिवारस्य गृहे स्वस्ति भवन्तो ब्रुवन्तु ॥ (ब्राह्मणाः) ॐ स्वस्ति ३ ॥ ॐ स्वस्तिन इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्तिनः पूषा विश्ववेदाः । स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेभिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥ (यजमानः) समुद्रमथनाज्जाता जगदानन्दकारिका हरिप्रिया च मांगल्या तां श्रियं च ब्रुवन्तु नः ॥ भो ब्राह्मणाः ! मम सपरिवारस्य गृहे श्रीरस्त्विति भवन्तो ब्रुवन्तु (ब्राह्मणाः) ॐ अस्तु श्रीः ३ ॥ ॐ श्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्यावहोरात्रे पार्श्वे नक्षत्राणि रूपमश्विनौ व्यात्तम् । इष्णन्निषाणामुम्म ईषाण सवलोकम्म ईषाण । (ततस्तिलकाशोर्वादिः अथ दक्षिणादानम्) ॥ ॐ अद्य पुण्याह वाचनसांगतासिद्ध्यर्थं पुण्याहवाचकेभ्यो नाना-नामगोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्य इमां यथाशक्ति हिरण्यमूल्यद्रव्य-दक्षिणां संप्रददे ॥ इति पुण्याहवाचनम् ॥

अङ्गन्यास—पूरे मन्त्र शालग्रामपूजन में लिखे हैं ।

ॐ सहस्रशीर्षा०—वामकरे । ॐ पुरुष एवेद सर्व०—दक्षिणकरे । ॐ एतावानस्य महिमा०—वामपादे । ॐ त्रिपा दूर्ध्व०—दक्षिणपादे । ॐ ततो विराड०—वामजानुनि । ॐ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुत०—दक्षिणजानुनि । ॐ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुत ऋचः०—वामकट्याम् ।

ॐ तस्मादश्वा०-दक्षिणकट्याम् । ॐ तं यज्ञम्०-नाभौ । ॐ यत्पुरुषं व्यदधुः०-हृदि ।
 ॐ ब्राह्मणोस्य०-कण्ठे । ॐ चन्द्रमा मनसो०-वामबाहौ । ॐ नाभ्या आसी०-दक्षिणबाहौ ।
 ॐ यत्पुरुषेण०-मुखे । ॐ समास्या०-अक्षणोः । ॐ यज्ञेन यज्ञ०-मूर्ध्नि ।

पञ्चाङ्गन्यास—

ॐ अद्भ्यः सम्भृतः०-हृदये । ॐ वेदाहमेतम्०-शिरसि । ॐ प्रजापतिश्च० शिखायाम् ।
 ॐ यो देवेभ्य आतपति० कवचाय हुम् । ॐ रुचं ब्राह्मम्० अस्त्राय फट् ।

करन्यास—

ॐ ब्राह्मणोस्य०-अंगुष्ठाभ्यां नमः । ॐ चन्द्रमा०-तर्जनीभ्यां नमः । ॐ नाभ्या०-
 मध्यमाभ्यां नमः । ॐ यत्पुरुषेण०-प्रनामिकाभ्यां नमः । ॐ समास्यासन्०-कनिष्ठाभ्यां
 नमः । ॐ यज्ञेन०-करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः ।

गणपति पूजन—

सुपारीपर मौली लपेट चावलोंपर स्थापित कर नीचे लिखा ध्यान करके आवाहन
 मन्त्रसे अक्षत छोड़े । मूर्ति हो तो पुष्प छोड़े ।

गजाननम्भूतगणादिसेवितं कपित्थजम्बूफलचारुभक्षणम् । उमासुतं शोकविनाशकारकं
 नमामि विघ्नेश्वरपादपंकजम् ॥

आवाहन—आगच्छ भगवन्देव ! स्थाने चात्र स्थिरोभव ।

यावत्पूजां करिष्यामि तावत्त्वं सन्निधौ भव ॥

प्रतिष्ठा—अस्य प्राणाः प्रतिष्ठन्तु अस्य प्राणाः क्षरन्तु च ।

अस्य देवत्वमर्चयिं मामेहति च कश्चन ॥ प्रतिष्ठापयामि ।

आसन—रम्यं सुशोभनं दिव्यं सर्वसौख्यकरं शुभम् ।

आसनञ्च सया दत्तं गृहाण परमेश्वर ! ॥ आ० समर्पयामि ।

पाद्य—उष्णोदकं निर्मलं च सर्वसौगन्ध्यसंयुतम् ।

प्रादप्रक्षालनार्थाय दत्तं ते प्रतिगृह्यताम् ॥ पा० स०

अर्घ्य—अर्घ्यं गृहाण देवेश गन्धपुष्पाक्षतैः सह ।

करुणां कुरु मे देव ! गृहाणाढ्यं नमोस्तु ते ॥ अ० स०

आचमन-सर्वतीर्थसमायुक्तं सुगन्धि निर्मलं जलम् ।

अचम्यतां मया दत्तं गृहीत्वा परमेश्वर ! ॥ आ० स०

स्नान-गङ्गा-सरस्वती-रेवा-पयोष्णी-नर्मदाजलैः ।

स्नापितोसि मया देव तथा शांतिं कुरुष्व मे ॥ स्न०

दुग्धस्नान-कामधेनुसमुत्पन्नं सर्वेषां जीवनं परम् ।

पावनं यज्ञहेतुश्च पयःस्नानार्थमर्पितम् ॥ दु० पुन०

दधिस्नान-पयसस्तु समुद्भूतं मधुरास्लं शशिप्रभम् ।

दध्यानीतं मया देव ! स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ द० स्ना०

घृतस्नान-नवनीतसमुत्पन्नं सर्वसन्तोषकारकम् ।

घृतं तुभ्यं प्रदास्यामि स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ पु० ज० स०

मधुस्नान-तरुपुष्पसमुद्भूतं सुस्वादु मधुरं मधु ।

तेजःपुष्टिकरं दिव्यं स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ पु० ज० स०

शर्करास्नान-इक्षुसारसमुद्भूता शर्करा पुष्टिकारिका ।

मलापहारिका दिव्या स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ श० स्ना०

पञ्चामृतस्नान-पयो दधि घृतं चैव मधु च शर्करायुतम् ।

पञ्चामृतं मयानीतं स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ पं० स्ना० स०

शुद्धस्नान-मन्दाकिन्यास्तु यद्वारि सर्वपापहरं शुभम् ।

तदिदं कल्पितं देव ! स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥

वस्त्र-सर्वभूषाधिके सौम्ये लोकलज्जानिवारणे ।

मयोपपादिते तुभ्यं वाससो प्रतिगृह्यताम् ॥ वस्त्रं० स०

उपवस्त्र-सुजातो ज्योतिषा सह शर्म वरूथमासदत्स्वः ।

वासोऽग्ने विश्वरूपः संव्ययस्व विभावसो ॥ उ० स०

यज्ञोपवीत-नवभिस्तन्तुभिर्युक्तं त्रिगुणं देवतामयम् ।

उपवीतं मया दत्तं गृहाण परमेश्वर ! ॥ यज्ञो० । आच०

मधुपर्क-कांस्ये कांस्येन पिहितो दधिमध्वाज्यसंयुतः ।

मधुपर्को मयानीतः पूजार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ म० । आच०

गन्ध-श्रीखण्डचन्दनं दिव्यं गन्धाढ्यं सुमनोहरम् ।

विलेपनं सुरश्रेष्ठ ! चन्दनं प्रतिगृह्यताम् ॥ गं० स०

रक्तचन्दन-वक्तचन्दनसमिश्रं पारिजातसमुद्भवम् ।

मया दत्तं गृहाणाशु चन्दनं गन्धसंयुतम् ॥ रं० स०

रोली-कुङ्कुमं कामनादिव्यं कामनाकामसम्भवम् ।

कुङ्कुमेनार्चितो ! देव गृहाण परमेश्वर ! ॥ कुं० स०

सिन्दूर-सिन्दूरं शोभनं रक्तं सौभाग्यं सुखवर्द्धनम् ।

शुभदं कामदं चैव सिन्दूरं प्रतिगृह्यताम् ॥ सिं० स०

अक्षत-अक्षताश्च सुरश्रेष्ठ कुङ्कुमाक्ताः सुशोभिताः ।

मया निवेदिता भक्त्या गृहाण परमेश्वर ! ॥ अं० स०

पुष्प-पुष्पैर्नानाविधैर्दिव्यैः कुमुदेरथ चम्पकैः ।

पूजार्थं नीयते तुभ्यं पुष्पाणि प्रतिगृह्यताम् ॥ पुं० स०

माला-माल्यादीनि सुगन्धीनि मालत्यादीनि वै प्रभो ।

मयानीतानि पुष्पाणि गृहाण परमेश्वर ! ॥ पुं० मां० स०

बिल्वपत्र-त्रिशाखंबिल्वपत्रंश्च अच्छिद्रैः कोमलैः शुभैः ।

तव पूजां करिष्यामि गृहाण परमेश्वर ! ॥ बिं० पं० स०

दूर्वा-त्वं दूर्वेऽमृतजन्मासि वन्दितासि सुरैरपि ।

सौभाग्यं सन्तति देहि सर्वकार्यकरी भव ॥ दू० स०

दूर्वाङ्कुर-दूर्वाङ्कुरान् सुहरितानमृतान् मंगलप्रदान् ।

आनीतास्तव पूजार्थं गृहाण गणनायक ! ॥ दूर्वां० स०

शमीपत्र-शमी शमय मे पापं शमी लोहितकण्टका ।

धारिण्यर्जुनवाणानां रामस्य प्रियवादिनी ॥ शं० स०

आभूषण-अलङ्कारान्महादिव्यान्नानारत्र विनिर्मितान् ।

गृहाण देवदेवेश ! प्रसीद परमेश्वर ! ॥ आं० स०

अबीरगुलाल-अबीरं च गुलालं च चोवाचन्दनमेव च ।

अबीरेणार्चितो देव ! अतः शान्तिं प्रमच्छ मे ॥ अं० स०

सुगन्ध तैल—चम्पकाशोकवकुलमालतीमोगरादिभिः ।

वासितं स्निग्धताहेतु तैलं चारु प्रगृह्यताम् ॥ सु० स०

धूप—वनस्पतिरसोद्भूतो गन्धाढ्यो गन्ध उत्तमः ।

आघ्रेयः सर्वदेवानां धूपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥ धू०

दीप—आज्यं च वर्तिसंयुक्तं वह्निना योजितं मया ।

दीपं गृहाण देवेश ! त्रैलोक्यतिमिरापहम् ॥ दी० स०

नैवेद्य—शर्कराघृतसंयुक्तं मधुरं स्वादु चोत्तमम् ।

उपहारसमायुक्तं नैवेद्यं प्रतिगृह्यताम् ॥ नै० निवेदयामि

मध्ये पानीय—अतितृप्तिकरं तोयं सुगन्धि च पिबेच्छया ।

त्वयि तृप्ते जगत्तृप्तं नित्यतृप्ते महात्मनि ॥ म० पा० स०

ऋतुफल—नारिकेलफलं जम्बूफलं नारङ्गमुत्तमम् ।

कूष्माण्डं पुरतो भक्त्या कल्पितं प्रतिगृह्यताम् ॥ ऋ०

आचमन—गङ्गाजलं समानीतं सुवर्णकलशे स्थितम् ।

आचम्यतां सुरश्रेष्ठ ! शुद्धमाचमनीयकम् ॥ आ०

अ० ऋ०—इदं फलं मया देव ! स्थापितं पुरतस्तव ।

तेन मे सफलावाप्तिर्भवेज्जन्मनि जन्मनि ॥ अ० ऋ० स०

ताम्बूलपूगीफल—पूगीफलं महद्दिव्यं नागवल्लीदलेर्युतम् ।

एलाचूर्णादिसंयुक्तं ताम्बूलं प्रतिगृह्यताम् ॥ तां० स०

दक्षिणा—हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेमबीजं विभावसोः ।

अनन्तपुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ द० द्रव्यं० स०

आरती—चन्द्रादित्यौ च धरणी विद्युदग्निस्तथैव च ।

त्वमेव सर्वज्योतींषि आर्त्तिक्यं प्रतिगृह्यताम् ॥ आ० स०

पुष्पा—नानासुगन्धिपुष्पाणि यथाकालोद्भवानि च ।

पुष्पाञ्जलिर्मया दत्तो गृहाण परमेश्वर ! ॥ पु० स०

प्रार्थना—रक्ष रक्ष गणाध्यक्ष ! रक्ष त्रैलोक्यरक्षक ! ॥

भक्तानामभयं कर्त्ता त्राता भव भवार्णवात् ॥

“अनया पूजया गणपतिः प्रीयतां न मम ॥”

कलश-पूजन

अष्टदल कमल बना धान्य रख उसपर कलश-स्थापन करें।

भू० स्प० ॐ भूरसिभूमिरस्पदितिरसिविश्वधायाविश्वस्य भुवनस्य धर्त्री । पृथिवीं यच्छ पृथिवीं दृंह पृथिवीं मा हिंसीः ॥ धान्यः— ॐ धान्यमसि धिनुह देवाभ्राणाय त्वादानाय त्वा व्यानाय त्वा । दीर्घामिनुप्रसितिमायुषे धां देवो वः साविता हिरण्यपाणिः प्रतिगृभ्णात्त्रच्छिद्रेण पाणिना चक्षुषे त्वामहीनाम्पयोसि ॥

सप्तधान्य पर कलश स्थापन— ॐ आजिघ्र कलशं मह्या त्वा विशन्तिवन्दवः । पुनरुर्जा- निवर्तस्व सा नः । सहस्रधुक्ष्वोरुधारा पयस्वती पुमर्म्मा विशताद्रयिः ।

कलश में जल— ॐ वरुणस्योत्तम्भनमसि वरुणस्य स्कम्भ सर्जनीस्थो वरुणस्य ऋतसदन्यसि वरुणस्य ऋतसदनमसि वरुणस्य ऋतसदनमासीद ॥

क० में गंध— ॐ गन्धद्वारां दुराधर्षा नित्यपुष्टां करोषिणीम् । ईश्वरीं सर्वभूतानां तामिहोपह्वये श्रियम् ॥ गं० स०

कलश में सर्वोषधि— ॐ या औषधीः पूर्वा जाता देवेभ्यस्त्रियुगम्पुरा । मनन्तु बभ्रुणामह शतन्धामानि सप्त च ॥

कलश में दूर्वा— ॐ काण्डं तु काण्डात्प्ररोहन्ती परुषः परुषस्परि । एवानो दूर्वे प्रतनु सहस्रेण शतेन च ॥ दू० स०

कलश पर पञ्च-पल्लव— ॐ अश्वत्थे वो निषदनं पर्णं वो वसतिष्कृत । गोभाज इत्किलासथ यत्सनवथ पूरुषम् ॥

कलश में सप्तमृत्तिका— ॐ स्योना पृथिवि नो भवानृक्षरा निवेशनी । यच्छा नः शर्मं सप्रथाः ॥ स० मृ० स०

पूगीफल— ॐ याः फलिनीर्या अफला अपुष्पा याश्च पुष्पिणीः । बृहस्पतिप्रसूतास्ता नो मुञ्चन्त्व हसः ॥

कलश में पञ्चरत्न— ॐ परिव्राजपतिः कविरग्निर्हव्यान्यक्रमीत् । दधद्रत्नानि दाशुषे ॥

कलश में सुवर्ग या द्रव्य— ॐ हिरण्यगर्भः समवर्त्तताग्रं भूतस्य जातः पतिरेक आसीत् । स दाधार पृथिवीं द्यामुतेमां कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ द्र० स०

वस्त्र— ॐ वसोः पवित्रमसि शतधारं वसोः पवित्रमसि सहस्रधारम् । देवस्त्वा सविता पुनातु वसोः पवित्रेण शतधारेण सुप्वा कामधुक्षः ॥ वस्त्रं० स०

पूर्णपात्र-ॐ पूर्णाद्वि परापत सुपूर्णा पुनरापत । वस्नेव विक्रीणावहा इषमूर्जशत-
कृतो ॥ पू० पा० स०

श्रीफल (कलस पर रखे) ॐ श्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्यावहोरात्रे पार्श्वे नक्षत्राणि
रूपमश्विनौ ध्यात्तम् । इष्णन्निषाणामुष्म इषाण सर्वलोकम् ईषाण ॥ श्रीफलं समर्पयामि ॥

(नारियल पर लाल वस्त्र लपेट कर पूर्णपात्र पर रखे)

वरुणावाहन-ॐ तत्त्वा यामि ब्रह्मणा वन्दमानस्तदाशास्ते यजमानो हविर्भिः ।
अहेडमानो वरुणेह बोध्युरुश स मा न आयुः प्रमोषीः ॥ (अस्मिन् कलशे वरुणं सांगं
सपरिवारं सायुधं सशक्तिकमावाहयामि) ॐ भूर्भवः स्वः भो वरुण इहागच्छ इह तिष्ठ ।
स्थापयामि पूजयामि ॥

देवावाहन-सर्वे समुद्राःसरितस्तीर्थानि जलदा नदाः आघान्तु देवपूजार्थं दुरितक्षय-
कारकाः ॥ कलशस्य मुखे विष्णुः कण्ठे रुद्रः समाश्रितः । मूले तस्य स्थितो ब्रह्मा मध्ये
मातृगणाः स्मृताः । कुक्षौ तु सागराः सर्वे समद्वीपा वसुन्धरा । ऋग्वेदोऽथ यजुर्वेदः साम-
वेदो ह्यथर्वणः ॥ अङ्गैश्च सहिताः सर्वे कलशं तु समाश्रिताः अत्र गायत्री सावित्री शान्तिः
पुष्टिकरो तथा ॥ आघान्तु मम शान्त्यर्थं दुरितक्षयकारकाः ॥

प्रतिष्ठा-ॐ मनो जूतिर्जुषतामाज्यस्य बृहस्पतिर्यज्ञमिमं तनोत्वरिष्टं यज्ञ समिमं
दधातु । विश्वेदेवा स इह मादयन्तामोम् प्रतिष्ठ ॥ कलशे वरुणाद्यावाहिता देवताः
सुप्रतिष्ठिताः वरदाः भवन्तु ॥

[पूजन कर नीचे लिखी प्रार्थना करे ।]

देवदानवसंवादे मथ्यमाने महोदधौ । उत्पन्नोऽसि यदा कुम्भ विधृतो विष्णुना स्वयम् ॥
त्वत्तोये सर्वतीर्थानि देवाः सर्वे त्वयि स्थिताः । त्वयि तिष्ठन्ति भूतानि त्वयि प्राणाः
प्रतिष्ठिताः ॥ शिवः स्वयं त्वमेवासि विष्णुस्त्वं च प्रजापतिः । आदित्या वसवो रुद्राः
विश्वेदेवाः सपेतुकाः । त्वयि तिष्ठन्ति सर्वेऽपि यतः कामफलप्रदाः । त्वत्प्रसादादिमां पूजां
कर्तुमीहे जलोद्भव ॥ सान्निध्यं कुरु मे देव प्रसन्नो भव सर्वदा ॥ प्रसन्नो भव ॥ वरदो
भव । “अनया पूजया वरुणाद्यावाहिता देवताः प्रीयन्तां न मम” ॥ (अक्षत छोड़ें)

नवग्रह पूजन

बाँये हाथमें अक्षत ले दाहिने हाथसे प्रत्येक मन्त्रसे अक्षत छोड़ें ।

सूर्य-मण्डलके मध्यमें (गोलाकार, लाल)

ॐ आ कुष्णेन रजसा वर्तमानो निवेशयन्नमृतममर्त्यश्च । हिरण्यमेन सविता रथेना

देवो याति भुवनानि पश्यन् ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः सूर्य इहागच्छ इह तिष्ठ । सूर्याय नमः ॥

चन्द्र अग्निकोणमें (अर्धचन्द्र, श्वेत)

ॐ इमं देवा असपत्न सुबध्वस्महते क्षत्राय महते ज्यैष्ठ्याय महते जानराज्यायेन्द्र-
स्येन्द्रियाय । इमममुष्य पुत्रममुष्यै पुत्रमस्यै शिव एष वोऽमी राजा सोमो ऽस्माकं ब्राह्मणानां
राजा ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः चन्द्र इहागच्छ । इह तिष्ठ । सोमाय नमः ।

मङ्गल-दक्षिणमें (त्रिकोण लाल)

ॐ अग्निर्मूढा दिवः ककुत्पतिः पृथिव्या अयम् । अपा रेतासि जित्त्वति ॥ ॐ भूर्भुवः
स्वः भौम इहागच्छ । इह तिष्ठ । भौमाय नमः ।

बुध ईशान कोणमें (हरा वाण)

ॐ उद्बुध्यस्वाराने प्रतिजागृहि त्वमिष्टापूर्ते समृजेथामयं च । अस्मिन्तसधस्थे अद्युत्तर-
स्मिन् विश्वेदेवा यजमानश्च सीदत ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः बुध ! इहागच्छ इह तिष्ठ । बुधाय नमः ।

बृहस्पति-उत्तरमें (पीला अष्टदल)

ॐ बृहस्पते अति यदर्यो अर्हाद्युमद्विभाति क्रतुमज्जनेषु । यद्दीदयच्छवश ऋतप्रजात
तदस्मासु द्रविणं धेहि चित्रम् ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः बृहस्पते इहागच्छ ! इह तिष्ठ । बृह० नमः ।

शुक्र-पूर्वमें (श्वेत पञ्चकोण)

ॐ अन्नात्परिस्तुतो रसं ब्रह्मणा व्यपिवत्क्षत्रं पयः सोमं प्रजापतिः । ऋतेन सत्यमिन्द्रियं
विपानशुक्रमन्धस इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोमृतं मधु ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः शुक्र ! इहा० । इह
तिष्ठ । शुक्राय नमः ॥

शनि-पश्चिममें (काला मनुष्य)

ॐ शन्नो देवीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतये । शंयोरभिस्रवन्तु नः ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः शनैश्चर
इहागच्छ । इह तिष्ठ । शनै० नमः ।

राहु नैऋत्य कोणमें (काला मकर)

ॐ कया नश्चित्र आमुव दूती सदावृधः सखा । कया शचिष्ठया वृता ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः
राहो इहागच्छ । इह तिष्ठ । राहवे नमः ॥

केतु-वायव्य कोणमें (काली ध्वजा)

ॐ केतुं कृण्वन्नकेतवे पेशोमय्या अपेशसे । समुषद्भिरजायथाः ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः केतो ! इहाग० इह तिष्ठ । केतवे नमः । ॐ सूर्यादि-नवग्रहेभ्यो नमः ॥ पूजन करके नीचे लिखी प्रार्थना करे । ॐ ब्रह्मा मुरारिस्त्रिपुरान्तकारी भानुः शशी भूमिसुतो बुधश्च । गुरुश्च शुक्रः शनिराहु केतवः सर्वे ग्रहाः शान्तिकरा भवन्तु ॥ “अनया पूजया सूर्यादिनवग्रहाः प्रीयन्तां न मम” ॥ अक्षत छोड़े ।

पञ्चलोकपाल पूजन

बायें हाथमें अक्षत ले दाहिने हाथसे प्रत्येक मन्त्रसे अक्षत छोड़े ।

गणपति—ॐ गणानां त्वा गणपतिं हवामहे प्रियाणां त्वा प्रियपतिं हवामहे निधीनां त्वा निधिपतिं हवामहे वसो मम । आहमजानिगर्भधमा त्वमजासि गर्भधम् ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः गणपते ! इहागच्छ इह तिष्ठ गणपतये नमः ॥

देवी—ॐ जातवेदसे सुनवाम सोममराती यतो निदहाति वेदः । स नः पर्षदति दुर्गाणि विश्वानावेव सिन्धुं दुरितात्यग्निः ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः दुर्गे ! इहागच्छ इह तिष्ठ । दुर्गायै नमः ॥

वायु—ॐ आ नो नियुद्भिः शतिनीभिरध्वर सहस्रिणीभिरुपयाहि यज्ञम् । वायो अस्मिन्सवने मादयस्व यूयम्पात स्वस्तिभिः सदा नः ॐ भूर्भुवः स्वः वायो ! इहागच्छ इह तिष्ठ । वायवे नमः ॥

आकाश—ॐ घृतं घृतपावानः पिबत वसां वसापावानः पिबतान्तरिक्षस्य हविरसि स्वाहा ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः आकाश ! इहागच्छ इह तिष्ठ । आका० नमः ॥

अश्विनी—ॐ या वाङ्मशा मधुमत्यश्विना सुनृतावती । तया यज्ञस्मिमिक्षतम् ॥ उपषाम गृहीतोऽस्यस्विभ्यान्तवैष ते योनिर्माध्वोभ्यां त्वा ॥ ॐ भूर्भुवः स्वरश्विना ! इहागच्छतम् इह तिष्ठतम् अश्विभ्यां नमः ॥ (इत्यावाह्य) ॐ गणपत्यादिपञ्चलोकपालेभ्यो नमः ॥ पूजन करे । पश्चात्—“अनया पूजया पञ्चलोकपालाः प्रीयन्तां न मम” बोल कर अक्षत छोड़े ।

दशादिकपाल पूजन

बायें हाथमें अक्षत लेकर दाहिने हाथसे प्रत्येक मन्त्रसे अक्षत छोड़े ।

इन्द्र—(पूर्वमें) ॐ त्रातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रं हवे हवे सुहवं शूर मिन्द्रम् । ह्यामि

शक्रम्पुरुहूतमिन्द्रं स्वस्ति नो मघवा धातिन्द्रः ॥ (इन्द्राय नमः)

अग्नि—(अग्निकोण में) ॐ अग्नि दूतं पुरोदधे हव्यवाहमुपब्रूवे देवां आसादयादिह ॥ (अग्नये नमः)

यम—(दक्षिण में) ॐ असि यमो अस्यादित्यो अर्वन्नसि त्रितो गुह्येन व्रतेन । असि सोमेन समया विपृक्त आहुस्ते त्रीणि दिवि बन्धनानि ॥ (यमाय नमः)

निर्ऋति—(नैऋत्य कोणमें) ॐ अमुन्वंतम यजमानमिच्छ स्तेन स्येत्या मन्विहि तस्करस्य, अन्यमस्मदिच्छ सात इत्या नमो देवि निर्ऋते तुभ्यमस्तु ॥ (न० नमः)

वरुण—(पश्चिम में) ॐ इमं मे वरुण श्रुधो हवमद्या च मृडय । त्वामवस्युराचके ॥ वरुणाय नमः ॥ व० आ० स्था०

वायु—(उत्तरकोण में) ॐ वायुरग्रेणा यज्ञप्रीः साकं गन्मनसा यज्ञम् शिवो नियुद्धिः (वायवे नमः)

कुबेर—(उत्तर में) ॐ कुविदङ्ग यवमन्तो यवं चिद्यथा दान्त्यनुपूर्वं विपूय । इहेहैषां कृणुहि भोजनानि ये बर्हिषो नम उक्तिं यजंति ॥ (कुबेराय नमः) कु० आ० स्था०

ईशान—(ईशान कोणमें) ॐ तमीशानज्जगतस्तस्युषस्पतिं धियञ्जिन्वमवसे हूमहे वयम् । पूषानो यथा वेदसामसद्बुधे रक्षिता पायुरदब्धः स्वस्तये ॥ (ईशानाय नमः)

ब्रह्मा—(ईशानपूर्वके मध्यमें) ॐ ब्रह्म यज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्वितीमतः सुरुचो वेन आवः स बुध्नया उपमा अस्य विष्ठाः सतश्च योनिमसतश्च विवः (ब्रह्मणे नमः)

अनन्त—(नैऋत्य पश्चिमके मध्यमें) ॐ नमोऽस्तु सर्पेभ्यो ये के च पृथिवीमनु । ये अन्तरिक्षे ये दिवि तेभ्यः सर्पेभ्यो नमः ॥ (अनन्ताय नमः) अनन्तं आ० स्था०

“ॐ इन्द्रादि दश दिक्पालेभ्यो नमः” पूजन करे । पश्चात्—“अनया पूजया दशदिक्पालदेवताः प्रीयन्ताम्” अक्षत छोड़े ।

षोडशमातृका-पूजन

बायें हाथमें अक्षत लेकर दाहिने हाथसे प्रत्येक नामपर अक्षत छोड़े ।

ॐ गौरी पद्मा शची मेधा सावित्री विजया जया ।

देवसेना स्वधा स्वाहा मातरो लोकमातरः ॥

हृष्टिः पुष्टिस्तथा तुष्टिरात्मनः कुलदेवताः ।

गणेशेनाधिका ह्येता वृद्धौ पूज्याश्च षोडश ॥

“ॐ भूर्भुवः स्वः षोडश मातृकाभ्यो नमः इहागच्छत इह तिष्ठत” ॥

(ॐ गौर्यादि षोडशमातृकाभ्यो नमः) ॥

पूजन करके नीचे लिखी प्रार्थना करे ।

ॐ जयन्ती मङ्गला काली भद्रकाली कपालिनी ।

दुर्गा क्षमा शिवा घात्री स्वाहा स्वधा नमोऽस्तु ते ॥

‘अनया पूजया गौर्यादिषोडशमातरः प्रीयन्तां न मम’ (अक्षत छोड़ें) ।

चतुःषष्टि-योगिनी-पूजन

बाँये हाथमें अक्षत लेकर दाहिने हाथसे नीचे लिखे मन्त्रसे छोड़ता जावे ।

आवाहयाम्यहं देवीः योगिनीः परमेश्वरीः ।

योगाभ्यासेन सन्तुष्टाः परध्यानसमन्विताः ॥

चतुःषष्टिः समाख्याता योगिन्यो हि वरप्रदाः ।

(ॐ चतुःषष्टियोगिनीमातृकाभ्यो नमः)

पूजन करके नीचे लिखे वाक्यसे अक्षत छोड़ें ।

“अनया पूजया चतुःषष्टियोगिन्यः प्रीयन्तां न मम”

रक्षा-विधान

बाँये हाथमें पीली सरसों अथवा चावल, द्रव्य और तीन तारकी मोली लेकर दाहिने हाथसे ढककर नीचे लिखे मन्त्र बोले ।

ॐ गणाधिपं नमस्कृत्य नमस्कृत्य पितामहम् । विष्णुं रुद्रं शिवं देवीं वन्दे भक्त्या सरस्वतीम् ॥ स्थानाधिपं नमस्कृत्य ग्रहनाथं निशाकरम् । धरणीगर्भसम्भूतं शशिपुत्रं बृहस्पतिम् ॥ दैत्याचार्यं नमस्कृत्य सूर्यपुत्रं महाग्रहम् । राहुं केतुं नमस्कृत्य यज्ञारम्भे विशेषतः ॥ शक्राद्या देवताः सर्वाः मुनींश्चैव तपोधनान् । गर्गं मुनिं नमस्कृत्य नारदं मुनिसत्तमम् वसिष्ठं मुनिशार्दूलं विश्वामित्रं च गोभिलम् । व्यासं मुनिं नमस्कृत्य सर्वशास्त्र-विशारदम् ॥ विद्याधिका ये मुनयः आचार्याश्च तपोधनाः । तान् सर्वान् प्रणमाम्येवं यज्ञ-रक्षाकरान् सदा ॥

नीचे लिखे मन्त्रोंसे दशों दिशाओंमें पीली सरसों या चावल छोड़े ।

पूर्वे रक्षतु वाराहः आग्नेयां गरुडध्वजः । दक्षिणे पद्मनाभस्तु नैऋत्यां मधुसूदनः ॥
पश्चिमे चैव गोविन्दो वायव्यां तु जनार्दनः । उत्तरे श्रीपती रक्षेत् ईशाने तु महेश्वरः ॥
ऊर्ध्वं रक्षतु धाता वो ह्यधोऽनन्तश्च रक्षतु । एवं दशदिशो रक्षेद् वासुदेवो जनार्दनः ॥
रक्षाहीनन्तु यत्स्थानं रक्षत्वीशो ममाद्रिधृक् । यदव संस्थितं भूतं स्थानमाश्रित्य सर्वदा ।
स्थानं त्यक्त्वा तु तत्सर्वं यत्रस्थं तत्रं गच्छतु । अपक्रामन्तु ते भूता ये भूता भूतले स्थिताः ।
ये भूता विघ्नकर्तारस्ते नश्यन्तु शिवाज्ञया । अपक्रामन्तु भूतानि पिशाचाः सर्वतो दिशम् ।
सर्वेषामविरोधेन पूजाकर्म समारभे ।

पश्चात् मोली गणेशजीके सम्मुख रख देवे । फिर उस मोलीमें से गणपत्यादि समस्त देवताओंको चढा कर रक्षा बन्धन करे ।

ब्राह्मण-रक्षाबन्धन-मन्त्र

ब्राह्मणके हाथमें दक्षिणा देकर रक्षा बांधे ।

ॐ व्रतेन दीक्षामाप्नोति दीक्षयाप्नोति दक्षिणाम् ।
दक्षिणा-श्रद्धा माप्नोति श्रद्धया सत्यमाप्यते ॥

ब्राह्मण-तिलक-मन्त्र

ॐ नमो ब्रह्मण्यदेवाय गोब्राह्मणहिताय च ।
जगद्धिताय कृष्णाय गोविन्दाय नमो नमः ॥

यजमान-रक्षाबन्धन पन्त्र

येन बद्धो बली राजा दानवेन्द्रो महाबलः ।
तेन त्वामनुबध्नामि रक्षे मा चल मा चल ॥

यजमान-तिलक मन्त्र

शतमानं भवति शतायुर्वै पुरुषः ।
शतेन्द्रिय आयुरेवेन्द्रियं वीर्यमात्मन् धत्ते ॥

शालग्राम-पूजन

शालग्राम तथा प्रतिष्ठित मूर्तिमें आवाहन नहीं करे । केवल पुष्प छोड़े ।

आवाहन—ॐ सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् ।

सभूमि सर्वतः स्पृत्वात्यतिष्ठद्दशांगुलम् ॥ आवा०

आसन—ॐ पुरुष एवेद सर्वं यद्भूतं यच्च भाव्यम् ।

उतामृतत्वस्येशानो यदन्नेनातिरोहति ॥ आ० स०

पाद्य—ॐ एतावानस्य महिमाऽतो ज्यायांश्च पूरुषः ।

पादोऽस्य विश्वा भूतानि त्रिपादस्यामृतं दिवि ॥ पा०

अर्घ्य—ॐ त्रिपादूर्ध्वं उदंतपुरुषः पादोऽस्येहाभवत्पुनः ।

ततो विष्वङ् व्यक्रामत्साशनानशने अभि ॥ अ० स०

आचमन—ॐ ततो विराडजायत विराजो अधिपूरुषः ।

स जातो अत्यरिच्यत पश्चाद्भूमिमथो पुरः ॥ आ० स०

स्नान—ॐ तस्माद्यज्ञात् सर्वहुनः सम्भृतं पृषदाज्यम् ।

पशूँस्तौश्चक्रे वायव्यानारण्या ग्राम्याश्च ये ॥ स्ना० स०

दुग्ध—ॐ पयः पृथिव्यां पय औषधेषु पयो दिव्यन्तरिक्षे पयोधाः ।

पयस्वतोः प्रदिशः सन्तु मह्यम् ॥ दु० स्ना० स० पु०

दधि—ॐ दधिक्राव्णो अकरिषं जिष्णोरश्वस्य वाजिनः ।

सुरभिनो मुखाकरत्प्रण आयूषि तारिषत् ॥ द० स्ना०

घृत स्नान—ॐ घृतं घृतपावानः पिबत वसां वसापावानः पिबतान्तरिक्षस्य

हविरसि स्वाहा दिशः प्रदिश आदिशो विदिशो उद्दिशो दिग्भ्यः स्वाहा ॥ घृ० स्ना० स०

मधु स्नान—ॐ मधुवाता ऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः । माध्वीर्नः सन्त्वोषधीः ॥

मधुनक्तमुतोषसो मधुमत्पार्थिव रजः । मधुद्यौरस्तु नः पिता ॥ मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमा-

ऽअस्तु सूर्यः । माध्वीर्गावो भवन्तु नः ॥ म० स्ना० स० । पुनर्जलस्नानं समर्पयामि ।

शर्करा—ॐ अपा रसमुद्वयस सूर्ये सन्त समाहितम् । अपा रसस्य यो रसस्तं

वो गृहणाम्युत्तममुपयाम गृहीतोऽसीन्द्राय त्वा जुष्टं गृहणाम्येष ते योनिरिन्द्राय त्वा

जुष्टतमम् ॥ श० स्ना० स० । पु० स०

पञ्चामृतस्नान—ॐ पंचनद्यः सरस्वतीमपियन्ति सत्नोतसः ।

सरस्वती तु पंचधा सो देशेऽभवत्सरित् ॥ पं० स्ना० स०

शुद्धोदक स्नान—कावेरी नर्मदा वेणी तुङ्गभद्रा सरस्वती । गङ्गा च यमुना

चैव तारुण्यः स्नानार्थमाहृतम् ॥ गृहाण त्वं रमाकान्त स्नानाय श्रद्धया जलम् ॥ शु० स्ना० स०

वस्त्र—तस्माद्यज्ञात्सर्वहुत ऋचः सामानि जज्ञिरे ।

छन्दांसि जज्ञिरे तस्माद्यज्ञस्तस्मादजायत ॥ व० उपवस्त्रं० स० ।
पुनराचमनीयं समर्पयामि ।

यज्ञो०—ॐ तस्मा दश्वा अजायन्त ये कै चोभयादतः ।

गावो ह जज्ञिरे तस्मात्तस्माज्जाता अजावयः ॥ य० स०

मधुपर्क—दधि मध्वाज्यसंयुक्तं पात्रयुग्म-समन्वितम् ।

मधुपर्कं गुहाण त्वं वरदो भव शोभन ॥ म० स० आ० स०

गन्ध—ॐ तं यज्ञस्वर्हिषि प्रोक्षन्पुरुषं जातमग्रतः ।

तेन देवा अयजन्त साध्या ऋषयश्च ये ॥ मं० स०

अक्षत—(श्वेततिल चढावे किन्तु चावल नहीं) ।

ॐ अक्षन्न मीमदन्त ह्यवप्रिया अधूषत अस्तोषत

स्वभानवो विप्रा नविष्टया मती यो जान्विन्द्र ते हरिः ॥

पुष्प—ॐ इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदम् ।

समूढमस्य पा सुरे स्वाहा ॥ पु० स०

पुष्पमाला—ॐ ओषधीः प्रतिमोदध्वस्पुष्पवती प्रसूवरीः ।

अश्व इव सजित्वरीर्वीरुधः पारयिष्णवः ॥ पु० मा० स०

तुलसीपत्र—ॐ यत्पुरुषं व्यदधुः कतिधा व्यकल्पयन् ।

मुखङ्किमस्यासीत्किम्बाहू किमूरु पादा उच्येते ॥ तु० स०

तुलसीं हेमरूपां च रत्नरूपाञ्च मञ्जरीम् ।

भवमोक्षप्रदां तुभ्यमर्पयामि हरिप्रियाम् ॥ तु० स०

ॐ विष्णोः कर्माणि पश्यत यतो व्रतानि पस्पशे ।

इन्द्रस्य युज्यः सखा ॥ तु० समर्पयामि नमः ।

बिल्वपत्र—तुलसीबिल्वनिम्बंश्च जंबीरंरामलैः शुभैः ।

पञ्चबिल्वमिति ख्यातं प्रसीद परमेश्वर ! ॥ वि० स०

दूर्वा—विष्ण्वादिसर्वदेवानां दूर्वे त्वं ! प्रीतिदा सदा ।

क्षीरसागरसंभूते ! वंशवृद्धिकरी भव ॥ दू० स०

शमीपत्र—शमो शमयते पापं शमो शत्रुविनाशिनी ।

धारिण्यर्जुनबाणानां रामस्य प्रियवादिनी ॥ श० स०

आभूषण—ॐ रत्नकङ्कणवैदूर्यमुक्ताहारादिकानि च ।

सुप्रसन्नेन मनसा दत्तानि स्वीकुरुष्व भोः ॥ आ० स०

अबीर-लाल—नानापरिमलेर्द्रव्ये निर्मितं चूर्णमुत्तमम् ।

अबीरनामकं चूर्णं गन्धं चारुं प्रगृह्यताम् ॥ अ० स०

सुगन्ध तैल—ॐ तैलानि च सुगन्धीनि द्रव्याणि विविधानि च ।

मया दत्तानि लेपार्थं गृहाण परमेश्वर ॥ सु० तैल० स०

धूप—ॐ ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीद् बाहू राजन्यः कृतः ।

ऊरु तदस्य यद् वैश्यः पद्भ्यां शूद्रो अजायत ॥१॥

धूप—ॐ धूरसि धूर्व धूर्वन्तं धूर्वतं योऽस्मान् धूर्वात तं धूर्वयं वयं धूर्वमिः ।

देवानामसि वह्नितम् सस्नितम् पप्रितम् जुष्टमन्वेचूतम् ॥२॥ धूपमाग्रापयामि ॥

दीप—ॐ चन्द्रमा मनसो जातश्चक्षोः सूर्यो अजायत ।

श्रोत्राद्वायुश्च प्राणश्च मुखादग्निरजायत ॥ दीपं दर्शयामि ।

नैवेद्य (तुलसी छोड़कर मुद्रा देखावे)

‘प्राणाय स्वाहा’—कनिष्ठा, अनामिका और अंगूठा मिलावे ॥१॥

‘अपानाय स्वाहा’—अनामिका, मध्यमा और अंगूठा मिलावे ॥२॥

‘व्यानाय स्वाहा’—मध्यमा, तर्जनी और अंगूठा मिलावे ॥३॥

‘उदानाय स्वाहा’—तर्जनी, मध्यमा, अनामिका और अंगूठा मिलावे ॥४॥

‘समानाय स्वाहा’—सब अंगुलियां तथा अंगूठा मिलावे ॥५॥

ॐ नाभ्या आसीदन्तरिक्षं शीर्ष्णो ह्योः समवर्तत । पद्भ्यां भूमिर्दिशः श्रोत्रात्तथा
लोकां २ अकल्पयत् ॥ यत् पुरुषेण हविषा देवा यज्ञं मत्स्वत । वसन्तोऽस्यासीदाज्यं ग्रीष्म
इध्मः शरद्धविः ॥ सप्तास्यासन्परिधयस्त्रिः सप्त समिधः कृताः देवा यद्यज्ञन्तन्वाना अबधन्पुरु-
षम्पशुम् ॥ यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवास्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् । ते ह नाकस्महिमानः
सचन्त यत्र पूर्वं साध्याः सन्ति देवाः ॥ अद्भ्यः सम्भृतः पृथिव्यै रसाच्च विश्वकर्मणः ।
समवर्तताग्रे तस्य त्वष्टा विदधद्रूपमेति तन्मर्त्यस्य देवत्वमाजानमग्रे ॥ वेदाहमेतम्पुरुषम्महान्त-

मादित्य वर्णन्तमसः परस्तात् । तमेव विदित्वाऽतिमृत्युमेति नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय ॥
 प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तरजायमानो बहुधा विजायते । तस्य योनिरूपिष्यन्ति धीरा-
 स्तस्मिन् ह तस्थुर्भुवनानि विश्वा ॥ यो देवेभ्य आतपति यो देवानाम्पुरोहितः । पूर्वो यो
 देवेभ्यो जातो नमो रुचाय ब्राह्मणे । रुचम्ब्राह्मण्यनयन्तो देवा अग्रे तदब्रुवन् ।
 यस्त्वेवम्ब्राह्मणो विद्यात्तस्य देवा असन्वशे ॥ श्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्याश्च होरात्रे पार्श्वे नक्षत्राणि
 रूपमश्विनौ व्यात्तम् । इष्णन्निषाणा मुम ईषाण सर्वलोकम्म ईषाण ॥ नैवेद्यं निवे०

मध्ये पानीयं—एलोशीरलवङ्गादि कर्पूरपरिवासितम् ।

प्राशनार्थं कृतं तोयं गृहाण परमेश्वर ! ॥ म० स०

ऋतुफल—बीजपूरा-पनस-खर्जूरी-कदली-फलम् ।

नारिकेलफलं दिव्यं गृहाण परमेश्वर ! ॥ ऋ० स०

आचमन—कर्पूरवासितं तोयं मन्दाकिन्याः समाहृतम् ।

आचम्यतां जगन्नाथ ! मया दत्तं हि भक्तिः ॥ आ० स०

अखण्ड ऋतुफल—फलैर्न फलितं सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ।

तस्मात् फलप्रदानेन पूर्णाः सन्तु मनोरथाः ॥ अ० स०

ताम्बूल पूगीफल—ॐ यत्पुरुषेण हविषा देवा यजमतन्वत ।

वसन्तोऽस्यासीदाज्यं ग्रीष्म इध्मः शरद्धविः ॥ तां० स०

दक्षिणा—पूजाफलसमृद्धयर्थं दक्षिणा च तवाग्रतः ।

स्थापिता तेन मे प्रीतः पूर्णान् कुरु मनोरथान् ॥ द० स०

आरती

प्रथम चरणोंकी चारवार, नाभीकी दोवार, मुखकी एक या तीनवार और समस्त
 अङ्गोंकी सातवार आरती करे । पश्चात् शंखजल भक्तों पर छिड़के ।

कदलोगर्भसम्भूतं कर्पूरन्तु प्रदीपितम् ।

आरातिकमहं कुर्वे पश्य मां वरदो भव ॥

